

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

Д. Н. КОЗАК

ПШЕВОРСЬКА
КУЛЬТУРА
У ВЕРХНЬОМУ
ПОДНІСТРОВ'Ї
І ЗАХІДНОМУ
ПОБУЖЖІ

КІЇВ НАУКОВА ДУМКА 1984

В монографії на основі археологіческих исследований автора с привлечением опублікованих материалов освещаются история и культура населения Верхнего Поднестровья и Западной Волини на рубеже и в первых веках нашей эры. Рассматриваются жилищное строительство, керамика, изделия из металла и кости, погребальный обряд населения этого района.

Исследуется сложный процесс культурного и этнического развития местных племен, их роль в создании раннеславянской культуры последующего периода, взаимоотношения населения с соседними этническими группами.

Для археологов, историков, краеведов.

У монографії на основі археологічних досліджень автора із зауваженням опублікованих матеріалів висвітлюється історія та культура населення Верхнього Подністров'я і Західної Волині на рубежі і в перших століттях нашої ери. Розглядаються житлове будівництво, кераміка, вироби з металу і кості, поховальний обряд населення цього району.

Досліджуються складний процес культурного і етнічного розвитку місцевих племен, їх роль у створенні ранньослов'янської культури наступного періоду, взаємовідносин населення з сусідніми етнічними групами.

Для археологів, істориків, краєзнавців.

Відповідальний редактор В.Д.Баран

Рецензенти Й.С.Винокур, С.В.Максимов

Адреса редакції:

252014. Київ 14, вул. Видубецька, 40
Інститут археології АН УРСР. Тел. 95-35-81.

Редакція літератури з соціальних проблем зарубіжних країн,
археології та документалістики

В С Т У П

Одним із важливих завдань ралинської археологічної науки є дослідження пам'яток рубежу і перших століть нашої ери в лісостеповій смугі Південно-Східної Європи. Цей є недостатньо вивчений період історії, який викликає значний інтерес. Зникає поступово латенська "куль", що надавала схемості матеріальній культури різних етнічних груп населення, а провінціальноміські вільнини ще не набули достатньої сили. Не сприяло процесу місцевих рис культури багатьох племен Європи. При цьому слід врахувати також багаточисельні територіальні переміщення і переплетення елементів різних культур. У результаті виникали нові утворення, що нерідко міняли напрям етнокультурних процесів на даних територіях. Показовими в цьому відношенні є райони Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя. Розташовані вздовж річкового шляху, що з'єднував Південно-Східну і Центральну Європу, вони постійно були місцем стику західних і східних народів, де схрещувалися різні культурні вlivи.

На рубежі і в перших століттях нашої ери тут зустрілися декілька різнокультурних груп населення. З півдня в Подністров'я пересунулися фракійські племена ліпинської культури, з північного заходу і заходу - шеворські, з північного сходу проникли племена зарубинецької культури. Басейн Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя став, таким чином, зоною стику найдільших культур Південно-Східної Європи. Серед настій цих культур були також предки рівнинських "янських племен", тому вивчення процесів, що відбувалися тут, має важливе значення для розуміння багатьох проблем слов'янського етногенезу.

Предметом монографії є розгляд пам'яток шеворського типу, розташованих у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. Ліпинська і зарубинецька культура розглядаються в порівняльному плані. Основним ареалом шеворської культури є територія сучасної Польщі. Її дослідження розпочалося у другій половині XIX ст., але довгий час носило спорадичний характер. Інтерес до даної культури значно виріс після розкопок Гадачеком у 1905 р. великого могильника в с. Галь поблизу Ініворська (Жешувське воєводство). На могильнику відкрито 180 поховань з трупоспаленням, що містили багатий речовий матеріал [Hadaszek, 1909]. Це був перший широко досліджений могильник, який і дав назну великій групі пам'яток, відомих у цей час вже в Мазовії, Великопольщі, Малопольщі і Сілезії. К. Гадачек описав також ряд подібних пам'яток з території Західного Побужжя і Подністров'я, зокрема, випалково виявлені поховання в Кристинополі (м. Червоноград), Бандії, Добростанах, Хотині, Капустянах, Петрові, Рудках [Hadaszek, 1909, с. 20]. Характеристики пам'яток типу Ініворська в Подністров'ї, дослідник звернув увагу на нестійкий характер культури "чорних урн" на цій території [Hadaszek, 1909, с. 20]. Декілька окремих поховань, випалково виявлені в Подністров'ї, описано також в монографії В. Януша, присвячений характеристиці археологічних пам'яток Східної Галичини [Janusz, 1918].

У 1932 р. наявний матеріал шеворської культури Подністров'я і Західного Побужжя систематизував М. Д. Смішко [Smiszko, 1932]. Автор дав повний опис окремих поховань і здійснив їх хронологічну класифікацію. Він показав, що пам'ятки цієї

культури існували тут протягом I ст. до н.е. – III ст. н.е., проте відлив їх на місцеві синхронні культури, а також наступні, не простежується /Smitsko, 1932, с. 110/. Характер шеворських пам'яток, представлених тоді виключно окремими похованнями або їх групами, дав можливість досліднику зробити висновок, що носіями цієї культури були воєнні загони германського племені вандалів, які рухалися з Повіслення в басейн Пруті /Smitsko, 1932, с. 69, 110/. У Полністров"ї М.Ю.Смішко виділив дві групи пам'яток і показав їх хронологічну відмінність. Першій відповідають поховання, сконцентровані вздовж Західного Бугу, що з'являються тут у пізньоматанський час, друга група пам'яток зосереджена в Полністров"ї і пов"язана, на думку автора, з територією Посання.

Питання з шеворською культурою в Полністров"ї, розглядав у своїх працях також Л.Козловський /Kozłowski, 1937, 1939/. Автор порівняв писемні і археологічні джерела і висловив думку, що ця культура належала слов'янському племені венедів /Kozłowski, 1939, с. 77-89/. Він припустив можливість віливи на шеворські племена Вісло-Дністровського межиріччя липницької культури і висловив надію, що дальші дослідження приведуть до відкриття в Полністров"ї шеворських поселень /Kozłowski, 1939, с. 87/.

У пізньовісний час радицькі дослідники виявили у Полністров"ї ряд пам'яток, що дали нові дані про роль носіїв цієї культури в історичних процесах, які відбувалися тут у першій половині I тисячоліття н.е. Так, у 50-х роках II-го століття шеворських поховань дослідив І.К.Свєнников на липницьких могильниках у Звенигороді /Свєнников, 1957, рис. 21-23/. Керамічний матеріал і металеві вироби шеворської культури дослідили з поселень черняхівського типу в Черепині і Незвиськах В.Д.Баран і Г.І.Смірнова /Смірнова, 1957, с. 101-108; Баран, 1961, 1964, с. 196-212/, а також М.Ю.Смішко на поселенні у Вікниках-Великих /Смішко, 1947, с. III-127/.

На основі нових матеріалів М.Ю.Смішко висловив припущення про існування у Полністров"ї локальної групи пам'яток близьких до шеворської культури Повіслення, що становить один з компонентів ранньослов'янської культури в даному районі /Смішко, 1959, с. 20/. Але для обґрутування цієї думки він не мав достатньої кількості матеріалів, тому традиційні погляди дослідників про інвазійний характер шеворських пам'яток у Полністров"ї не змінилися. Наявність елементів шеворської культури на ряді липницьких і черняхівських пам'яток пояснювалася результатом стику місцевих племен з шеворськими воєнними загонами, які рухалися через цю територію на південь /Баран, 1970, с. 47, 48; Шигилік, 1975, с. 156-157/.

Систематичні і планові роботи по дослідженню пам'яток шеворської культури у Верхньому Полністров"ї і Західному Поділлі проводять з 1973 р. автор. У цьому році було виявлене перше поселення шеворської культури поблизу с.Підберізії Львівської області. У 1974-1975 рр. тут проводили археологічні роботи. На відкритій плоші (1360 м^2) досліджено 16 жител, ряд господарських споруд і ям. Зібрано велику колекцію кераміки, металевих та кістяних виробів. У 1975 р. розкопки проводилися на шеворському поселенні пізньоматанського часу в с.Чинки, поселенні ранньоримського часу в с.Зубра, розвідкові роботи – на поселенні III ст. н.е. поблизу с.Сокільники Пустомитівського району Львівської області. Одержані нові дані щодо розташування поселень, характеру житлобудівництва, особливостей хронологічно різних керамічних комплексів шеворської культури даного району. Того ж року був дослідений перший на Верхньому Полністров"ї могильник шеворської культури в с.Гринів Пустомитівського району. Виявлено шість урнових груп поховань з багатим речовим матеріалом. Важливі матеріали одержано під час розкопок могильника I ст. н.е. в с. Звенигород (саліба Великочача), де поряд з липницькими виявлено дев'ять поховань шеворської культури. У 1976 р. широкі польові дослідження проводилися на шеворському поселенні III ст. н.е. в с.Сокільники неподалік м. Львова. На відкритій плоші 1450 м^2 досліджено шість жител, шість господарських споруд, ряд господарських ям. Одержано багатий речовий матеріал. У 1977 р. розкопки проводилися на поселенні I ст. н.е. у с.Підберізії Львівської

області. Досліджено житло, господарську споруду, могище, зібрано велику і цікаву колекцію керамічного матеріалу, ще одне житло виявлено на поселенні в Насіках-Зубрецьких Пустомитівського району. Поселення з матеріалами шевороського типу ранньоримського часу дослідив М.А.Пелишин на багатомаровій пам'ятці в с.Хорів Острозького району Ровенської області.

Під час дослідження поселення ранньовалізного віку в с.Черепин Львівської області Л.І.Крумельницька відкрила житло і господарську яму шевороської культури пізньолатенського часу. Слід відзначити також поселення перших століть нашої ери в с.Підрімля Ковельського району на р.Стокіл, де розкопками І.П.Русанової і В.К.Волянника відкрито три заглиблени житла, чотири господарські споруди і велику кількість господарських ям з керамічним матеріалом шеворосько-зарубинецького типу (Волянник, 1978, с. 107). Розвідками автора останнім часом виявлено ще 12 поселень, що характеризують матеріальну культуру рубежу і перших століть нашої ери на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. На поселеннях в Сокільниках II, Комарно, Твірці, Звенигороді, Давидові, Жирівці проводено розвідкові роботи.

Нагромаджений матеріал становить значну джерелознанчу базу для вивчення матеріальної і духовної культури шевороського населення, з'ясування його ролі в історії Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя на рубежі і в перших століттях нашої ери.

У праці систематизовано і проаналізовано археологічний матеріал з пам'яток шевороської культури, розглядається питання їх періодизації і хронології. На цій основі відтворюється основні риси поселень, житлове і господарське будівництво, керамічний комплекс, поховальний обряд.

Порівняння пам'яток шевороського типу Верхнього Подністров'я і Західної Волині з синхронними пам'ятками на території Польщі дає можливість простежити особливості перших і виділити їх в локальну групу шевороської культури.

Значна увага у праці приділяється питанню співвідношення досліджуваних пам'яток з старожитностями липинської і зарубинецької культур. Тісні контакти між трьома культурними групами встановлюються з середини I ст. н.е. Визначається історична доля населення Верхнього Подністров'я і Західної Волині першої чверті I тисячоліття н.е., яке, на думку автора, стало одним із носіїв культури черняхівського типу в п'ятому районі.

Р О З Д І Л І

ОСНОВНІ РИСИ КУЛЬТУРИ

Топографія і пізнування поселень. На території Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя відкрито в даний час більше двадцяти поселень, що відносяться до різних періодів існування шевороської культури (рис.1). Вони розміщені, в основному, групами, на невеликій відстані одна від одного. Одну таку групу становлять пам'ятки поблизу сіл Чинки, Черепин, Пілберізці, Насіки-Зубрецькі, Давидів поблизу м.Львова, другу - пам'ятки неподалік сіл Твіржа, Комарно, Поповичі над Дністром, третю групу - біля сіл Сокільники (Сокільники I, Сокільники II), Зубри Пустомитівського району, четверту - поблизу сіл Пілбірці, Сороки Львівські, Гришковичі Великі на північ від м.Львова і інші. Віддаль між поселеннями в групах 2-7 км. Загалом, густота поселень обумовлювалася рядом причин: наявністю річок, торгових шляхів, дугових долин і легких родючих ґрунтів.

Топографічне розташування поселень залежно від часу було різним. Пізньолатинські поселення найчастіше розташовані на піщаних смисах серед долин (Чинки, Пілбірці) або ж на перших терасах підвищень над долинами (Пілберізці, Комарно, Насіки-Зубрецькі, Поповичі). У римський час вибір місця для поселення змінюється. Вони виходять із долин і переміщаються вище, на схили пагорбів, балок (Твіржа, Зубра, Сокільники I, Сокільники II, Давидів, Жирівка). Але загальна закономірність - наявність поблизу поселення лугової долини - зберігається і в цей час. Дана зміна в розташуванні поселень залежно від часу не є особливістю шевороської культури посіданням території. Аналогічне явище спостерігається і в основних районах її поширення, зокрема, в Малопольщі [Zaki, 1948, с.68]. Тенденція до перенесення поселень з низьких місць в пізньолатинський період на підвищення в римський час відзначали дослідники на території Мазовії, Сілезії та інших районах [PZP, 1981, с.291]. Це явище пояснюється передусім зміною основної форми господарства шевороського населення, яке мало в римський час переважно землеробський характер. Незважаючи на вибір місця для поселення відігравали також мотиви, пов'язані із його захищеним.

Точні розміри поселень визначити важко, оскільки вони розкопані не повністю. Все ж проведені розвідкові шурфи, траншеї, детальне обстеження поверхні дають можливість стверджити, що пізньолатинські поселення менші від поселень I-II ст.н.е., а останні від поселень пізньоримського часу. Так, площа перших становить приблизно 2-4,5 тис. m^2 (Чинки, Комарно), других - 10-12 тис. m^2 (Зубра, Пілбірці), останніх - 13-14 тис. m^2 (Сокільники I, Сокільники II, Жирівка, Давидів).

Культурний шар на поселеннях залягає неглибоко (0,2-0,3 м від сучасної поверхні). Внаслідок цього частинка археологічного матеріалу зрушені і захоплені на поверхні ґрунту. На поселеннях у Пілберізцях, Сокільниках I майже всі наземні споруди були порушені оранкою і глиняна обмазка була розкидана по поверхні. Потужність культурного шару різна - в межах 0,3-0,5 м. Археологічний матеріал трапляється переважно поблизу об'єктів і над їх залишками.

житлові і господарські споруди. На поселеннях пізньоруського типу Верхнього Помістров'я і Західного Півдня відмінне єх жител. У переважній більшості житл можна визначити тип, форму, датам і внутрішнього обладнання. У житлах присутні ямки від стовпів, залишки глиняної обмазки стік, що дає можливість реконструювати давні житла! Їх наземної частини.

Чіткої системи в розташуванні жител на поселеннях не простежено. На поселенні "Пам'яті" в Підберізіях вони розміщалися вздовг схилу на відстані 8-16 м один від одного без будь-якої системи. Лише в розкопах I-II чотири житла становили одну лінію, віддалені на 1-4 м одна від одної. На поселенні в Сокільниках I відкриті житлові споруди, до розташування яких різними рядами вздовг схилу. Це було це закономірністю для всього поселення. Визначити важко, оскільки дослідження не вся його площа. Всі житла спротивалися за сторонами світу, причому північні стінки звернуті до сонця. Така забудова поселення характерна для шеворської культури на всій території її поширення. У житлу виделку не зафіковано закономірності у розташуванні жител на широко вивченій території Верхньої Cilesiї. На всіх відомих тут поселеннях житла розміщалися рідко, нерівномірно. Характерним є наявність значного простору, де відсутні сліди будь-яких об'єктів (РЗЕ, 1981, в. 306-314);

На Верхньому Помістров'я і Західному Півдні представлено два типи жител: наземні і заглиблені в землю (табл. 1). Наземні житла становлять 27,5 % (8 з 29) загальної кількості виявлених житлових споруд. Не виключено, що їх було і більше, але незначна глибина залигання та порушення під час експедиції не дають можливості простежити їх при дослідженнях поселень.

Залишки наземних жител представлено окремо як меншим скупченням глиняної обмазки на тогочасній поверхні. Не завдає можна визначити їх форму і розміри. Найдільш поширене житло 3 з Підберізії мало прямокутну форму розмірами 3 х 5,2 м. Очевидно, близькими до нього були і інші наземні споруди з цього поселення. Так, житло 8 мало ширину 4 м, житло 14, контури якого простежені за накрапленнями глиняної обмазки в чорноземі і її склеритами скупченнами, також мало близьку до прямокутної форму розмірами 4,0 х 6 м. Відомі і менші об'єкти. Де, зокрема, житло 3 з поселення в Сокільниках I, що мало розміри 3 х 4 м. На даному типі жител не вдалося виявити в житому виделку залишків поділки.

Усі наземні житла мали сідни вогнища. У всіх спорудах вони викладені із каменю, в одній простежене глинообитне вогнище. У житлі 3 з Підберізії основу вогнища становила кам'яна вимостка, зверну обмазана глиною.

Вогнища мали овальну або округлу форму, розміри 0,7 - 1,4 м, товщина глиняного черепка 10-12 см. Вони розміщалися у північно-західному, північно-східному або південно-західному кутах житла. Лише в житлі споруди містили ямки від стовпів, розміщені по кутах або посередині однієї стінки житла.

На основі виявлених залишків важко зробити реконструкцію жител наземного типу. Характер відбитків дерев'яних конструкцій на кусках глиняної обмазки дає можливість зробити висновок, що вони поодинокі на дерев'яній основі. Опорою для стінок служили, очевидно, вояті в землю стовпи, що стояли по кутах і, можливо, посередині довших стінок. Підтверджуємось цього є стовпова ямка, зафікована в одному з кутів житла 3 на поселенні в Підберізії і ряд стовпових ям по кутах і посередині західної стінки в житлі 3 на поселенні в Сокільниках I.

Стовпи перепліталися дерев'яними прутами, що мали діаметр 1 - 3 см. Поверхня стінок обмазувалася глиною. Слідів від верхнього перекриття наземних жител не простежено.

Залишки наземних жител у вигляді сухих листів глиняної обмазки відомі, по суті, на всіх широко дослідженіх поселеннях пізньоруської культури в Польщі (Fabrowski K., 1958, в. 51-52; Kostrzewski I., 1958, в. 47-49). Як і на досліджуваній території на цих поселеннях наземні житла трапляються в незначній кількості порівняно із заглибленими. Крім стовпово-прутевих наземних жител, які більшов

Таблиця I. Співвідношення типів житл, виявлених на поселеннях шеворського типу у Верхньому Полісі та Західному Поділлі

Поселення	Кількість відкритих житл	Наземних	Загальні
Підберізці	17	5	12
Сокільники I	6	2	4
Сокільники II	1	1	
Зубра	1		1
Підберізці	1		1
Пасіка-Зубрецькі	1		1
Чинки	1		1
Черепин	1		1
Разом	29	8	21
В %	100	27,5	72,5

чи меншою мірою вдається простежити за обвалими глинистою обмазкою стін, на поселеннях шеворської культури існували наземні житла зрубної або комбінованої зрубно-стовпової конструкції [ЛітРР, 1981, с. 105-106]. На поселеннях Верхнього Полісі та Західного Поділля слідів таких жител не виявлено.

Основну кількість відкритих жител становлять споруди із заглибленою в землю долівкою. За глибинною розміщення останньої їх можна розділити на два півтипи: житла, висота землянки стінок яких не перевищує 0,3 м, і житла напівземлянки.

Перші житла становлять 24,2 % (7 з 29) щодо всієї кількості житлових споруд. Форма їх прямокутна, в одному випадку близька до квадратної, кути, як правило, закруглені (рис. 2-5). Лише житло 9 з Підберізців мало кути близькі до прямих (рис. 4). Стінки не заввишки рівні, що пояснюється, очевидно, станом їх збереженості. Орієнтація житлована: всі житла направлені довшими стінками по лінії схід-захід. Виняток становить житло 2 з поселення в Сокільниках, орієнтоване кутами за сторонами світу. Долівка ретельно знівелювана, добре утрамбована, особливо в середній частині навколо вогнища. Розміри жител коливаються від 3,7 x 4,7 м (житло I в Зубрі) до 4,8 x 5,2 м (житло 9 в Підберізцях).

У житлах помітні склади вогнищ. Вони не простежені лише в житлі 15 з Підберізців. Очевидно, вогнище тут не збереглося, не виключено також, що мешканці цієї споруди користувалися вогнищем 3, розташованим порал з житлом. На пам'ятках першої половини I тисячоліття н.е. на цій території такі випадки можливі [Баран, 1971, с. 106]. Вогнища містилися у невеликих заглибленнях на долівці і в материкових виступах. У житлі 16 з Підберізців і житлі 2 з Сокільників I вогнище розташоване на рівні долівки. Вони представлена проміжком попіду і куликів, доколи - куусками обпаленого дерева, мають ovalну форму, розміри їх 0,8 x 1,2 м. Всі вогнища знаходяться посередині житла.

У двох житлах (II, 16 з Підберізців) простежено материкові виступи, розміщені вздовж північних стінок, їх ширина 0,6 - 1 м, висота 10-13 см від рівня долівки. Пів виступи були, очевидно, призначеними і використовувались для побутових потреб або як лежанки.

У долівці виявлено ряд стовпових ям, які служили опорою стінок і верхнього перекриття.

Найбільшу кількість жител становлять напівземлянки (48,3 % або 14 з 29). Форма цих жител більш стійка, ніж попередніх. Вона, в основному, прямокутна (II жител), рідше квадратна (3 житла). Стінки дещо звужені донизу або вертикальні. У квадратних за формою житлах вони заввишки вертикальні. Долівка земляна, рівна, добре утрамбована (рис. 6-13). Лише в житлі I з Підберізців долівка була вимощена дрібними камінцями і піломазана шаром глини товщиною 10 см. Це пояснюється тим, що зазначене житло розташоване в болотистій долині і його мешканці вживали заходи проти надлишку вологості. Піломазка долівки глиною зірка трапляється у шеворських житлах і пояснюється тими самими обставинами. Як виняток долівка житла 7 з Сокільників I була посыпана піском.

Всі житла орієнтовані стінами за сторонами світу. Розміри їх не однакові. Більші від 7 і 22 з Пілберізців. площа їх становила відповідно 3,8 х 7,2 м, і 3,8 х 6,8 м. Розміри останніх коливаються від 3,8 х 3,9 м до 5,7 х 3,5 м. Найменшим є житло із поселення в Пасіках-Зубрецьких, розміри якого 3,4 х 2,5 м (рис. 8,І). Висота земляних стінок також неоднакова і становить 0,4-0,7 м.

У більшій частині житлових споруд виявлено вогнища. Лише в двох випадках житла 4,7 з Сокільників I) отоплювані споруди відсутні. У чотирьох житлах вогнища мали кам'яну конструкцію, в останніх вони збереглися у вигляді промарку піску і нутріків. Своєрідним є вогнище з житла 6 в Сокільниках I, основа якого складена глиняними вальками (рис. 9). У чотирьох житлах вогнища розташовані у невеликому заглибленні в долінці, у трьох - на материковому виступі. Кам'яні вогнища містилися на рівні підлоги. Закономірності в розташуванні вогнищ немає. Найчастіше вони розміщені посередині або в одному з кутів біля північної стінки. У житлі 7 з Пілберізців вогнище було у південно-східному куті. У житлі з поселення в Черепині вогнище було побудоване на материковому виступі, вирізаному у стінці. Вогнища з кам'яною конструкцією округлі за формою, діаметром 0,7 - 1,4 м. Наземні вогнища овальної форми, розмірами 0,5 - 0,6 х 0,9 - 1 м. Своєрідною для шевворської культури є отоплювальна споруда в житлі I на поселенні в Пасіках-Зубрецьких (рис. 8,І). Це була глиняобитна, куполоподібна піч, побудована на материковому останці, вирізаному в південній короткій стінці. Вона мала прямокутну форму шириной 1 м і довжиною 0,76 м. Купол не зберігся. Черінь добре випалена, глиняна, товщиной 3 см. Усі печі використовують в житлах шевворської культури поки що не відомі.

У більшості напівземлянок споруд (в 10 з 14) знаходилися материкові виступи-прилавки шириной 0,4 - 0,6 м і висотою 0,3 - 0,4 м від рівня долівки. Вони розміщені вздовж північних, південних і східних стінок. У житлі 6 з Пілберізців, крім пристінного прилавка, був ще один материковий виступ розмірами 1,7 х 1,3 м і висотою 0,1 м від рівня долівки, який займає північно-східний кут. У житлі 7 з поселення в Сокільниках I такий виступ-прилавок містився у північно-східній частині споруди (рис. 13). Два пристінних прилавки виявлено і в житлі 7 з Пілберізців (рис. 6). У більшості випадків пристінні прилавки підтримувалися трьома-ч'ятьма стовпами, від яких залишилися ями діаметром 0,13-0,5 м і глибиною 0,15-0,18 м (рис. 6, 7). Пристінні прилавки використовувалися, очевидно, як лавки і лави для сидіння.

В одній з напівземлянок (житло 22 з Пілберізців) знаходилася привогнищева яма. Вона мала округлу форму діаметром 1,7 м, глибиною 0,28 м і була заповнена попелом та нутріями. Яма використовувалася для очистки вогнища.

Привертає увагу житло 7 з Пілберізців (рис. 6). Крім двох пристінних прилавків, укріплених стовпами, у житлі виявлено значну кількість інших ямок від стовпів, що дають уяву про його внутрішнє планування. Чітко виділена чотирима стовпами ямкою південно-східна частина житла розмірами 1,6 х 3,6 м з вогнищем на материковому виступі в куті. Це могла бути своєрідна кухня, відгороджена від останньої площині житла. Простір між першою і другою стовпами ямкою був, очевидно, відкритий і служив входом до вогнища. Направо від цього розміщені три ямки, що утворювали трикутник. Столи, вкопані тут, могли бути опорою кухонного столу. Це три ямки розташовані у центрі житла, відстань між ними становила 0,4 м. Столики були основою якоїсь дерев'яної споруди, можливо столу.

Близьким за внутрішнім обладнанням є житло 6 з поселення в Сокільниках I (рис. 9), житло 9 з поселення в Пілберізціх (рис. 4), де привогнищева частина також відділена від останньої площині стовпами ямками.

У більшості споруд, заглиблених в землю, виявлено багато ямок від великих стовпів, що дають даних для реконструкції їх наземної частини. Характер стінок такого типу споруд можна визначити на житлі I з поселення в Зубрі (рис. 3).

Важливі тут дев'ять стовпових ям діаметром 0,3-0,4 м, що розміщувалися вздовж довгих стінок на відстані 0,8 м одна від одної, вказують на стовпово-плетину конструкцію. Не виключено також, що стінки складалися із покладених один на одного округлих або затесаних з двох сторін колод, які вкладалися в поздовжні пази вертикальних спор. Товщина опорних стовпів для такої операції достатня.

Довгікові ямки, що підтримують знайомство населення Підністров'я із стовпово-каркасною системою будівництва, одержані при досліджені житла 9 з Підберізців (рис. 4). Валові північні стінки цього житла простягнуто невелике нішою обідне заглиблення шириной 10 см і глибиною 4-6 см. Своїми краями воно виходило в центрі стовпових ям. В окремих місцях заглиблення трапилися залишки обутого дерево-плахи. З великою долею вірогідності можна думати, що цей колобок визначав положення нижньої колоди, краї якої вкладали в поздовжні пази вертикальних стовпів у кутах житла. Така система побудови стінок можлива лише в тих житлах, де ямки від стовпів розташовані по одній лінії безпосередньо біля стінок (житло I в Зубрі, житло 9,10 у Підберізцях, житло 7 в Сокільниках I, житло I в Підберізцях). У більшості заглиблених у землю житлових споруд стовпові ямки знаходилися на невеликій відстані від стінок. Тому при каркасній системі будівництва можлива інша конструкція: плахи могли монтуватися не між колодами з вертикальних спор, оскільки проміжні стовпові ямки не виявлено, а вкладувалися по всій довжині стінок. Із внутрішньої сторони вони підтримувалися вертикальними кутовими стовпами, а із зовнішньої - землею підсилкою. Реконструкцію такого ж типу жител на слов'янському поселенні в Городку здійснив О.М.Приходник /Приходник, 1971, с. 32, рис. 4/. Незначна глибина житлової камери, врізаної в землю (0,4-0,7 м), передбачає досить високу наземну частину. Сумнівно, щоб земляна підсилка із зовнішньої сторони піднімалася на значну висоту. Очевидно, наземні дерев'яні стінки були невисокими, а необхідна висота житла досягалася за рахунок високого даху /Ляпушкин, 1958, с. 193-194/. Стінки жител могли обмазувати глиною. Підтримуванням цього є відсутність значної кількості глиняної обмазки у заповненні жител. У крайньому випадку, глиною обмазували частину стінки, щоб захистити її поблизу вогнища від вогню.

Значні труднощі викликає спроба реконструкції даху. Все ж деякі дані ючуть. Це, передусім, стовпові ямки, розташовані як по кутах, так і посередині коротких стінок. Шо до кутових стовпів, то вони не лише закріплювали дерев'яну обшивку житла, але й служили опорою даху. Основою ж даху були стовпи, розміщені один проти одного посередині коротких стінок. Ямки від цих стовпів виділяються серед останніх великими розмірами і глибиною, що простягнуто в житлах 7,9,22 у Підберізцях, житлах 4,6 у Сокільниках I, житлі I у Підберізцях, (рис.4,6,9). Отже, якщо тут стовпи були товсті і, очевидно, більш високі, ніж кутові. На ці стовпи вкладалася перекладина, до якої прикріплювалася верхня частина крокв. Нижні кінці крокв опиралася на плахи бокових стінок /Приходник, 1971, с. 32, рис. 4/. Отже, дах був двосхилим і досить високим. Зверху дерев'яний каркас мав накриття. Матеріалом для цього могли служити земля, хмиз, солома, сіно. За визначенням О.М.Приходника, жітір матеріалу диктувався кутом нахилу стінок. Древ'яно-земляне накриття передбачає невеликий схил даху, солом'яне - більший. У першому випадку це зменшує амплітуду землі, у другому - сприяє швидкому стоку води /Приходник, 1971, с. 35/. Високий дах передбачає його значний схил. Таким чином, для покриття використовувалися солома, сіно, хмиз.

Важливим елементом реконструкції жител є визначення входу до них. Достовірні дані про розташування дверей у нас відсутні. Найбільш ймовірно, що вхід розміщався в одному з кутів при довшій стінці напроти вогнища /Р2Р, 1981, в. 105 /. Дані наших досліджень не суперечать цьому висновку. Що це свідчить також розташування стовпових ям у ліяних житлових спорудах. Сліди входу простягнуто в житлі I у Зубрі, де він визначений двома стовповими ямками, розташованими у південно-західному куті (рис. 3). У житлі 18 з Підберізців вхід був вшантований, очевидно, в західній, короткій стінці, відомі якої були чотири стовпові ямки.

Житла із заглибленою в землю долівкою відомі на більшості досліджених поселень пшеворської культури в Польщі (РЗР, 1981, 309-313.). За формою і розмірами вони близькі до житлових споруд з території Верхнього Подністров'я і Західного Поділля. На жаль, існує мало даних для побудови внутрішнього обладнання жител. Це пояснюється своєрідною методикою розкопок польськими археологами житлових і господарських об'єктів. Заповнення споруд немає змістується по глибинах, не враховується при цьому існування стінок, долівки, що приводить лише до фіксації заглиблених у долівку стовпових ям. Дуже рідко виявляється конструкція вогнищ. Останні найчастіше не простежуються, тому що вони мали, як і на житлах Верхнього Подністров'я і Західного Поділля, просту квадратну конструкцію. Задіковано лише кам'яні вогнища. В ходному випадку не помічено у житлах пристінних прилавків, що часто трапляються на поселеннях послідовувалої культурі, і інших елементів внутрішнього обладнання жител.

Крім жител, виявлено 9 господарських споруд, 17 господарських ям, 7 ять викладених каменем вогнищ.

Більшість господарських споруд мали оголену на певну глибину долівку (рис. 14). Вони неправильної, чеколи більшої чи квадратної, округлої або прямокутної форми і, як і житла, орієнтовані стінками за сторонами світу. Дві споруди значних розмірів (від 4,4 х 4 до 4 х 5,2 м), симетрія - невеликі (від 2,2 х 2,6 до 2,4 х 5,6 м). Стінки рівні, чеколи слізі сточатися. Висота земляних стінок 0,12 - 0,25 м. У споруді 4 з поселення в Сокільниках I була підвальна яма округлої форми, розміщена в північно-західному куті. У долівці споруд помічено ряд ямок від стовпів, що розташовані вздовж частин стінок, деоколи на незначайній відстані від них. Ці стовпи були, очевидно, основою стінок і підтримували перекриття споруд. У заповненні деяких об'єктів на доні і в їх ніжі знайдено завали глинистої обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій на одній із сторін. Належно стінки, а можливо і перекриття були осмазані глиною. Підтвердженою останнього є форма глиняного завалу над спорудою 2 з Підберезів, яка співпадає з формою заглибленої частини об'єкту.

У заповненні цих споруд не було знахідок, які б могли визначити їх призначення. Найбільш вірогідно, що вони використовувались для збереження продуктів: зерна, молока, молочних виробів, плодів і т.д.

Крім господарських споруд заглибленого типу, виявлено дві споруди іншого характеру (поселення в Сокільниках I). Вони простежені за 6-7 великими стовповими ямками, які в периметрі становлять прямокутник розмірами 5,8 х 3,2 м і 4,6х3,2 м. Їх діаметр 0,4-0,6 м, глибина 0,35-0,4 м. Ніяких знахідок на шліпі споруд не простежено. Очевидно, це були легкі насім'ї будівлі стовпово-плетневої конструкції. Їх призначення не ясне. Вони могли бути місцем зберігання продуктів, корму для тварин або я служили загоном для худоби.

Господарські ями мали овальну або округлу форму. Стінки, як правило, зружені донизу, деоколи вертикальні, дно плоске або ліжковидне. Розміри ям різні: від 0,8 до 34,4 м в діаметрі і глибиною від 0,7 до 1,4 м. У ямі № 3 з Підберезів дно і нижня частина стінок були виліплені з глини і пітналені. Більшість господарських ям з поселення в Сокільниках I також мали виліплені стінки і дно. Товщина обмазки 6-10 см. На дні ями № 6 з Підберезів містилося глинисті вогнище. Яма заповнена попелом і деревним вугіллям. На дні ями № 12 з того самого поселення виявлено завал великих уламків глинистої обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій на одній із сторін. Очевидно, перекриття цієї ями було глиняним.

Заповнення ям не відрізняється від заповнення жител. Основними знахідками тут є фрагменти посуду, інколи цілі горщики (яма № 2 з Сокільників I), кости тварин, рідше знаряддя праці або прикраси. Призначенні ям різне. Більшість з них використовувалася для господарських потреб, чеколи ями могли з'явитися в результаті вибирання землі для певних цілей або я скутили для відходів. Яма № 6 з Підберезів використовувалася, очевидно, для зберігання деревного вугілля.

Г"ять вогнищ з поселень у Пілберізах і Шілберізах викладені каменем. Вони мають округлу форму діаметром 0,6–0,8 м. Камінь дуже перепалений. Деякі польські дослідники вивчені поза межами об'єктів вогнища скільки розглядали як залишки знищених наземних жител. Дослідження на поселеннях Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя показали, що така можливість не виключена. Наприклад, вогнище № 4 з поселення в Шілберізах, розташоване неподалік невеликого розвалу глинної обмазки. Але поблизу останніх вогнищ ніяких слідів об'єктів не простежено. Можливо, жителі використовували їх для господарських і виробничих потреб в літній час [Берак, 1971, с. 106; Птицьк, 1975, с. 67].

У розташуванні господарських споруд спостерігається певна закономірність. Це особливо помітно на прикладі широко досліджених поселень у Пілберізах і Сокільниках I. Більшість господарських споруд розміщена тут неподалік житла. Так, у Шілберізах вогнище I розташоване поблизу житла 3, яма № 1 – біля житла 5, ями № 2–3 і господарська споруда I – біля житла 9. Аналогічна картина простежена і на поселенні в Сокільниках I. На жаль, синхронність житлових і розміщених порад господарських об'єктів не завжди вдається встановити, тому важко визначити, чи таке розташування є результатом існування окремих господарських одиниць, чи є випадком. Важко встановити, яким мірою це явне характерне для пам'яток шеворської культури в основних районах її поширення, оскільки широко досліджених поселень дуже мало. У всьому разі, на поселенні в Півоніцах, де проводилися багаторічні дослідження житлових об'єктів, ми спостерігаємо аналогічну картину [Dąbrowski, 1958, в. 10, гув. 2; в. 32, гув. 19].

ПОХОВАЛЬНИЙ ОБРЯД

Даних для характеристики поховального обряду шеворських племен у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі мало. З 39 поховань, відкритих у 18 різних пунктах після території, лише 21 досліджено, 15 з них виявлено на трьох могильниках липницької культури у Звенигороді (Госва Гора – три поховання, саліба Великача – десять, Загуменки – два поховання). Ще шість поховань досліджено на зруйнованому могильнику шеворської культури у Гриневі. Останні належать до вишукано відкритих наприкінці XIX – початку ХХ ст. Жодне з них не було отлунуте і до спеціалістів потрапили лише ті предмети, які заслужували цікавість і найкраще збереглися (посудини-урни, зброя, прикраси). Дрібні речі, тим більше деталі поховального обряду не бралися до уваги. Ця обставина викликає сумніви щодо визначення культурної належності окремих поховань. Так, розглядаючи хотимирське поховання, Т.Домбровська звернула увагу на виявлену тут урну, характер зовнішньої поверхні якої, на думку дослідинці, властивий кераміці липницької культури [MSW, 1973, в. 178]. Проте ознаки поховального обряду в цьому похованні є типово шеворськими, що і стало вирішальним аргументом при визнанні культурної належності пам'ятки. Щодо форми хотимирської урни, то близькі до неї, хоч і рідко, але трапляються у шеворській культурі (рис. 15, 23). У липницькій культурі навіть віддалених аналогій під посудини не виявлено. При визнанні культурної належності пам'ятки в Лучкі Т.Домбровська спирається, в основному, на результати металографічного аналізу залізних предметів з цього поховання, який показав, що вони не відрізняються від металу, знайденого на липницькому могильнику. Крім того, дослідиння враховує територіальне розміщення даного поховання, де, на її думку, відсутні шеворські пам'ятки і ст. н.e. На наш погляд, результати металографічного аналізу залізних предметів з Лучки і липницького могильника є важливим джерелом для вивчення липницько-шеворських контактів, але не можуть визначати культурну належність пам'ятки. Порівняння на територіальну ситуацію теж не переконливе, оскільки невідоме, очевидно, дослідинці шеворське поховання із с. Монастириха на р. Збруч, розміщене далеко ча південнь від Лучки. Урна з цього поховання характерна для шеворських керамічних комплексів

I ст. н.е. (рис. I6,2) /Kostrzewski, 1954,rys. 72, 9/. Разом з тим, дипінським слід визнати вишадково відкрите поховання із Звенигородка, яке М.Ю.Смішко відносить до шевороської культури /Smieško, 1932, в. 7-8/. Останньому суперечить, насамперед, форма ліпної урни, яка характерна лише для лепницької кераміки. Виявлені тут поховальний інвентар (пряжка, два ножі) трапляється в обох культурах. Типово шевороською є тут лише зализна фібула, яка могла бути, проте, предметом імпорту.

Дослідники виділяють в поховальному обряді чотири етапи ритуальних дій:

- 1) підготовка померлого до поховання; 2) підготовка місця поховання; 3) процес поховання; 4) ритуальні дії, присвячені пам'яті померлого /Нікитина, 1974, с.58/. Археологічні джерела не можуть висвітлити всі етапи цього процесу. На їх основі можна лише мірою відтворити лише ті його елементи, які пов'язані з фізичними явищами або мають те чи інше матеріальне вираження і заносять своє відображення в археологічному матеріалі. Це вибір місця для поховання (топографія могильника), спорудження могили (конструкція поховальної ями), спосіб поховання (спалення урнове, ямне, інше, трупопокладення), деталі поховального обряду (вид спалення, покриття урни, супроводжуючий інвентар, його особливості і місце знаходження в могилі).

Особливість поховальних пам'яток Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя є те, що вони здебільшого репрезентовані окремими похованнями, переважно зі зброяєю. Важко визначити, наскільки об'єктивне це твердження, оскільки жодне місце поховань не обстежувалося. Але привертає увагу, що їх більшість сконцентрована на південь від м.Львова, вздовж лівих притоків і по середній течії р.Дністер, у напрямі на південь і південний схід (рис. I). Що ж до північних територій, то тут трапляються переважно могильники /Гринів, Добростані, Переяславі, Кристинопіль/ (рис. I7, I-13; I8, I-13). Таке розмежування поховальних пам'яток у Подністров'ї і Західному Побужжі, очевидно, не випадкове. Можливо, воно відображає реальну картину заселення цієї території шевороськими племенами. Адже однічні поховання не властиві поховальному обряду шевороської культури. Їх існування можна пояснити лише винятковими обставинами, під час яких здійснювалося поховання (похід, війна). Отже, можна думати, що однічні поховання є свідченням швидкого просування деяких груп шевороського населення (можливо воєнних загонів) через Подністров'я, а не місцем їх постійного проживання.

У нас відсутні дані щодо топографії однічних поховань у Подністров'ї. Відомі ж поховальні пам'ятки на Західному Бузі і верхів'ях Іністра розташовані на гребенях схилів, над долинами /Добростані, Кристинопіль, Звенигород, на Гоєвій Горі, Загуменікі/. Гринівський могильник знаходитьться на замкнутому з усіх сторін плато площею 150 м². Отже, для могильників вибирали підвищені місця, що займають пануюче положення в даному районі. На основі топографії гринівського могильника можна думати, що певну роль у виборі місця для цього зіграво природне обмеження території. Загалом, розташування поховальних пам'яток у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі подібне до топографії могильників на території Польщі. Аналогічні умови розташування могильника в Гацах /Hadaczek, 1909, в.2/, Конках /Janke, 1936, в. 23-24/.

Переважна більшість шевороських поховань здійснена в ямах без будь-яких конструкцій. На думку польських дослідників, в свій час над могилами були невеликі насипи, утворені землею, вибраною з поховальної ями. Це підтверджується тим, що рідко трапляються поховання, які б порушували одне одного в хронологічно близький час. Крім невеликих земляних насипів, деякі поховання були позначені також невеликими каменями. Лише два шевороські поховання на дослідженій території були вищукані в ранні кургани (Кам'янка-Велика, Кадустянці). Такі поховання не властиві для шевороської культури і їх наявність, як і окремих поховань, слід пояснювати особливими обставинами, в яких вони здійснювалися.

Ми маємо мало даних для реконструкції поховальних ям. Лише в двох випадках

на могильнику в Гриневі вдалося простежити їх контури (поховання 3 – 4). Одна з них овальної форми, розмірами 0,8 x 0,9 м, друга округла, діаметром 0,7 м. Глибина ям 0,75 – 0,8 м від сучасної поверхні. Ці дані дають можливість припустити, що поховальні ями на могильнику в Гриневі за формую і розмірами не відрізняються від поховальних ям, відомих на могильниках пшеворської культури в Польщі.

Всі пшеворські поховання здійснено за обрядом трупоспалення. Трупоспалення відбувалося на стороні. Місце спалення людських останків на території поширення пшеворської культури відомо мало, оскільки вони розташовані за межами могильників. Всі об'єкти цього типу являють собою прямокутні у плані ями розмірами 3 x 4. Деякі з них вимощені каменем. Ями заповнені вугіллям, пощелом, фрагментами кераміки і кальцинованими кістками.

На Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі трапилися лише урнові поховання. Чи є це характерною особливістю пам'яток пшеворської культури цього району, або, можливо, пояснюється порівняно невеликою кількістю досліджених поховань, визначити поки що важко. На липницько-пшеворському могильнику у Звенигороді (садиба Великача) серед урнових поховань було два ямних, нехарактерних для липницької культури. Очевидно, дальші дослідження внесуть ясність в це питання.

У всіх дослідженіх похованнях кальциновані кістки, старанно очищені від залишків вогнища. Часто складається враження, що вони спеціально промиті водор. Це допускає ряд польських дослідників [Jamka, 1936, с. 67-58; J.Kostrewski, 1958, с. 246]. Існує думка, що кістки промивалися не спеціально, а очищалися в результаті заливання поховального кострища водою [PZP, 1981, с. 445], або що тіло померлого не клалися на дрова, а вогнище розводилося навколо нього [Antoniewicz W., 1957, с. 323]. Кальциновані кістки збиралася в урну. Лише в похованні 5 з гринівського могильника кістки знаходилися в урці і біля неї на дні поховальної ями. Вони лежали кучкою розмірами 0,4 x 0,4 м. У ямних, можливо пшеворських похованнях на могильнику в Звенигороді-садибі Великача кістки розташовані так само. На думку дослідників, кістки старанно збиралися в кусок матерії або шкіри і в загорнутому вигляді клалися в яму [PZP, 1981, с. 109]. Урни, в яких зберігалися кістки поховання, дещо накривалися тим чи іншим предметом. У личківському похованні урна була накрита умбоном, у трьох випадках зверху лежала кам'яна плитка (Гринів, поховання 7, Звенигород – Загуменики, Звенигород – садиба Великача, поховання 15) і в трьох випадках урну накривали великі уламки ліпних посудин (Звенигород – Госева Гора, поховання 8, Звенигород – садиба Великача, поховання 6,24).

Покриття урн умбоном, кам'яною плиткою або уламком посуду не характерне для пшеворської культури. Виключення становить могильник у Хорулі, де в II похованнях урни накриті каменем [Никитина, 1974, с. 84, рис. 69]. Покриття урні черепками відзначено на шести могильниках у Польщі [Никитина, 1974, с. 84, рис. 69].

Наяність порівняно великої кількості поховань з накрітими урнами на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі пояснюється впливом липницької культури, для якої цей звичай був характерною рисою поховального обряду [Smieško, 1932, с. 112-113].

Важливим елементом поховального обряду племен пшеворської культури є супроводження поховань ритуальним інвентарем. Його склад дуже різноманітний. У розташуванні інвентаря закономірності немає. Речі лежать поблизу урн, над нею, під нею. Все ж частіше вони покладені в урну. Інвентар, як правило, має сліди перебування у вогні. Ніколи не зачеплені вогнем урна і деякі речі, які були покладені в яму в процесі поховання. Характерною рисою поховального обряду є наявність в ямах дрібних уламків глиняної посудини. Переважна частина черепків повторно перепалена. Черепки, як правило, належать декільком посудинам. Так, у похованні 3 з Гринева біті черепки належали шістьом посудинам. У похованні 6 у Звенигороді садибі Великача – восьми посудинам. Розташування черепків у поховальній ямі різне. У більшості пшеворських поховань на могильнику у Звенигороді-садибі Великача вони знаходилися на різних глибинах і по всій окружності ями. Деколи черепки розта-

мовані кучкою лонкома верхньої частини урни (поховання 3 з Гринева), або над кістками (Звенигород, селище Великача, поховання 6). Особливістю шевороських поховань на липницьких могильниках у Звенигороді є те, що черепки належали гончарним посудинам липницької культури.

У деяких випадках поховання супроводжувалися цілими посудинами. Таке явище простежано в похованні 4 з Гринева, де над поховальною ямою на рівні вінець урни лежав невеликий літній кухлик. Рудківське поховання так супроводжувалося невеликою мискою. Миска передана до червоного кольору, що було, очевидно, результатом її повторного перебування у вогні. На кухлику з Гринева слідів повторної дії вогню не простежено.

Специфично особливістю шевороської культури на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі є наявність на більшості сімейних поховань зброї. З 18 пунктів, де виявлені такі поховання, зброя знаходилася в 16. Більшість з них поховань розміщена на південній вілі верхніх приток Дністра і лягутуться кінцем II – початком ІІ ст. н.е. Іншу картину спостерігаємо на поховальних пам'ятках Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя, де провадяться спеціальні дослідження. Пропіант поховань зі зброєю тут значно менший. Так, із шести відкритих поховань у Гриневі зброя знаходилася в одному. Відсутнія зброя і в десяти похованнях шевороської культури на могильнику у Звенигороді – селищі Великача, а з п'яти поховань, виявлених на двох інших могильниках у Звенигороді, предмети зброї знайдено в трьох. Отже, із 21 досліджених поховань зброя знаходилася в чотирьох, що становить 19,5 % від загальної кількості поховань. Цей процент близький до кількості поховань зі зброєю на всій території поширення шевороської культури.

Серед предметів саборони найбільше виявлено наконечники списів (31). За ними слідують широри (27) і умбони (20). Знайдено також 18 мечів, три шахи від мечів і п'ять шатів. Двома екземплярами представлено бойові ножі, що трапилися в похованні 3 на гримівському могильнику і наконечник стріли з поховання в Переозлові. За підрахунками більша частина цієї зброї (62 %) припадає на кінець II – початок ІІ ст. н.е.

Іде не виталково. Польські дослідники так зафіксували збільшення кількості поховань зі зброєю наприкінці II – початку ІІ ст. що викликано, виразно, значними переміщеннями племен Північної і Центральної Європи на південь і схід [РЗР, 1981, в. 127–130].

Привертає увагу також порівняно велика кількість деяких цінних для того часу видів зброї у похованнях на території Подністров'я: це передусім мечі, які на могильниках шевороської культури в Польщі трапляються дуже рідко, і дослідники пов'язують їх з похованнями воїнів самого високого рангу [РЗР, 1981, в. 413–414]. Порівняно багато також широрів. На шевороських могильниках їх знаходить в одному з п'яти поховань зі зброєю. Наведені дані свідчать про перебування на Подністров'ї наприкінці II – початку ІІ ст. н. е. значної кількості шевороських воєнних загонів, які, очевидно, з воєнними діями просувалися на південь. Їх шахи і позначені зображенням вже сімейними похованнями зі зброєю.

Покладення зброї в поховання деяких воїнів – риса, властива лише шевороській культурі і поширення цієї традиції на інші території (Задоринське Помор'я, Середня Німеччина, Італія) є результатом культурного впливу шевороських племен [Насінєв, 1957, в. 64]. Цей елемент похованального обряду виник у шевороській культурі в пізньолатенський час. Більшість дослідників вважають, що він виникнув в результаті поширення серед місцевого населення нових уявлень. Його пов'язують з ростом виробництва та змінами в соціальній структурі місцевого суспільства. Носіями цього звичая були кельти. У шевороського населення він з'явився саме тоді, коли в середовищі кельтів вже почав зникати. Це свідчить про те, що постреба в такому обряді у шевороських племенах виникла в цей час, він став відповідати новій соціальній структурі місцевих племен. Спостереження дослідників показали, що найбільші поховання зі зброєю зосереджені на території Верхньої Сілезії, Сільської Варанні

лекономічні і Нижньої Вісли, тобто в місцях найбільшого виселення кельтів /ZOLP, 1968, с. 49/.

Від кельтського світу шевороські племена передали також обряд спеціального посування предметів зброї перед вкладанням їх у могилу /Jahn, 1916, с. 19/. Покувалися, в першу чергу, мечі. Всі вони переломані на дві-три частини, або ж обкручени навколо урни, як це мало місце в похованні із Капустянця. Розломані або зігнуті вилове також наконечники списів, лерхаки штітів, умбони. Рідше сліди спеціального посування мають номі і ширми. У похованні З із Гринева два з трьох номів були розломані на дві частини. Це пояснюється тим, що вони були бойовими. Ніколи не покувалися прямки, фібули і інші предмети побутового призначення, що входили до складу поховального інвентаря. Виняток становлять ножиці, які в двох випадках (поховання З в Гриневі, поховання в Хомитирі) аламані вилове. Отже, непридатними робили, в основному, гострі, небезпечно предмети. У кельтів цей звичай відображав первінні релігійні уявлення, що вимагали із смертю воїна символічно умертвляти і його зброя, призначену служити йому в загробному світі /Jahn, 1916, с. 19/. Спеціальне посування зброї трактується як результат страху живих людей перед мертвими, бажанням "обезбройти" померлого, звести до мінімуму його шкідливі дії проти живих /Нікітіна, 1974, с. 61/.

Стрехом живих перед мертвими можна пояснити також звичай шевороських племен встремляти зброю в останки померлого, або в дно поховальної ями. Така картина простежана в багатому похованні З у Гриневі. Тут у дно поховальної ями з північної і східної сторін були встремлені уламки меча, які одночасно підтримували урну. З північної сторони уламок меча всаджено в землю не лезом, а черенком. Аналогічне явище спостерігаємо в 67 похованні на могильнику в Гапах, де дві частини розломаного меча встремлені в дно поховальної ями з обох сторін /Hadaczek, 1909, с. 5/. Крім мечів, для таких цілей використовувалися наконечники списів, ножиці, інші кільчи і ріжучі предмети /Нікітіна, 1974, с. 89-90, рис. 7/.

Огляд деяких елементів поховального обряду шевороського населення Подністров'я і Західного Побужжя показує, що він загалом не відрізняється від обряду, що панував на інших територіях поширення шевороської культури. Проте простежуються і деякі особливості. Однією з них є наявність великої кількості одиничних поховань зі збросою. Ці поховання здійснені в процесі просування шевороських воєнних загонів через Подністров'я на південь.

Переважною формою поховального обряду є урнові трупоспалення. Каламиовані кістки перед засипанням в урну старанно очищалися від залишків вогнища. Урни переважно часто накривалися. За виділенними особливостями поховальні пам'ятки Надністров'я і Західного Побужжя найбільш близькі до могильників південно-східної Польщі (Конікі, Гапі).

Можливо більш широкі дослідження поховальних пам'яток на цій території внесуть зміни в наші висновки. Це тим більш ймовірно, що на основній території поширення шевороської культури і протягом всього періоду її існування дослідники відзначали перевагу яких поховань над урновими і поховань із залишками вогнища над похованнями з очищеними кістками /РЗР, 1981, с. 106-118/.

КЕРАМОЧНИЙ КОМПЛЕКС

Основну кількість речового матеріалу становить кераміка. Переважну більшість посуду виготовлено ручним способом. Незначну кількість становлять гончарні вироби, які в I - II ст. н.е. запозичало шеворосько-зарубинецьке населення шибком обміну у ліпильних племен, а в пізніший час їх наявність на поселеннях пов'язана з впливами провінціальноримської культури.

Ліпна кераміка поселень. В культурі шевороського типу на території Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя виділяються два основних періоди розвитку: пізньолатенський та римський. Кожному з цих періодів властивий своєрідний кера-

мічний комплекс, тому лінну кераміку можна поділити на дві великі групи: кераміку пізньолатенського часу і кераміку римського часу.

Пізньолатенський час. Посуд цього періоду чітко виділяється серед кераміки за складом тіста, способом обробки зовнішньої поверхні. Характерною особливістю кераміки є потончення країв вінець. Вони, як правило, гранчасті. Найраніші посудини мають дві-три грані з зовнішньої сторони, на пізніших грані менш чіткі, або ж зовсім відсутні. У тісті, з якого виготовлені посудини, є домішки піску, користки. У кухонній кераміці ці домішки крупніші, в столовій – дрібні, переважно пісок.

Обробка зовнішньої поверхні різна і відрізняється від господарського призначення посудин. Горщики мають комбіновану поверхню: під вінчиком вони згладжені, бочки спеціально ощершувані. Столовий посуд має алебільного каменю поверхні. Колір посудин брунатний або темно-сірий. Вінчик міцний. Асортимент посудин незмінний: горщики, миски, кухлини.

Горщики використовувалися як кухонний посуд. За формою їх можна поділити на три типи.

Тип I становлять опуклобокі посудини з перегородом плечиків на половині висоти (рис. 19, I; 20, 4, 5). Вінчики розширені, потовщені, бочки добре виражені. Денди, супчики за ухами, товсті, плоскі, незначно виділені в профілі. Діаметр шийки посудин 24-32 см. Горщики цього типу рідко трапляються на могильниках і відомі, в основному, на поселеннях пілеворської культури в Польщі /Dąbrowski, 1958, tabl. II, 5/.

До типу II належать горщики з найбільшою вищуклістю віже половиною висоти (рис. 20, 2; 21, I; 22, 2). Вінчики відігнуті, потовщені, плечики високі, лише різке, незаділене в профілі. Діаметр вінець 22-24 см. Такі горщики часто трапляються на могильниках і поселеннях на всій території поширення пілеворської культури /Marciniak, 1957, tabl. XIII, 9/.

Окреме місце серед горщиків цього типу займає посудина з житла I у Пілберіцах (рис. 20, 9). На відміну від інших вона має низенькі, незначно розширені потовщені вінчики. Верхня II частини згладжена, ніжкі спеціально ощершувані. Висота горщика 20 см, діаметр вінець 15 см.

Близькі за формою горщики відомі на різних комплексах могильника у Млоцікові і на поселенні в Пілоніцах /Dąbrowscy, 1968, tabl. VI, 3/.

Тип II од "елінус широкогорщи посудини із загнутими всередину краями вінець (рис. 21, 4, II). Лицо плоске, інколи з закраїном. Посудини цього типу малочисельні. Фрагменти четырьох екземплярів таких горщиків виявлено на поселенні в Пілберіцах. Демо більше їх знайдено на поселенні в Пілборіцах. Один з горщиків цього типу відноситься позніше реставрувати (рис. 21, II). Його висота 13 см, діаметр вінець 17 см, діаметр дна 14 см.

Горщики із загнутими всередину вінчиками досить поширені на пілеворських пам'ятках Польщі, особливо в II центральних областях /Kostrzewski, 1964, гру. 27, 6/.

Миски. Поширенням видом кераміки в пізньолатенський час були миски. Їх поверхня старанно праслажена і має чорний або темно-брунатний колір. Виділяються два основних типи мисок.

Тип I од "елінус посудини конічної форми з відігнутими, профільованими вінчиками, високо розміщеними, короткими плечиками і дуже звуженими до дна бочками. Краї вінчиків мають три, рідше дві грані. Діаметр вінець 22-24 см (рис. 21, 5; 22, 5, 8). Миски цього типу широко розповсюджені на пілеворських пізньолатенських пам'ятках /Marciniak, 1957, tabl. I, 11; II, 4; XIII, 6; XIV, 19/.

До типу II належать нечисленні глибокі миски з високими, потовщеніми, відігнутими вінчиками і добре вираженими, заскругленими плечиками. Бочки звужені до дна. Діаметр вінець 18-24 см (рис. 22, 3, 6). Такі миски також відомі на пілеворських пам'ятках пізньолатенського часу.

Кухлики. До цього виду кераміки зараховані посудини, які використовувалися для пиття. Деякі з них мали ручка, але у більшості посудин вони відсутні, що пояснюється, можливо, фрагментарністю матеріалу. Остання обставина затруднює також їх точну класифікацію. Деякі посудини нагадують невеликі горщики, інші - глибокі миски. За формою кухлики можна поділити на два типи.

Тип I маєчислове найбільшу кількість екземплярів. До нього належать посудини лягідного профілю зі слабо вищленими віниччиками і трохи звуженими до дна бочками. Віниччики відігнуті, профільовані, дно плоске, без закраїни (рис. 22, 1, 4). Один, конічно реставрований екземпляр має висоту 14 см, діаметр горла 18 см, діаметр дна 11 см. Під віниччиком він прикрашений горизонтальними врізними лініями, на бочках нанесений орнамент у вигляді позолочених врізних ліній (рис. 22, 1).

До типу II належать посудини з пілінічичними або легко звуженими до дна стінками. Віниччики розширені, профільовані двома-трьома гранями, дно плоске. Діаметр вінець 18-20 см (рис. 22, 7). Варіантом цього типу є кілька кухликів конічної форми із загнутими до середини вінцями.

Віділнеться кухлик із житла I у Підберізях. Він має шароподібний тулуб, добре выражену шийку і дуже відігнуті вінци. До верхньої частини посудини прикріплене ручкою (рис. 20, 8). Кухлики всіх форм мають широкі аналогії на пам'ятках шеворської культури пізньолатенського часу. На могильниках вони становлять основну кількість керамічних форм (Марсініак, 1957, tabl. IV, 4, 5; IX, 4).

Кераміка римського часу. В ранньоримський період кераміка на поселеннях шеворської культури Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя значково міняє свій характер. Це стосується передусім способу обробки зовнішньої поверхні. Зменшується з часом кількість спектально смарагдованої і лощеної кераміки, збільшується число посудин з шорсткою поверхнею (рис. 23). Якщо в пізньолатенських об'єктах спеціально смарагдована кераміка становить 25-40,6 % щодо виявлених фрагментів, то на пам'ятках I-II ст. н.е. лише II-17 %, а в другій половині II - першій половині III ст. II кількість зменшується до 6-10 %. Кількість лощеної кераміки зменшується від 20,5 % у пізньолатенський час до 6,7 - 10,7 % у другій половині II - першій половині III ст. Число фрагментів недломленої, шорсткої кераміки збільшується від 34-37,5 % (пізньолатенський час) до 54,2 - 63,5 % на об'єктах I-II ст. і до 68-85 % на пам'ятках другої половини II - першої половини III ст.

Кераміка стає грубішою, потовщеніться стінки, збільшується кількість домішок у тісті. Останні складаються з шамоту, корстти, органічних речовин, деколи піску. Насування широкого розвитку і стають більш різноманітними кухонні горщики. Основні їх типи пов'язуються з формами пізньолатенського часу, втрачачи лише потовщення і профілювання вінців, деякі з них з'явилися лише в ранньоримський час. Не одержують нального розвитку, на відміну від Центральних і Західних областей Польщі, горщики із загнутими всередину вінцями. Змінюються вигляд мисок, понявлюються плоскі диски-покришки, гончарна провінційно-ромська кераміка, амфорний матеріал, червонофактурний посуд.

Слід зазначити, що ще на початку ранньоримського часу продовжують існувати пізньолатенські форми посуду. Така кераміка виявлена в житлах I-II ст., н.е. (5, 6, 10, 18) на поселенні в Підберізях, у культурному шарі і житлі поселення I ст. н.е. в Підберізях, синхронному поселенні в Хорові, ранньоримських об'єктах поселення в Ласіках-Зубрецьких. Це свідчить про поступове відмиряння певних форм кераміки у шеворського населення, еволюційний розвиток керамічного комплексу.

В основу класифікації кераміки римського, як і пізньолатенського часу, зважаючи на фрагментарність матеріалу, взято вигляд верхньої частини посудини, від краю вінця до максимального розширення тулуба. Там, де це можливо, враховується характер придонної частини і дна. Кераміка римського часу представлена горщиками, мисками, кухликами, плоскими дисками.

* Підрахунки здійснені на об'єктах підберізівського поселення.

Горщики. Цей вид становить основу кількість керамічного матеріалу на одніх римського часу. Поверхня посудин, в основному, шорстка, деколи спеціально омерзяла або згладжена. Колір черепків темно-бурачний або сірий. Декіл посудин прикрашено нігтівими запилами, нерегулярними врізними лініями на бочках, стрічкою пальцевих вимілювань на переломі стінок, пластичним орнаментом (розчленований валік, шишечки), пальцевими вдавленнями і косими насічками по краю вінець. Різноманітність форм дає можливість поділити горщики на ряд типів.

Тип I об'єднує великі за розмірами, округлобокі посудини з найбільшою випуклістю по середині висоти. Вінця розчленені, пілечки слабо виражені. Ширина горла помітно менша від найбільшої випуклості посудин і має 18-24 см, (рис. 19; 24, 2, 3). Ці посудини типологічно близькі до горщиків типу I пізньолатенського часу і відрізняються від них більшими розмірами та відсутністю потовщення вінець. Така форма горщиків досить розповсюджена на пам'ятках шеворської культури, особливо на поселеннях (Дубровський, 1958, табл. XI, 7; XIV, 18).

До типу II належать слабо профільовані горщики з ледь виділеними вінчиками і переломом бочок в середній частині посудин. Відсутність пілок форм не дає можливості визначити характер нижньої частини горщиків. Судячи за аналогіями вони можуть бути конічні. Діаметр вінця цих посудин 22-26 см (рис. 19, 9; 21, 3; 25, 1). Такі горщики не мають аналогії ні в шеворській, ні в зарубинецькій культурах. Вони нагадують тальваноподібні посудини липницької культури (Лигачук, 1975, рис. 21, 12, 15).

Тип III складають середні за розмірами опуклобокі горщики з довгими, розчлененими вінчиками, трохи виділеними низькими пілечиками і вузьким дном. Діаметр вінця 18-26 см (рис. 19, 10; 26, 1; 27, 1-4). Кілька екземплярів таких посудин виявлено на поселенні в Пілберзіцах, Пасіках-Зубрецьких у Верхньому Подністров'ї, в Хорості, Підріжжі на Волині. Значно більше їх знайдено на поселенні в Зубрі. Ці горщики дуже рідкі на шеворських пам'ятках Польщі. Більш широкі і точні аналогії їм знаходимо на пам'ятках зарубинецької культури (Максимов, 1972, табл. XII, 1, 2, 4; XIII, 10; XIII, 9, 10).

До типу IV належать багаточисельні горщики з добре вираженими розчлененими вінчиками, високими пілечиками і конічними бочками. Край вінця округлений або косо зрізаний. Діаметр горла 22-26 см і дорівнює найбільшій випуклості бочок. Кілька екземплярів орнаментовані косими насічками по краю вінця (рис. 19, 11; 28, 8). Горщики цього типу відомі в невеликій кількості на окремих пам'ятках шеворської культури в Польщі. Слід зазначити, що на поселеннях вони трапляються частіше, ніж на могильниках.

Тип V складають невеликі горщики з подібного профілю з виравано оформленими розчлененими вінчиками, виділеними гострим ребром, або цією заокругленім переломом пілечиками і конічними бочками. Дно плоске, інколи виділено в профілі (рис. 19, 12-14). Верхня сторона цих горщиків порівняно краще оброблена, часто згладжена або лощена. Посудини цього типу часто орнаментовані. Один з горщиків має ложему верхню частину, а бочки прикрашено косими нерегулярними лініями. На переломі бочок розміщений орнамент у вигляді двох горизонтальних підковоподібних поясів. Пілечики цієї посудини орнаментовані двома врізними хвилястими лініями, між якими міститься ще дві горизонтальні врізні лінії (рис. 24, 11). Серед інших орнаментальних мотивів трояпляються пальцеві запилки, наліпи у вигляді шишечок, коротких відростків тощо. Кілька реставрованих посудин цього типу мають висоту 12-14 см, діаметр вінця 12-16 см, діаметр дна 7-9 см.

Різний характер формування верхньої частини дає можливість виділити серед них кілька варіантів.

До варіанту "A" відносяться горщики з легко розчлененими вінчиками, які чітким переломом переходять у пілечики, а останні таким же способом - у бочки. Ширина горла, як правило, дорівнює найбільшій випуклості бочок (рис. 19, 14; 27, 10).

До варіанту "Б" належать посудини з луковидно вигнутими плечиками і відігнутими, косо зрізаними краями вінець. Ширина горла дещо менша від найбільшої висотності бочків (рис. 19, 13, 24, II).

До варіанту "В" належать горщики з прямими вінцями і високо піднятими, заокругленими плечиками. Ширина горла помітно менша від найбільшої висотності бочків (рис. 19, 15, 27, б).

Горщики всіх варіантів цього типу мають широкі аналогії у шеворській культурі (Dąbrowscy, 1968, tabl. I, 1; XIV, 1; XY, 1; XXII, 2, Dąbrowski, 1958, tabl. IV, 20; XVII, 22; XXII, 17; XXIX, 15).

В тип УІ віднесені горщики з сильно висуялими бочками і добре вираженими, розхиленими вінцями. Діаметр горла значно менший від найбільшої висотності бочків і дорівнює 12-20 см (рис. 19, 15; 29, I, 4; 30, 5).

Горщики цієї форми не характерні для шеворських пам'яток. Основні аналогії їм знаходимо серед кераміки зарубинецької культури (Самойловський, 1959, табл. II, 37; IV, 90).

До типу УІІ відносяться горщики з короткими слабо відігнутими вінцями, високими заокругленими плечиками і конічними бочками. Край вінець заокруглені. Діаметр горла 18-22 см і менший від найбільшої висотності бочків (рис. 19, 16; 31, 15; 32, 3, 4, 8; 33, 10; 34, 8).

Горщики цього типу поширені на поселеннях досліджуваного району нерівномірно. У Підберізях, Хорові їх виявлено мало. У Сокільниках I та Підберізях вони становлять основний тип горщика. Ці посудини близькі до типу II горщиків пізньолатенського часу. На території Польщі вони не були так поширені, як у Подністров'ї, і відомі на ряді пам'яток в однійчих екземплярах. Подібні горщики характерні і для зарубинецької культури Полісся (Каспарова, 1976, рис. 7, 4).

Кількома екземплярами представлена невеликі горщики біконічної форми з чітко визначенім переломом на 1/3 висоти посудини. Вінчики мало виражені, дно плоске, без закраїн. Один добре збережений горщик такої форми має висоту 16 см, діаметр вінець 10 см, діаметр дна 8 см (рис. 35, 3). окремі такі посудини відомі з поселення шеворської культури в Півоніях (Dąbrowski, 1958, tabl. I, 4; XVI, 9) та інших пам'яток. Більш характерні вони для культури київського типу Подністров'я.

До однійчих форм належить біконечна посудина з поселення в Підберізях (рис. 29, 2). Вона має високі, дуже відігнуті вінця і низькі, донгі плечики, які округлим заломом переходят у звужені до низу бочки. Діаметр горла 14 см, найбільша висотність бочків 20 см. Такі горщики у Верхньому Подністров'ї відомі з поселення черняхівського типу у Дем'янові (Баран, 1971, рис. 3, I; 4, 3). Близько до вищеописаної є інша посудина з того самого поселення. Вона має значно менші розміри і не такі висуялиі стінки.

При розгляді горщикоподібних посудин слід окремо зупинитися на кількох екземплярах з поселення в Підберізях. За складом тіста і обробкою зовнішньої поверхні вони не відрізняються від вищеописаних, але форма і орнамент їх чужі для шеворської кераміки. Два таких горщики виявлено в житлі II (рис. 26, 3). Вони мають тильпаноподібну форму з легко відігнутими вінцями, висуялими на половині висоти бочками і низьким дном. Один горщик на переломі стінок орнаментований належним відростком. Аналогічні посудини утворюють основну групу кераміки на липницьких пам'ятках (Циглик, 1975, рис. 20, 21).

Ще кілька посудин - це середніх розмірів горщики із слабо висуялими бочками і дещо відігнутими вінцями. Шиїка і бочки посудин прикрашена налішком валиком, розчленованим пальцевими вдавленнями (рис. 26, 5, 7). За формою та орнаментом дані горщики мають аналогії в липницькій культурі (Циглик, 1975, рис. 22, 23).

Миски. Миски використовувались як столовий посуд, тому вони відрізняються добайливістю виготовлення, досконалістю форм. Поверхня мисок лощена, чорного або темно-бронзового кольору. Лощіння середньої якості. У керамічному тісті є незначні домішки піску. У деяких посудинах вони відсутні.

За формою миски досить різноманітні, їх можна поділити на кілька типів.

До типу I належать ребристі миски з чітким профілем. Їх вінчики відігнуті, плечики відділені чітким переломом від бочок, бочки звужені до низу. Дно звужене, інакше на кільцевій підставці. Між собою миски відрізняються висотою від 15 см до 29,8 см; діаметр вінця 11-16 см. Добре збережена миска цього типу знайдена на поселенні в Підберізях (рис. 35, 2), вона має висоту 13 см, діаметр вінця 18 см.

Аналогічні миски поширені на пам'ятках шеворської культури. Такі ж миски відомі і на пізніх зарубинецьких пам'ятках Полісся і Полтіпров'я (Максимов, 1972, табл. ХХ, 6; ХХІІІ, 3; ХХІ; Каспарова, 1969, рис. 10, 9).

Підтипом цього типу є три невеликі, добре збережені миски, які, на відміну від попередніх, мають невищілене заскруглене дно. Поверхня шорстка, темно-сірого кольору. Висота посудин 6-7 см, діаметр вінця 11-16 см (рис. 35, 2, 4). Миски такої форми характерні для шеворської культури, багато їх виявлено у комплексах ст. Н.е. (Kostrzewski, 1958, в. 218).

До типу II належать миски з прямими або загнутими всередину плечиками і чітко виділеним, гострим, потовщенням із зовнішньої сторони заломом в бочки. Край невиділених вінців заскруглені або горизонтально зрізані. У деяких мисках вони потовщені, в інших звужені до верху (рис. 19, 18; 25, 6, 10; 27, 8, 9, II; 31, 13). Аналогії цим мискам цього типу відомі як в шеворській, так і в зарубинецькій культурах (Лукаренко, 1964, табл. VI, 17, 24, 26, 27-28; Каспарова, 1969, рис. 19, 8, 10; Максимов, 1972, табл. ХІІ, 10, ХХ, 10). На території Південного Побужжя вони складають основну форму мисок (Хавлик, 1971, рис. 4, 5, 1975, рис. 7, 11, 15).

Тип III утворюють малочисельні півсферичні миски з прямими плечиками і невиділеними вінцями. Діаметр вінця 18-25 см (рис. 19, 19; 31, 12). Такі миски рідко знаходять на пам'ятках шеворської культури (Kostrzewski B., 1954,rys. 146.1.). Ізодинокі аналогії цим мискам є у зарубинецькій культурі (Максимов, 1972, табл. ХІІІ; Хавлик, 1971, рис. 4, 4; 1975, рис. 4, 5, 9, 12).

Кухлики. Досить часто серед керамічного матеріалу поселень трапляються кухлики. За складом тіста і обробкою зовнішньої поверхні вони не відрізняються від горщиць. Лише у деяких випадках зовнішня поверхня кухликів зглажена або лощена. За формою їх можна поділити на два типи.

До типу I належать кухлики півсферичної форми (рис. 19, 20; 26, 4; 28, 14). Стінки однієї посудини цього типу прикрашено нігтівими зашитами. На другій посудині ряд пальцевих вдавлень розміщено на переломі стінок. Цікавим врізним орнаментом прикрашена стінка кухлика з життя 10 у Підберізях (рис. 28, 14). Він складається з вертикальної лінії, від якої відходять дві пари косих, одущених до низу ліній. У верхній частині нанесена поперечна лінія у вигляді хреста. Точкою аналогії цьому орнаменту у шеворській і інших синхронних культурах знайти не вдалося.

Кухлики розглядуваної форми ведуть свій початок від поморсько-підкльчішової культури і продовжують існувати у шеворських пам'ятках пізньолатенського і римського часу. Аналогії їм знаходимо на всіх дослідженнях пам'ятках шеворської культури (Dabrowski, 1958, tabl. ХІІІ, 10; ХІV, 12; Х, 12).

Тип II утворюють кухлики конічної форми. Вінчики не виділені, краї горизонтально зрізані або заокруглені (рис. 19, 22; 24, 4; 29, 5). Між собою вони різняться розмірами і різним кутом нахилу стінок. Деякі з них мають форму, схожу з чашіндричної (рис. 24, 5). Найбільший збережений кухлик цієї форми має висоту 3 см, діаметр вінця 20 см, діаметр дна 7 см, найменший - висоту 4 см, діаметр вінця 12 см, діаметр дна 11 см. Кухлики цієї форми також відомі на пам'ятках шеворської культури (Dabrowski, 1958, tabl. ХХ, 29; ХХІІ, 8; ХХІІІ, 20).

Крім кухликів, зрідка трапляються чарки. Одна з них має низьке дно, прямі стінки і дно розширені вінцем, що надають посудині тульпаноподібної форми.

(рис. 19, 23). Інша чарка конічної форми, нагадує кухлики типу II, відрізняючись меншими розмірами. Ще кілька чарок мають форму мініаторних мисок з заокругленим дном.

На поселеннях знайдено також округлі плоскі диски-покришки. Деякі екземпляри прикрашені з однієї сторони пальцевими застипами, наколами по діаметру. Зворотна сторона, як правило, лощена (рис. 19, 25; 26, 6; 32, II). Діаметр покришок 12-20 см. Краї кількох покришок з поселення в Підбрідціх прикрашено пальцевими застипами (рис. 32, II).

Політні маси рідко трапляються як в шеворській, так і в зарубинецькій культурах /Fabrowski, 1958, табл. XXVII, 19/. Найбільше їх виявлено на тих пам'ятках, матеріали яких поєднують підвісні культури (Шілбертці, Підбрідці, Підрідці).

Ліпна кераміка з поховань пам'яток. Дані кераміка значною мірою відрізняється від посуду, виявленого на поселеннях. Посудина-урна виконувала релігійно-ритуальну функцію. Зрозуміло, що для цього вибирали переважно найкрасивіші, цінній посуд. Його, очевидно, берегли, тому він дуже рідко трапляється на поселеннях. Не виключено також, що для таких цілей виготовлявся спеціальний посуд. Останнє деякою мірою підтверджує характер шеворських поховань урн на могильнику в Звенигороді - селищі Великача. Всі виявлені в похованнях ліпні горщики виготовлені з однакового тіста світло-буруватного кольору і дуже погано, як би наших вимірювань. Недостатній випал став причиною того, що в багатьох випадках посудини повністю зітліли в землі, що дуже рідко трапляється з керамікою.

За формою посудини, виявлені в похованнях, може не повторювати одна одну. Не повторюють вони, за рідким виключенням, і форми посуду з поселень, тому вважаємо за допільне виділити цей посуд в окрему групу.

Найраніший тип являє собою зворотньогрушоподібної форми урна з поховання в Банджі (рис. 36, 29). Вона має дуже вищуклі у верхній частині плечики і сітуловидно звужені до низу бочки, які спираються на низьке дно. Шийка не збереглася. Судини за аналогіями, вона мала циліндричну форму з потовщеннями, відігнутими вінчиками. Поверхня посудини лощена, чорного кольору. Плечики під шийкою прикрашені стрічковим орнаментом у вигляді двох паралельних ліній, між якими розміщені три ряди дрібних перерваних рисок. Висота горщика без шийки 28 см, діаметр дна 12 см. Такі посудини є типовими для поховань шеворської культури пізньолатенської доби /Marciniak, 1957, табл. XIV, 1, 6; LXXI, 1, 2; LXXVII, 1, 2, 5/.

Іншу пізньолатенську форму становлять горщики грушоподібної форми. Вони характеризуються довгими плечиками і дуже роздутими у нижній частині бочками. Останні, рідко звужуючись, спираються на низьке дно на кільцевій підставці. Одна посудина даного типу з могильника в Гриневі має невелике нушко під вінчиком (рис. 36, 1). Інший горщик, також з Гринева, виділяється циліндричною шийкою, яка закінчується профільованим, валикоподібним вінчиком (рис. 37, 3). Колір посудин цього типу чорний або темно-сірий, поверхня лощена, деколи згладжена. Висота 15-30 см, діаметр вінця 10-11 см, діаметр дна 9 см. Посуд грушоподібної форми широко відомий на могильниках шеворської культури пізньолатенського часу /Marciniak, 1957, табл. IV, 2; V, 4/.

Близьким до вищеописаних за формою є горщик з Монастирихи (рис. 16, 2). Від них він відрізняється округлим, невиділеним дном. Колір чорний, поверхня лощена. Під шийкою посудина орнаментована двома паралельними лініями. Бочки прикрашені меандром. Висота горщика 20 см, діаметр вінця 10 см. Аналогічна посудина відома з могильника в Домарадзіцах /Kostrzewski B., 1954, гув. 72, 9/.

Своєрідною є урна з вишуково виявленого поховання на могильнику в Звенигороді - селищі Великача (рис. 16, 3). Вона має виразно сформовані розхилені вінці, широкі округлені плечики і сітуловидно вигнуті бочки. Поверхня посудини згладжена, темно-буруватого кольору. Висота 22 см, діаметр вінця 16 см, діаметр дна 11 см. Такі посудини інколи трапляються у шеворській культурі.

Ранньоримську форму кераміки представляють чорнолощені урни з Кристинополя і поховань 8, II з могильника у Звенигороді – Гоєвій Горі. Вони мають добре вищлені розхилені вінця, відділені гострим переломом від бочок і звужені дном знизу бочки, що спираються на рівне, а невисокою підставкою дно. Один з горщиків прикрашений на переломі плечиків двома врізними лініями. Висота посудин 18–20 см, діаметр вінець 16–21 см (рис. 15, 17; 36, 24).

Горщикам цієї форми є численні аналогії на шеворських пам'ятках ранньоримського часу [Jawka, 1962, табл. 19, а.].

Ряд урнових посудин містить грубі домішки в тісті і мають шорстку поверхню. Саме ці посудини близькі до керамічних форм, знайдених на поселеннях. Два таких горщики виявлено в Кристинополі і Капустянцях (рис. 15, 18; 36, 28). Вони мають низенькі, розхилені вінця і добре виражені, високі, округлені плечики. Дно рівне, виділене в профілі. Горщик з Кристинополя прикрашений на бочках пальцевими защипами. Дані посудини близькі до ІІ типу виділених нами горщиків на шеворських поселеннях.

Близькими до варіанту "Б" типу У горщиків з поселень є три посудини з могильника в Звенигороді – селищі Великача (рис. 16, I). Вони мають слабо виділені вінця, дугоподібні плечики і звужені дном знизу бочки. Дно рівне, не виділене в профілі. Від горщиків, виявлених на поселеннях, вони відрізняються значно більшими розмірами. Висота посудин 20–25 см, діаметр вінець 18–25 см, діаметр дна 12–13 см.

Оригінальним за формою є горщик з Хотимира (рис. 15, 23). Він має підіндульну шийку і округлі бочки. Дно вузьке, незначно виділене в профілі. Зовнішня поверхня посудини зглажена, брунатного кольору, всередині чорна. Близький за формою горщик відомий як випалкова знахідка з Луговіц (Верхня Сілезія) [MSW. 1973, табл. XXXI, 6].

Виділяється горщик з поховання 4 в Гриневі. Він має банкоподібну форму з незначно звуженими до дна стінками. Тісто грубе, поверхня помітно витерта від вживання, сірватого відтінку. Висота 20 см, діаметр вінець 12 см, діаметр дна 10 см (рис. 37, I). Аналогічні посудини трапилися на поселенні шеворської культури в Півоніцах [Dąbrowscy, 1968, табл. II, 2; IX, 4].

У похованнях виявлено також три кухлики, що виконували роль приставок. Два з них, одинакові за формою, виявлено в похованні 3 і один – в похованні 4 на гринівському могильнику. Кухлики з поховання 3 мають добре виражену шийку і сітую-видно вигнуті бочки. Поверхня лощена, темно-сірого кольору (рис. 38, 3, 4). Висота 6 см, діаметр вінець 8,5 см, діаметр дна 5 см. Аналогії їм знаходимо на посе-ленні в Півоніцах [Dąbrowscy, 1968, табл. X, 9] і інших пам'ятках. Інший кухлик має округлі стінки і масивне півокругле вушко. Висота 6 см, діаметр вінець 6,5 см, діаметр дна 4 см (рис. 37, 2).

Гончарна кераміка. На пам'ятках шеворської культури виявлено незначну кіль-кість гончарної кераміки. На поселенні в Підберіз'ях вона становить близько 2 %, у Сокільниках-І 4,8 % щодо всієї кераміки. Кілька уламків такої кераміки знайде-но також на поселеннях в Зубрі, Підберіз'ях, Давидові і в Насіках-Зубрецьких.

Гончарна кераміка виготовлена з добре очищеної глини і має лощену поверхню світло-сірого, рідше чорного кольору. Деякі форми посуду відносяться до липницької культури, але здебільшого кераміка має провінціальноримський тип. Розрізни-ти кераміку обох культур із-за близької фактури тіста інколи дуже важко. Липниць-ку форму представляє горщик з Підберіз'я з прямими, дещо потовщеними краями ві-нця і пологими плечиками, які переходять крутым заломом у бочки. Під вінчиком посудина прикрашена гладким валиком. Аналогічні посудини трапляються серед кера-мічного комплексу липницької культури в Черепині [Баран, 1961, табл. Ш, 6] і ін-ших пам'яток [Птицлик, 1975, рис. 38, 5, 6].

Ще одну липницьку форму являє собою фрагмент високої ніжки від чаші (рис. 24,

18). Такі посудини характерні для липницької кераміки /Литвин, 1975, рис. 45, 8, 10/.

Кераміка провінційно-хоромського типу представлена урною з поховання в Рудих, глечиком з поселення в Сокільниках I і фрагментами мисок з поселення в Підберізіях. Горщик з Рудок має розширені вінчи, округлі бочки і дно на кільцевій підставці. Під вінчиком розміщений горизонтальний валик. Висота посудини 22 см, діаметр вінчика 18,5 см, діаметр дна II см (рис. I5, 22). Подібні горщики поширені на пам'ятках черняхівської культури /Баран, 1964, рис. 8, 2, 3; Петров, 1964, рис. 9 II/. Глечик з поселення в Сокільниках I амфороподібної форми, з двома нунчаками (рис. ЗІ, 5). Тулуб вигнутий, викутий, з високою циліндричною шийкою; вінчики потовщені, дно на кільцевій підставці. Основа шийки прикрашена валиком. Ще один валик розміщений по середині висоти шийки. Висота глечика 31 см, діаметр вінчика 12 см, діаметр дна II см, висота шийки 8 см.

Амфороподібні глечики з двома нунчаками часто трапляються на пам'ятках черняхівської культури /Петров, 1964, рис. I3, 2; I4, 15; 1964 а, рис. 5, 8, 14; Баран, 1964, рис. 8, 9/. Але на відміну від черняхівських глечиків з Сокільників має високу циліндричну шийку. Остання риса, на думку Е.А.Симоновича, характерна для найранішого етапу існування черняхівської культури /Симонович, 1958, с. 256/.

Миски можна поділити на три типи. До типу I належать глибокі посудини з високими, прямими або яль вигнутими всередину плечиками, які ребристим переломом переходять у звужені до низу бочки. Вінчи потовщені, розширені або не виділені. Одна добре збережена миска має дно на кільцевій підставці. Плечики трьох мисок прикрашено зигзагоподібними потовщеннями лініями. Діаметр горла 12 – 20 см (рис. 9, 2, I0-I1, I3). Дані миски характерні для керамічних комплексів провінційно-хоромських пам'яток Північного Причорномор'я II-III ст. н.е. /Бураков, 1976, табл. IX, I-7/. Знайдені вони також і на ранніх черняхівських пам'ятках Полісістров"я /Баран, 1961 табл. II, I, 2; 1964, рис. 9, 2, 8/ та в інших районах їх поширення /Петрова 1964, рис. I3, 5, 13/.

До типу II відносяться миски з-подібного профілю з добре вираженими розширеннями вінчиками і ребристим переломом плечиків в бочки (рис. 29, 8). Вірогідно, що форма цієї посудини була переднята від аналогічних лінійних чорномощених мисок шеворської культури. Близькі посудини відомі з поселення черняхівського типу в Черепині /Баран, 1961, табл. IX, 6, I2, 13/, могильника в Маслові /Петров, 1964, рис. 9, 13/.

До типу III належать три миски конічної форми із загнутими всередину профільованими вінчиками (рис. 29, 9). Такі миски в черняхівській культурі невідомі. Analogії їм знаходимо на пам'ятках II-III ст. н.е. у Північному Причорномор'ї /Бураков, 1976, табл. VI, 29, 31/.

Імпортна кераміка. Серед загальної маси керамічного посуду незначне але важливе місце займає привезена кераміка. До її складу входять нечисленні уламки амфор і кілька фрагментів посуду типу *terra sigillata*, знайдені на поселеннях у Підберізіях та Сокільниках I. До імпортної кераміки належать також урни з поховання в Кам'янці-Великій та поховання З в Гриневі. Амфорний матеріал складається з уламків бочок, ручок і фрагменту верхньої частини горла (рис. 39, I-6). Глина світло-жовтого кольору, з дрібними домішками. На основі цих уламків можна встановити, що вони належали світлоглиняним амфорам з вузьким горлом і профільованими ручками з ребром на зовнішній стороні. Амфори пісі форми добре відомі з античних міст півдня нашої країни /Шелов, 1972, с. II7-II8; Зеест, 1960, табл. XXXIII, 19/. На Полісістров"ї світлоглиняні амфори з асиметричними ручками трапляються на пам'ятках черняхівського типу /Баран, 1961, табл. XIII/.

Від посудин типу *terra sigillata* збереглися лише фрагменти бочок, зовнішня сторона яких покрита темно-червоним лаком. Знакідки посудин цього типу у шеворській, як і інших культурах, рідкі. Кілька фрагментів посудин, але з рельєф-

зображенням, виконав В.Д.Баран на поселенні черняхівського типу в Черепині
Баран, 1961, с. 62-63.

Посудина-урні з Кам'янки Великої виготовлена з дооре очищеної глини світло-
корого кольору. Вона має високу шийку з розлогими вінчами, видовжений трохи ви-
гнутий тулуб і видовжене в профілі дно. Шийка прикрашена горизонтальним, гладеньким
зеліком (рис. 15, II). Аналогією їй у пшеворській культурі є близька за формою,
але з ребристим перегородом стінок посудина з могильника в Гапах Нададзе, 1909,
табл. U, 497. Остання являє собою місцеве наслідування кельтських посудин, відо-
вчих з кельтських пам'яток пізньолатенського часу в Чехословаччині і Угорщині
Filip, 1956, табл. склн. 7.

Привертає увагу гончарка посудина з поховання 3 в Гримзеві (рис. 38, I). Вона
має форму глека з ломаною поверхнею чорного кольору. Шароподібний тулуб у верхній
частині переходить у підковицьчу, низьку, високу шийку із загнутими всередину
крайами вінчик. У нижній частині він опирається на дно з кільцевим піддонням. Під
віничком розміщені спарена ручка, нижня частина якої спирається на плечики тулу-
са. Плечики прикрашено ложем із сітчастим орнаментом. На поверхні шийки нанесені
широкі вертикальні метові смуги. Висота посудини 32 см, діаметр вінчика 15 см,
діаметр дна 12 см. Форма цього кувшина, способ формування вінчик, ручки близькі
до античних гончарних виробів. Подібний глек виявлено в кельтському похованні 4
з могильника в Братаї-Атей (Трансильванія), що датується пізньолатенським часом
Літта, 1971, в. 531, гус. 17. Проте від нашого він відрізняється меншими розміре-
ми. Три близькі до гримзівського глека посудини, але з іншим характером формуван-
ня вінчиків знайдено в гробниці Аврелія в столиці римської Дакії Ульпії Траяне
Баїсової, 1972, гус. 387. Але якість описаного глека не відповідає римсь-
ким зразкам, що мають червоно- або чорномакову поверхню. Не властивий римським
посудинам і сітчастий орнамент. Він більше поширений в дакійській кераміці. Це
може можливість припустити, що глек був виготовлений в римських придунаїських про-
вінціях, звідки він і потрапив у "Подністров'я". Такі посудини імітують римські
форми і відомі в дакійських керамічних комплексах пізньолатенського часу /Ра-
шев, 1926, гус. 434, 438, в. 584/.

ПРИСЛА І ІНШІ ГЛІНЯНІ ВИРОБИ

Окрему групу керамічних виробів становлять присла. Велику їх
кількість виявлено на поселеннях, деоколи вони трапляються і в похованнях. У гли-
ні, з якої виготовлені присла, є домішки дрібного шамоту і піску. Часто глина доб-
ре очищена. Колір брунатний, темно-буруватий, чорний. Більшість присел має лош-
езу поверхню. Форма їх різноманітна. Найбільше виявлено біконічних присел з пере-
ломом на половині висоти (рис. 40, I, 6, 41, 9), деоколи перегород заокруглений (рис.
40, 5). Значна кількість представлених присла форми усіченого конуса (рис. 40, II-
15). Вони, як правило, чорномакові. В однійчих екземплярах траплялися присла
іншої, пілінічної, або сплюснутої форми (рис. 40, 9, I7-I8). Кілька прис-
слів виготовлено з бочкові ліпних посудин, амфор, червономакових посудин.

Розміри виробів від 2 х 2 до 4 x 4,5 см, діаметр отворів 5-9 мм.

Кілька присла виготовлено напівотими горизонтальними або вертикальними
лініями, відізно лінію на перегороді бочкові (рис. 40, 8; 41, 7). На одному присла-
х зображені два хрестоподібні знаки, розміщені симетрично на бочках. Цікавим є
орнамент на прислах з поселення в Сокільниках I (рис. 41, 9). Він складається
з комбінації трикутників, внутрішня частина яких запіктована косими відрізни-
ми лініями.

На пам'ятках пшеворської культури найбільш поширена біконічна форма /нада-
дзе, 1909, табл. XY, ХУ/. Інші форми зокрема, конічна траплялися рідко. Остан-
ня характерна для липницької культури /Цигилік, 1975, рис. 52, 10-17/.

Виділяються два присла з мергельного каменя з житла 9 на поселенні в Пі-
терізах. Одне з них покрите чорною фарбою (рис. 40, 6).

На території Польщі мергельні прасла невідомі. Кілька екземплярів таких прасел виявлено на липницьких поселеннях у Ремезівцях та Верхній Липниці /Циглик, 1975, с. 116/. Чорною фарбою було покрито одне прасло з поселення черняхівського типу в Рімкеві I /Баран, 1964, с. 224, рис. 7, 19/.

До знарядь ткацького ремесла належить котушка округлої форми з Пілберізців (рис. 40, 20). Її діаметр 5,7 см, товщина 2 см. Одна сторона котушки пласка, зворотня випукла. Посередині розташований отвір діаметром 1,4 см. Вздовж боків, по кругу вирізаний жолобок шириною 1,8 см і глибиною 1 см. Котушка використовувалася, очевидно, для сукання ниток.

Призвітає увагу глиняна лялечка з житла 6 у Пілберізцях. Вона має форму ложки з коротким ручком. У ручці пробито отвір діаметром 0,4 см, очевидно, для підвішування до пояса. Її розміри 8 х 5 см, довжина ручки 2,3 см. Аналогії цій знахідці у шеворській культурі знайти не вдалося. Ложкоподібні лялечки відомі на пам'ятках зарубинецької культури /Максимов, 1964, с. 85/.

Близько десяти лялечок виявлено на поселенні в Сокільниках I. Вони виготовлені з вогнетривкої глини і мають пілінгричну форму. З однієї сторони розташоване пунко, за допомогою якого лялечка утримувалася пінцетами.

До глиняних виробів належать також кілька округлих і конусоподібних блоків з Пілберізців. На половині висоти останніх розташований поперечний отвір. Такі блоки відомі на поселеннях липницької і черняхівської культур у Поліністрові /Баран, 1964, с. 63-64; Циглик, 1975, с. 116-117/. Вони могли використовуватися як грузила для ткацького верстата або для рибалських сітей /Баран, 1964, с. 64/.

ВИРОБИ З МЕТАЛУ ТА КОСТИ

Основну кількість металевих виробів на пам'ятках шеворського типу Верхнього Поліністров'я і Західного Побужжя становлять предмети зброї. Переяваюча їх більшість знайдена в похованнях. На поселеннях знахідки зброї трапляються рідко. Ще два наконечники списів з відламаними кінцями та наконечник стріхи виявлено в Пілберізцях і Зубрі (рис. 42, 2, 6).

Наконечники списів. Найпоширенішим видом зброї у племен шеворської культури були списи. На досліджуваній території виявлено близько 40 залізних наконечників і декілька окуттів нижньої частини ратиша. Наконечники списів різноманітні за розмірами і формою леза. Серед них виділяється кілька типів.

До типу I належать наконечники з довгим, вузьким, розширеним у нижній частині лезом, посередині якого проходить добре виділене ребро. Ребро частково заходить і на верхню частину втулки. Остання, як правило, коротка, розширеня до краю, ромбовидна або округла в перерізі. Деякі екземпляри на втулці мали заклепки, що закріплювали наконечник на ратищі. Поверхня лез деколи прикрашена випуклим орнаментом (Гринів, Маркова). Довжина лез 25-30 см, найбільша ширина 4,5 см, довжина втулки 10-11 см (рис. 37, 5).

Наконечники списів даного типу появляються у шеворській культурі в пізньо-латенський час і існують до початку I ст. н.е. /Kostrzewski, 1919, с. 116, 124; Marciniaik, 1957, с. 147-149/. Польські дослідники вважають, що вихідною формою їх були кельтські списи /Kostrzewski, 1919, с. 116/. Це, зокрема, вироби з хвилястими краями лез, що стоять хронологічно раніше, ніж наконечники з рівними краями лез.

До типу II відносяться наконечники з короткими лезами. Ребро відсутнє. Леза мають переважно листоподібну форму з найбільшою вищуклістю посередині ловжини. Втулка округла, легше розширеня до краю. В одному випадку втулка мала отвір для заклепки (Гринів). Довжина наконечників не перевищує 20 см, втулки - 4-4,5 см (рис. 36, 12). Такі наконечники списів характерні, в основному, для ранньоримського часу /Smiszko, 1932, с. 81/ і трапляються на всій території поширення шеворської культури (Dąbrowski, 1958, tabl. CXI, 16).

Наконечники списів об'єднані в тип ІІ – найбільш численні. Їх характерною рисою є відродження цілких пізньолатенських списів, зокрема, добре виліченого ребра посередині леза, що налає йому ромбовидної в перерізі форми (рис. 18, 1-5). Леза зазвичай короткі, хоча бувають і довгі, листоподібних контурів. Втулки різні, округлі або баґатогранні. Типологічно більш ранніми в цьому типі М.В.Смішко наводить наконечники, на округлій втулці яких виступає малопомітне ребро, що є продовженням ребра леза (Smieško, 1932, с.82). Між собою наконечники списів цього типу відрізняються відношенням довжини леза до втулки. Вони або різні, або втулка дещо довша леза. Проте здебільшого довжина леза переважає довжину втулки (рис. 17, 14).

Дані наконечники списів є характерними виробами для шеворської культури пізньоримського часу (РЗР, 1981, табл. XI, 5-7, 17).

Слід зазначити, що не всі типи наконечників списів впадають у визначені хронологічні рамки. У деяких випадках відзначено існування ранніх типів наконечників у пізній час. Так, наконечник списа з поховання 3 в Гриневі з типовими пізньолатенськими рисами знайдено серед речей ранньоримського часу. Наконечник списа з поховання в Кам'янці Великій, який за всіма ознаками слід віднести до ранньоримського часу, містився в комплексі ІІ ст.н.е.

Два скуття нижньої частини ратища списа знайдено на могильнику в Гриневі (рис. 36, 8, 9). Вони виготовлені з бляхи, звинутої в конус. Довжина одного з них 5 см, другого – 6 см, діаметр отвору 2 см. У верхній, широкій частині знаходить свір для заклепки. Аналогічні скуття відомі у кельтів у середньолатенський час. На пам'ятках шеворської культури вони появляються в період пізнього латену (Kostłzewski, 1919, с.110).

Крім наконечників списів, на досліджуваній території відомі два наконечники стріл. Один з них знайдено на могильнику в Переходові (рис. 18, 7). Він має листоподібну форму леза і донту, округлу втулку. Кінець леза і втулки обламані. Довжина збереженої частини леза 5,5 см, довжина втулки 1,8 см, найбільша ширина леза 1,5 см. Другий наконечник стрілі виявлено на поселенні в Підберізіях (рис. 42, 2). Він відноситься до типу крильчатих і має ромбоподібне в перерізі з відтягнутими кутами лезо і округлу, донту втулку. Довжина леза 7,5 см, довжина втулки 5 см, діаметр втулки 0,6 см.

Загалом наконечники стріл рідко знаходять на пам'ятках шеворської культури. Деякі екземпляри зустрілися на могильнику в Гапах (Hadaczek, 1909, табл. III).

Шпори. Друге місце за кількістю виявлених екземплярів займають шпори (27). Вони зустрілися у шеворської культури в пізньолатенський час (Tackenberg, 1925, с.106; Smieško, 1932, с.92) і протягом всього періоду ІІ існування мініяни свій згідній, зокрема форму плечиков і шипа. На цій підставі їх можна розділити на чотири типи.

Тип I репрезентує шпора з могильника в Гриневі (рис. 36, 21), що виготовлена з округлого дроту діаметром 0,5 см. Кінці плечиків відтягнуті в сторони. До них прикріплено великі, округлі, випуклі шишечки. Посередині плечиків містився звісокий, чотирьохгранний, дещо зігнутий шип із загостреним кінцем. Ширина плечиків 6 см, висота шипа 2,5 см, діаметр шишечок 1,9 см. Аналогічні шпори знайдено на могильнику шеворської культури у Весьольках (Dąbrowscy, 1967, с. 12, гув. 1, 6, та інших пам'ятках).

До типу II належать шпори, які, на відміну від вищеописаних, виготовлені із залізної пластинки. Плечики більш чи менш зігнуті і закінчуються півсферичними шишечками. Посередині плечиків прикріплений високий, округлий в перерізі, дещо зігнутий по кінці шип. Ширина плечиків 9-12 см, висота шипа 4,5 - 5 см (рис. 15, 1, 2, 38, 2). Зовнішня поверхня плечиків даного типу з могильника у Звенигороді - Госева гора (поховання 8) орнаментована мідною інкрустацією, а шишечки - зергесними колобками.

Шпори цього типу досить поширені у шеворської культури (тип 46 за класифі-

кацю М.Яна) /РЗР, 1981, табл. IX, № 17/. Типологічно і хронологічно ранішею в цьому типі є шпора з поховання 3 в Гриневі і дві шпори з поховання в Дучці (рис. 15, № 7). Від останніх вони відрізняються менш загнутими плечиками і порівняно великими, підвищичними пілечиками. Вони близькі до типу 45 за класифікацією М.Яна.

Тип III репрезентують шпори з короткими, розширеними посередині і звуженими до кінця дужками пілечиків. Пілечики невеликі, вищуклі, широкий, з потовщенням кільцевої основи. Ширина пілечиків 6–7 см, довжина шипа 3–3,5 см (рис. 36, 16).

До типу IV відносяться шпори з дуже загнутими, розширеними посередині дужками і високими, біконічними шипами. Звужуючись дужки закінчуються невеликими, вищуклими пілечиками. Характерною особливістю шпор даного типу є невеликий гачок біля шипа, який використовувався для кріплення шпори до взуття. Ширина пілечиків 7–11,5 см, висота шипа 3–4,1 см (рис. 15, № 12, 13). Аналогічні шпори знаходять на багатьох пам'ятках шеворської культури пізньоримського часу /РЗР, 1981, с. 87,rys. XI, № 25/.

Відмінності дві шпори з поховання в Петрилові (рис. 17, № 19, 20). Вони мають неоднакову довжину дужок, наслідок чого пілечики набувають асиметричну форму. Шип не відрізняється за формою від вищеописаних, але має профільовану, багатогранну поверхню. Замість гачка на дужці розташований невеликий виступ, який служив уже не для практичних цілей, а як прикраса /Smiszko, 1932, с. 97/. Найближчою аналогією їм є шпора з поховання в Громовій Хмельницької області.

Умбони. Значною кількістю представлені умбони, одна із деталей бойового шита, що призначалася для захисту руки від удару. На жаль, більшість умбонів погано збереглися. За формою верхнього шипа їх можна розділити на кілька типів.

До типу I належать умбони з загостреним шипом. Найдавніші раним з них є умбон з поховання 3 в Гриневі (рис. 38, 5). Він має конічну форму з порівняно високим ніжком і широкими горизонтальними поліми. Шип умбона слабо виражений, гострий. На поліх розміщено чотири заклепки з вищуклими головками діаметром 2,5 см. Висота умбона 12,5 см, висота шипа 2 см, ширина полів 2,5 см. Близьким до нього є погано збережений умбон з поховання 7 у Звенигороді-Загуменки.

Такі умбони відносяться до типу 6, за класифікацією М.Яна /Jahn, 1916, с. 169–170/. Вони рідко трапляються на пам'ятках шеворської культури /Jank, 1936, с. 42, fig. 24/. Більш розвинуту форму в цьому типі репрезентує умбон з Перепільників (рис. 15, 9). На відміну від перших, він має вже відносно добре виражений шип. До ціта умбон ірпінським трьома заклепками округлої форми. Висота його 9 см, висота шипа 2 см, ширина полів 1,8 см. Умбони з трьома заклепками на поліх з'являються у великій кількості в III ст. н.е. /Jahn, 1916, с. 173, 178; Smiszko, 1932, с. 89/.

Типологічно і хронологічно пізнішими є умбони з добре розвинутими, загостреними на кінцях шипами з Переводова (рис. 18, № II). Їх висота 9–10,5 см, висота шипа 3–3,5 см, висота шипа 1,4–2,5 см. На поліх умбонів містилися три–четири заклепки з округлими, легко вищуклими головками. Умбони з високими, загостреними на кінцях шипами відносяться до типу 7Б, за класифікацією М.Яна /Jahn, 1916, с. 173, 178/. У шеворській культурі аналогічні умбони відомі з могильника у Ганах /Hadaczek, 1909, табл. IX/ та інших пам'яток.

Стілець, розвиток умбонів даного типу йде за рахунок все більшого видовження верхнього шипа. Це з'ясовано на умбоні з поховання 3 в Гриневі він є більш вираженим на умбоні з Перепільників і зростає чітким на екземплярах з Переводова.

Умбони типу II відрізняються від попередніх формою шипа. Він високий, звужений посередині і розширений на кінці. Шип у перерізі округлий або багатогранний. На поліх розміщено по три–четири округлі заклепки. Висота умбонів 11,5–13,5 см, висота шипа 5–6 см (рис. 15, № 19). Такі умбони відносяться до типу 7А, за класифікацією М.Яна /Jahn, 1916, с. 178/, і часто трапляються на пам'ятках шеворської культури /Hadaczek, 1909, табл. IX/.

До типу III належать умбони з короткими, товстими, пустотілими шипами. Вони

малі горизонтальні, рідше легко сущасні до низу полі, циліндричну шийку і зважену верхню частину. Кінці шашів горизонтально звізані. Добре збережений умбон раннього типу з Капустянців має висоту 9 см, ширину полів 2 см, висоту шийки 3 см (рис. 36, 27). Цей тип умбонів є одним з найпізніших у шеворській культурі Верхнього Північного півострова.

Держаки шашів. Всі відомі на досліджуваній території держаки шашів мають рівні, випуклі ручки, на кінцях яких розташовані широкі пластини для кріплення до шашів. Пластини прямокутної або трапецієподібної форми. В останніх краї, як правило, заокруглені. Посередині пластин розташовані отвори для заклепок. На держаку шашів із Іване-Золотого їх було по три на кожній із пластин (рис. 17, 15). Один екземпляр має орнаментовану врізними лініями ручку і поперечними насічками краї пластин. Довжина виробів 13,5-20 см, ширина ручки 1,5-2,5 см (рис. 18, 12).

Всі держаки шашів відносяться до типу IX, за класифікацією М. Яна, і є типовими для пам'яток шеворської культури (Jahn, 1916, с. 183; грав. 219, 220; Hadacek, 1909, tabl. II; Jansa, 1936, грав. 9, 21, 23, 24).

Мечі. Цінною зброєю у племені шеворської культури були мечі. У похованнях вони трапляються дуже рідко і, як правило, зігнуті або переламані на дві-три частини. Як і інша зброя, протягом часу мечі міняли свій вигляд, особливо форму клинка. Найбільш ранніми є мечі, знайдені на могильнику в Гриневі. Один з них (рис. 36, 2) має довгий двосічний клинок з заокругленням кінцем (рис. 36, 2). Ромбоподібний у перерізі черенок, звужуючись, закінчується масивною головкою. Від клинка черенок відділений двоякоподібним перехрестям. Вся поверхня клинка, за виключенням країв, прикрашена врізними лініями. Довжина меча з черенком 92 см, ширина клинка 3,5-6 см. Мало відрізняється від вищеописаного меч з поховання З в Гриневі (рис. 37, 4). При аналогічній формі у нього відсутнє перехрестя. Кінець черенка закінчується двоякоподібною бронзовою шишечкою. Посередині клинка проходять три поздовжніх колобки, розміщені на відстані 0,8 см одна від одної. Довжина меча 81 см, ширина клинка 3,8-4,4 см. Типологічно близьким до них є третій меч з Гриневі. Черенок відламаний. Клинок укріплений поздовжнім ребром, виділеним з двох сторін колобками. На поверхні ребра і колобків нанесено лінійний орнамент. Довжина клинка 75 см, ширина 3,6-5,7 см (рис. 36, 3).

Всі три мечі відповідають II типу двосічних мечів, за класифікацією Й. Костнерського (Kostnierski, 1919, с. 85, 86). У шеворській культурі вони віломі, в основному, з комплексів пізньолатенського часу, хоча продовжують існувати і пізніше.

Слідуючий тип репрезентують мечі, виявлені в похованнях у Перецильниках і Соколові. Вони дещо коротші попередніх і мають вузький з відтягнутим гострим кінцем клинок, що відділений від черенка двома уступами. Довжина мечів 70-80 см, ширина клинка 4 см (рис. 15, 8; 17, 21). Такі мечі є наслідуванням римських "тіллусів", якими можна було не лише рубати, але й колоти (Tackenberg, 1925, с. 109). Мечі цього типу знайдені на могильниках у Гапах (Hadacek, 1909, tabl. XIII), Колках (Jansa, 1936, с. 41-42, грав. 21-24).

Типологічно пізнішими є мечі з довгими, широкими клинками і з загостреним кінцем. Клинок відділений від черенка двома уступами. В одному випадку черенок закінчується плоскою шишечкою. Довжина мечів 80 см, ширина клинка 6 см (рис. 17, 1). Їхні належать до типу довгих, двосічних мечів з широким клинком, призначених, щоб рубати, які з другої половини II ст. н.е. починають витісняти вищеописаний тип (Hadacek, 1967, с. 107).

В окремий тип слід відділити двосічний меч, виявлений у похованні 8 у Звенигороді Госева гора (рис. 36, 25). Він має короткий, загострений на кінці клинок, зважене перехрестя і кільцеве навершя на черенку. Довжина меча 53 см, ширина клинка 3 см. У шеворській культурі такі мечі невідомі. Точні аналогії цього мечу відомі лише серед коротких сарматських мечів з кільцевим навершям I-II ст. н.е. (Бровоткін, 1974, с. 54).

Разом з мечами у деяких похованнях пшеворської культури знаходилися залишки піхов або окуття до них. Піхви виявлено серед зруйнованих поховань на могильнику у Гриневі. Від них збереглися лише дрібні фрагменти нижньої частини, виготовлені з тонкої залізної бляхи. Деяко краще збереглися піхви з поховання у Лучні. Вдалося відновити одну сторону довжиною 42 см і шириной 4,8 см /Smaleko, 1932, с. 85/. Верхня частина фрагмента прикрашена ажурним орнаментом. До типу ажурних належать також залишки піхов з поховання 7 у Звенигороді-Загуменки. Бронзові піхви з ажурним орнаментом типові для латенської доби /Kostrzewski, 1919, с. 96/. У похованнях пшеворської культури вони з'являються пізніше і датуються знайденими разом з ними фібулами, шпорами та іншими предметами, що піддаються хронологічному визначеню, I ст. н.е.

Особливе місце серед знахідок п'ятого типу займає багатий набір окуття піхов меча, виявлений в похованні 3 на грінівському могильнику. Одна сторона піхов була окута тонкою бронзовою бляхою. Довжина збереженої частини, яку вдалося реконструювати, 56 см, ширина 5-9 см. У пластині пробито три отвори діаметром 0,8 см, через які окуття кріпилося з піхвами. Край пластини загнутий всередину, створюючи жолобок, в який вкладалися ребра піхов. Частина другої сторони піхов, мабуть зорніша, була прикрашена відчеканеними в бронзі антропозооморфними зображеннями. Збереглася пластина розмірами 5x21 см. На ній зображено п'ять окремих сцен, розміщених у прямокутних рамках різної величини (рис. 43).

Верхня сцена зображає хижого звіра, тулуб якого нагадує свиню, а морда - лева. Спина його покрита довгим шерстю. Звір правою лапою наступив на птичу (гуску?), торкаючись мордою її шиї. На другій сцені зображений крилатий кінь - грифон. Шия, груди, нижня частина живота під крилами покриті довгим шерстю. Короткий хвіст закручений вверх. Задні ноги масивні, передні тонкі. Крила прикрашено прорізним орнаментом, що імітує пера птиці. Центральною, що розміщена в найбільшій рамці, є антропоморфна сцена, яка символізує священий шлюб героя.

У жіночій і чоловічій фігурах відсутні будь-які зовнішні атрибути. Вони мають непропорціонально великі голови, виділені вуха, дуговидні брови, прямий ніс, губи. У чоловіка виділено коротке волосся, у жінки волосся довге, заплетене в косу.

На наступній сцені зображено тварину (баран?), що поїдає молоді паростки. Морда вузька, довга, з піднятими вверх вухами і закрученими рогами. Тулуб прямий, особливо в задній частині, ноги короткі, товсті, з виділеними копитами. Довгий, тонкий хвіст, опущений донизу. Шия і тулуб тварини покриті довгим шерстю. Зверху на спину тварини опущений паросток.

На останній сцені ми бачимо вершника. Підняті груди коня покриті гризовим, морда опущена донизу. Передня нога піднята, зігнута в коліні, права задня висунута вперед, що створює враження руху коня. На морду надіта вузлечка. Ноги вершника випрямлені в колінах. Його ліва рука опущена до пояса і тримає округлий щіпець вузлечку. Права рука із списом піднята вверх-вперед, готова до удару. Голова не покрита. На спину коня позаду вершника опущений паросток.

Всі п'ять сцен об'єднані в одне ціле і є завершеною композицією давнього міфологічного сюжету про походження та історію роду /Козак, Орлов, 1980, с. 104-105/. Ця знахідка не має аналогій. Не відомі аналогії і кожному образу окрема, за виключенням грифона, зображення якого поширене в мистецтві кельтів, а пізніше фракійців /Myles Dallou, Chadwick Norak, 1975,rys. 5/. Це свідчить про те, що даний предмет виготовлений на замовлення. Стилістичні особливості зображень вказують на мистецтво кельтського світу, а також на деякий зв'язок з фракійським і провінційальноморським мистецтвом. Очевидно, грінівські піхви були виготовлені в придунайських провінціях Риму, звідки і потрапили в Подністров'я.

Що стосується самих піхов, то такі предмети з прорізною лицевою стороною були поширені в Центральній Європі в останні століття до нашої ери /Filip, 1956,

а. 492). Іх походження можна пов'язати з появою кельтських "красивих" мечів у кельтському мистецтві наприкінці III – II ст. до н.е. Таку назну вони одержали із-за піхов. Вони виготовлені з великою майстерністю і прикрашені з лицьової сторони гравіровкою або чеканкою із зображеннями і рослинними мотивами (Filip, 1956, а. 145). Елементом піхов були також бронзові і залізні підвіски, за допомогою яких піхви з'єднувалися з поясом. По дві таких бронзових підвіски знайдено в похованні в Лучці і похованні З в Гриневі (рис. 15, 1; 37, 7), одна – в похованні 7 у Звенигороді-Загуменках. Ще дві близькі за типом підвіски виявлено серед зруйнованих поховань у Гриневі. Всі вони виготовлені з бронзового чи залізного стержня округлої або ромбовидної в перерізі форми. Зовнішня сторона кільцева прикрашена трьома жолобками. Діаметр кільце 2,5 – 3 см.

Типологічно пізнішою є залізна підвіска у вигляді плоского кільца, до однієї сторони якого прикріплений невеликий гачок з округлим шипом на кінці (рис. 36, 7). Такі підвіски часто трапляються на кельтських пам'ятках. У пшеворській культурі вони появляються в пізньолатенський час разом з ранніми типами мечів (Kostrzewski, 1919, в. 92-93, гув. 76). На Верхньому Поліністрові і Західному Побужжі такі підвіски знайдено в комплексах I ст. н.е.

Унікальним є окуття нижньої частини піхов меча з поховання З у Гриневі (рис. 44, 8). Воно виготовлене з бронзової пластини способом чеканки, має дуговидну форму. Край пластини загнуті всередину, створюючи жолобок, в який вкладувалися кінці піхов. Вздовж найбільшої висотності проходить ребро, підкреслене з обох сторін паралельними канавками. Від ребра в обидві сторони відходять косо розміщені канавки, якими покрита вся поверхня окуття. До піхов вони кріпилися чотирма закріпними заклепками з випуклими головками, розміщеними на однаковій відстані одна від одної. Ширина дуги 0,6 см.

Аналогії цьому предмету у пшеворській і сусідніх культурах невідомі. Він разом з боковою частиною окуття з цього поховання становить одину за стилем обкладку піхов меча і належить до кола виробів кельто-фракійського ремесла.

До предметів обробки можна віднести також два бойових ножі з поховання З з Гриневі (рис. 38, 9, 10). Обидва екземпляри переломані на дві частини. Вони мають дуговидні спинки і загострені край лез. Черенок короткий, слабо виділений. Довжина одного з них 47 см, другого – 28 см, довжина черенків – 2 і 5 см. Близькі за формою спинки і довжиною клинка ножі знайдено на могильнику в Карчевиці (MSW, 1973, табл. XXVII, 18, X, J). На відміну від гринівських вони мають односторонньо виділений черенок.

Фібули. Серед виробів з металу важливе місце займають фібули. На пам'ятках пшеворської культури Верхнього Поліністрові і Західного Побужжя відомо 17 фібул: дев'ять з них знайдено в похованнях, три – на поселенні в Підберізях, дві – в Сокільниках I і одна випадково виявлено в околицях м. Сокала.

Найбільш раннію є бронзова фібула з поховання в Лучці (рис. 15, 5). Дужка загнута в дугу. Верхня її сторона вищукла, нижня плоска. Пружина має чотири витягні і низько тятиву. Край дужки прикрашений кільцевим потовщенням. Приймач відламаний. Довжина фібули 4,8 см. Цей тип належить до варіанту "О" фібул пізньолатенського часу за класифікацією Й. Костшевського (Kostrzewski, 1919, в. 47-48).

Інший тип repräsentує бронзова фібула з поховання З в Гриневі (рис. 38, 2). Вона має вигнуту дужку з товстою головкою. Дужка в нижній частині закінчується кільцевим потовщенням. На головці дужки прикріплена прямокутна пластинка, з якої починається з'єднаний пружинний апарат. Пружина має вісім витягів. Приймач утворений з розклепаної нижньої частини ніжки, край якої загнутий в сторону. На приймачі розташовано три прямокутних і один округлий отвори. Довжина фібули 8 см.

Фібула відноситься до типу 67, за класифікацією О. Альмгрена, і є найранішим типом остропрофільованих фібул. Досконалість форми цих фібул і їх обмежена кількість поширення, дозволяє вважати, що у пшеворській культурі вони є предметами імпорту (РЗР, 1981, в. 90).

Пізнішими є остропрофільовані фібули з Лучки та зруйнованої частини могильника в Гриневі. Вони близькі до попередньої і відрізняються від неї пропорціями, а також менш досконалим виконанням. Фібула з Лучки погано збереглася; відсутні пружина, ігла, приймач. Фібула з Гринева кращої збереженості. Вона має потовщену головку і коротку, прикрашену кільцевим потовщеним дужку. Ніжка пряма. Пружина складається з шести витків, що підтримуються гачком і спиралиться на прямокутну пластинку. До цього ж типу слід віднести також уламок фібули з поховання 8 в Звенигороді-Гоєва гора. Такі фібули належать до типу 68, за класифікацією О.Альмгрена. Вони часто трапляються на пам'ятках шеворської культури /Надасек, 1909, табл. сх; РЗР, 1981, в. 90-92, табл. XIV, 5/.

До типу остропрофільованих відносяться і дві одинакові фібули із зруйнованої частини могильника в Гриневі (рис. 36, 4, 5). Вони мають розширені, плоско зірвані головки і короткі вигнуті дужки. Плоска ніжка зіткана зовні і закінчується невеликим, профільованим потовщенням. Кінець ніжки дещо піднятий вверх. Попередні дужки розміщені кільцеве потовщення. Головка фібули і кільце на дужці прикрашенні поперечними колобками. Пружина має 11 витків. Поверхня головки покрита срібною бляшкою, поверхня ніжки - мідною бляшкою. Довжина фібули 3,3 см, ширина головки 1,4 см.

Дані фібули належать до типу трубкоподібних остропрофільованих, які поширені у шеворській культурі /РЗР, 1981, в. 93, табл. XIV, 7/.

Пізнішими являються дві фібули, похідні від остропрофільованих. Одна з них знайдена в житлі 7 на поселенні в Пілберізіях (рис. 45, 3), друга вишалково виготовлена в околицях м. Сокалля (рис. 18, 14). Вони мають дещо розширену головку, трохи вигнуту дужку і піднятий вверх край ніжки, який в одному випадку закінчується масивним округлим гудзиком, у другому - кільцевим потовщенням, прикрашеним трьома колобками. Приймач високий. Довжина фібули 4-4,2 см.

Фібули цього типу не наведено у системі О.Альмгрена. Основними районами їх поширення є Східна і Центральна Польща. Лише зрідка їх знаходять у Великопольщі і Сілезії /MSW, 1973, в. 156/. Найбільш пізніми на досліджуваній території є двочленні фібули з високим приймачем і фібули підв'язної конструкції.

Бронзова фібула з високим приймачем знайдена на поселенні в Сокільниках I (рис. 45, 5). Спинка вигнута, півокругла в перерізі, ніжка пряма. Край ніжки дещо відхищаний вверх. Пружина і край високого приймача не збереглися. Довжина фібули 3,5 см. Фібули з високим приймачем поширені на території Центральної Європи /Kostrzewski, 1958, в. 250-251/.

Фібули підв'язної конструкції виготовлені на поселенні в Пілберізіях та в похованні в Івані-Золотому, Екземпляр із Іване-Золотого виготовлений з бронзи (рис. 17, 18). Фібула має дугоподібну, півокруглу в перерізі дужку, яка в нижній частині переходить у пряму ніжку. Ніжка зігнута назустріч голці і утворює для неї приймач. Кінець приймача тричі обмотаний навколо дужки на місці її переходу в ніжку. Пружина має 18 витків, намотана на вісь, вкладену в отвір головки. Довжина фібули 4 см. Фібула з Пілберізів відрізняється від попередньої більшими розмірами і шестигранною, профільованою дужкою. Довжина фібули 6,5 см (рис. 45, 1). Близькою до вищеописаних є замінна фібула з Пілберізів (рис. 45, 2). Дужка півокругла в перерізі. Верхній кінець розклепаний і має отвір для стержня пружини, нижній переходить у пряму, загнуту назустріч голці ніжку. Пружина не збереглася. Довжина фібули 6,6 см.

Всі три екземпляри належать до групи VI системи О. Альмгрена і широко розповсюджені на шеворських пам'ятках пізньоримського часу (Jarka, 1962, гув. 30d, в. 99). Р. Ярка вважає, що батьківщиною цих фібул є територія між Великопольщєю і Поморським узбережжям /Jarka, 1962, в. 144/.

Виділяється арабескна фібула з поселення в Сокільниках (рис. 45, 4). Вона виготовлена із заліза і має дугоподібну дужку з лонгою, прямою ніжкою. Край ніжки загнутий в сторону, утворюючи приймач. Довжина фібули 6,6 см.

Такі фібули є похідними від фібул пів"янської конструкції. Вони часто трапляються на пам'ятках Східної і Центральної Європи, особливо в Моравії і Штирійсько-Західній Словаччині [Kolmáč, 1956, в. 276].

Пряжки. Найбільш ранньою є пряжка округлої форми з рукою яичком з поховання в Хотимирі. Пізнішими є пряжки півокруглої форми. Вони розташувалися з окружних прямок за рахунок випромінення однієї сторони, до якої прикріплювався яичок. Це залізі і одна бронзова пряжка цього типу належала на могильнику в Гриневі (рис. 36, 14, 19). Їх розміри 4,5 x 3,5 - 5,3 x 4,3 см.

На шеворонських пам'ятках дані пряжки спорадично трапляються уже на початку I ст. н.е. (Tackenberg, 1925, tabl. 24, 67). Масове їх розповсюдження відноситься до кінця I-II століть II ст. н.е. [MSW, 1973, S. 159].

Більш ранньою в цій групі слід вважати бронзову пряжку з поховання 2 (рис. 44, 1). У ранньоримський час населення шеворонської культури бронзові пряжки цієї форми уже не використовують.

До ранніх типів відносяться і двочленна, пролонгуватої форми залізна пряжка з поховання в Дучці (рис. 15, 3). Нижня її частина прямокутна, верхня півокругла, та загнута всередину краями. Всередині ремків розміщений довгий яичок, який, роздвоюючись в основі, утворює вісь. Такі пряжки рідко знаходять на пам'ятках шеворонської культури. Вони відомі переважно у маркоманських комплексах на території Чехословаччини [Tackenberg, 1952, в. 99; Smidzko, 1932, в. 99].

Привертає увагу залізна, восьминапідібна пряжка з Гринева (рис. 36, 20), виготовлена з плоского стерні. Поздовжні сторони вигнуті, поперечні короткі, випуклі. На одній із коротких сторін розміщений рукою яичок. Довжина пряжки 7,6 см, широта 2,6 см.

Ці пряжки є наслідуванням маркоманських пряжок одна з яких описана вище. К. Раддат відносить їх до типу U і датує I ст. н.е. Правда, деякі вони трапляються і в пізніх комплексах [Raddatz, 1957, в. 26, 28].

Виліститься прямокутна пряжка з могильника в Гриневі (рис. 36, 15), виготовлена з плоского стерні. До однієї з довших сторін прикріплений яичок. Розміри пряжки 5,5 x 3,3 см.

Такі пряжки характерні для комплексів кінця I - II ст. н.е. [Janke, 1926, гув. 9, 7].

До пізнього типу належить двочленна залізна пряжка з Добростан (рис. 17, 11). Вона має прямокутну форму. До однієї з довших її сторін приєднана пластинка, виготовлена із складеної вдвіч залізної бляхи. На кінцях пластинки є три отвори для заклепок, за допомогою яких вона "сидівала" з поясом. Довжина пряжки 6,8 см. Пряжки даного типу поширені переважно у комплексах III ст. н.е.

Пізньою є також пряжка срібної форми з поселення в Шліберзінх (рис. 42, 3). Вона виготовлена з округлого в перерізі стерні і має рукою яичок. Її розміри 4 x 2,5 см. Пряжки цього типу характерні для шеворонських пам'яток пізньоримського часу [PZF, 1981, в. 101, tabl. XVIII, 13].

Крім пряжок, трапляються інші предмети, які використовували для скуття пояса. Це, зокрема, трьохскладове скріплення ременів з Гринева (рис. 36, 6). Його середню частину становить кільце, до якого в двох сторін прикріплені невеликі, кузыкі заміни для ременів. Кінці замін розміщені і скріплені заклепками. На могильнику в Добжанкові близьке до гринівського скріплення виявлено разом з фібулою пізньолатенського часу [MSW, 1971, гув. 4, d, в. 153]. Піканим виробом є також залізна скоба до пояса з Гринева (рис. 36, 10). Основу її становить залізна пластинка, з лесі кінців якої відходять гачки. Близькі за формою вироби знаходяться на шеворонських пам'ятках пізньолатенського часу [Marciniak, 1957, tabl. XII, 8]. Проте точної аналогії цьому предмету знайти не вдалося. М.Д.Смішко вважає, що він виготовлений місцевими ремісниками [Smidzko, 1932, в. 102].

Своєрідним є також скуття пояса з могильника в Добростанах (рис. 17, 8). Воно виготовлене із вдвіч зігнутої залізної пластинки, що має форму трикутника. До

одного з кутів прикріплене кільце. Розівсна основа скріплювалася двома заклепками, від яких збереглися округлі отвори. Довжина виробу 10 см, діаметр кільця 2,5 см.

Унікальним є скріття кінця пояса з поховання З в Гриневі (рис. 37, 8). Воно має форму витягнутої трикутної рамки. Внутрішня частина рамки заповнена ажурним орнаментом у вигляді S-подібних фігур. Орнамент, як і рамка, виготовлений із підвійних залізних пластинок. До короткої сторони рамки приседдана планка для скріплення з поясом, що має прямокутну форму. У центрі планки розміщена заклепка. Зверху скріття покрито бронзовим листом. Його довжина 7 см. Аналогій цьому предмету у шеворській і сусідніх культурах не знайдено. Характер орнаменту дозволяє віднести його до виробів піаньолатенського часу. S-подібний орнамент був одним з найпоширеніших на кельтських виробах останніх століть до нашої ери. Ним прикрашалися піхви мечів, бронзові браслети, фібули і інші предмети /Filip, 1956, в. 25, гув. 4; в. 93, гув. 27, 2; в. 151, гув. 47, 6/.

Ключі. Один ключ знайдено на поселенні в Пілберізах (рис. 42, 15). Він виготовлений з квадратного в перерізі стержня товщиною 0,5 см. На його верхньому кінці розташовано два зубці, нижній кінець відламаний. Довжина ключа 18,5 см. Другий екземпляр походить із Гринева (рис. 36, 18). На відміну від попереднього він має один зубець. Нижній кінець ключа загнутий в кільце. Його довжина 15 см. Разом з ключем знайдено фрагмент пружини від замка (рис. 36, 17).

Ключі гачкоподібної форми являються характерними виробами шеворської культури /Hadaczek, 1909, tabl. V; Jamka, 1932, tabl. II, 4, 7/. Для ключа з Пілберізів, який має два зубці, точних відповідників немає. Очевидно, він є виробом місцевого ремесла.

Ножиці. Ножиці представлено двома екземплярами (рис. 38, 6). Вони належать до типу пружинних і мають напівокруглі, розширені в середній частині і звужені в напрямі до лез дужки. Зі сторони загостреної частини леза відділені від дужок косими уступами. Довжина лез 16,5 см. Ножиці порівняно рідко знаходять на шеворських "п'ятках" /Jamka, 1936, tabl. 9, 3; Hadaczek, 1909, tabl. VI/.

Ножі. Частими знахідками в похованнях і особливо на поселеннях є ножі. Лише на поселенні в Пілберізах їх виявлено десь 17 екземплярів, у Сокільниках - п'ять. Всі ножі мають клиноподібні в перерізі, звужені до кінця клинки і відділені від них уступами черенки. За формою клинків, а також способом переходу черенка в клинок їх можна розділити на кілька типів.

Ранній тип представляє нож з дугоподібною спинкою і слабо виділеним переходом клинка в черенок. У деяких ножів цей переход виражений косим виступом зі сторони леза. Довжина ножів 9-11 см (рис. 42, 12). Такі ножі характерні для піаньолатенських комплексів шеворської культури /Marciniski, 1957, tabl. IV, 10; VI, 9, 10/. Своєрідну форму має ніж з Переводова (рис. 18, 13). Невеликий клинок має вічкуту спинку і переходить двома уступами в короткий черенок. Analogічні ножі відомі з багатьох могильників у Польщі. Вони трохиляться, як правило, в похованнях зі зброєю. Важається, що вони наслідують форму дугоподібних бритв піаньолатенського часу.

До другого типу належать ножі з прямими спинками і звуженими до кінця лезами. Клинки від черенків відділені двома уступами. Довжина ножів 7-10 см (рис. 42, 7, 10, 13). Ножі третього типу мають прямі леза і звужені спинки. Від черенка клинок відділений уступом лише зі сторони спинки. Довжина ножів 7-8 см (рис. 42, 9). У цьому типі виділяється своїми розмірами ніж з хутла 7 у Пілберізах, який служив, очевидно, кинжалом. Його довжина 16 см.

Ножі всіх типів мають широкі аналогії на всій території поширення шеворської культури (Hadaczek, 1909, tabl. VI-VIII).

Одиничними екземплярами представлені кресало і бритва з могильника в Гриневі, шило - з поселення в Пілберізах, сокира з поселення в Сокільниках I. Кресало виготовлене з прямокутної, плоскої залізної пластини товщиною 0,4 см і шириной

1,2 см (рис. 44,2). Нижній кінець розширений, верхній розширений. Усьому просіто отвір діаметром 1,2 см для підвищування до пояса. Кілька аналогічних предметів знайдено в Галиці /Hedacek, 1909, tabl. IV/. Своєрідним виробом є бритва (рис. 37, 5). Лезо її коротке, пряме, в кінці заокруглене, загострене з однієї сторони. Чєрепок відсутній. Довжина бритви 8,5 см. Аналогії цьому предмету невідомі. Простота форми дає можливість припустити, що бритва є виробом місцевого ремесла.

Шило виготовлене із залізного стерни товщиной 1 см (рис. 42,5). Робоча частина заокруглена, загострена на кінці. Черепок чотирьохгранної форми відділений від леза квадратним потовщенням. Довжина шила 14 см. Аналогічні вироби знайдено з могильника у Копках /Jazka, 1936, tabl. 5,4/, та інших пам'ятках. Шило з квадратним потовщенням посередині найбільш характерні для ранньоримського часу.

Сокира має подовжене, прямокутне лезо зі слабо розширеним гострим кінцем і масивним, п'ятигранним обухом (рис. 41,1). Отвір в обусі чотирьохграникий. Довжина сокири 15 см, ширина 6 см, розміри зовнішньої частини обуха 4,4 x 6, см. Близький за формою виріб відомий з шевороського могильника в Комані.

До деревообробних знарядь прапорі належать також два тесла з поселення в Сокільниках I (рис. 41, 2,3). Вони мають округлі втулки і розширене робоче лезо. Край лез з обох сторін загнуті всередину. Довжина виробів 7,5 і 10 см, ширина лез 4 см, діаметр втулки 3 см.

Вироби з кости. На шевороських пам'ятках досліджуваного району виявлено невелику кількість кістяних виробів. До них належать два гребені, проколки, ложечка амулет.

Найбільш складними за виготовленням виробами були гребені. Один з них знайдено в Пілберізях, другий – в Сокільниках I. Гребені мають дугоподібну спинку і складаються з трьох пластинок, з'єднаних шістьма залізними заклепками. Довжина гребенів 12 см, ширина 7 см (рис. 41, 6; 42,1). Кістяні трьохскладові гребені з дугоподібною спинкою добре відомі на пам'ятках шевороської, черняхівської, вальдурської та інших культур Східної та Центральної Європи. Вони є найранішим типом трьохскладових гребенів.

Проколки виготовлені з ребра або суглобових кісток тварин. Поверхня добре відполірована, один кінець загострений. Довжина проколки 10-11 см.

Для ложечки використано трубчасту кістку довжиною 18 см, дуже стерту з двох протилежних сторін. На шевороських пам'ятках Польщі вони маловідомі, що пояснюється, очевидно, малою кількістю досліджених поселень. Кілька таких ложечок знайдено в Черепині і інших поселеннях черняхівського типу Польстров'я /Баран, 1961, с. 72, табл. XI, 1, 2/.

Амулет виготовлено з ікла дикого кабана. На його широкому кінці зроблено отвір для нанизування.

РОЗДІЛ II ХРОНОЛОГІЯ ПАМ'ЯТОК

Значну частину знахідок з пам'яток пшеворського типу Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя можна використати для хронологічних визначень. Це зброя, фібули, кілчі, поясні прикраси, ножиці. Певним хронологічним показником є також глиняний посуд, який міняв свій вигляд у різний час. Найбільш точним датувачем матеріалом являються фібули, також шпори, умбони, імпортна кераміка. Інші речі визначають лише загальні періоди існування тієї чи іншої пам'ятки (пізньолатенський, ранньоримський, пізньоримський).

У польській літературі відсутня загальноприйнята схема хронології пшеворської культури (Козак, 1977, с. 98–101). Пропоновані системи, що в ряді випадків визначають дати з точністю до 20–30 років, мають значні розходження. Для пізньолатенського часу ми дотримуємося найбільш помиреної серед західноєвропейських дослідників схеми німецького вченого Р.Хахмана (Hachmann, 1961, с.244.). Вона базується на великій кількості матеріалів з могильників Середньої Європи і Скандинавії. Згідно з цією схемою пізньолатенський час можна розділити на три фази:

Фаза	Дата
I	100/90 – 55/50 pp. до н.е.
II	55/50 – 25/20 pp. до н.е.
III	25/20 pp. до н.е. – 15/20 pp. н.е.

Для ранньоримського часу добре аргументованою є схема, за якою цей період на території Польщі тривав від 40 до 170 pp. н.е. і розпадався на дві стадії: В-І (40–70 pp. н.е.) і В-ІІ (70–170 pp. н.е.).

Для пізньоримського часу найбільш грунтово розроблена схема за якою цей час розділяється на три стадії: СІ (150–260 pp.), СІІ (260–315), СІІІ (315–350) /РЗР, 1981, с. 59–60/.

Опираючись на ці схеми, можна розмістити пам'ятки Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя в певній хронологічній послідовності.

Найранішими є поховання в Беклізі, могильник у Гриневі, поселення в селах Чижки, Підберізці, Поповичі, Комарно та ін.

Час поховання в Беклізі визначається знайденою тут урною пізньолатенського часу (рис. 36, 29). Польські дослідники спираються на фібули пізньолатенської конструкції, які знайдені разом з такими формами посуду на могильнику в Карчевці, та інших пам'ятках, відносять їх до ранньої і середньої фази пізньолатенського часу (MSW, 1973, tabl. LIII–LIVI/). Отже, найранішою датою поховання в Беклізі є початок I ст. до н.е.

Час виникнення могильника в Гриневі визначається дротяною шпорою з дугоподібними плечиками і округлими, масивними пішечками (рис. 36, 21). Такі шпори характерні для пшеворської культури пізньолатенського часу (Jahn, 1921, tabl. 10; Kostrzewski, 1919, с. 140; Dąbrowscy, 1967, гув. 6, 7). Функціонування могильника в пізньолатенський час підтверджують знайдені в похованнях мечі, наконечники списів, скуття кінця пояса і інші предмети цього періоду. До найраніших на могильни-

ку слід віднести, маєть, поховання 2 з урною, що має типові для пізньолатенської кераміки потовщені, трьохгранні вінця. Цьому не суперечить і виявлене тут бронзова праця півокруглої форми, яка в комплексах шевороської культури з'являється вже в I ст. до н.е. (Tackenberg, 1925, в. 99). До пізньолатенського часу відноситься також поховання 5, де за урну правила посудина грушеподібної форми (рис. 37,3). Про раннє походження цієї урни свідчить доора вилімована циліндрична шийка. Такі посудини є типовими для перших двох фаз пізньолатенського часу і не трапляються в пізній фазі. Це ж стосується і випадково виявленого на могильнику поховання з невеликим чернолощеною урною грушеподібної форми з наконечником (рис.36,1).

Більшом кількістю датувального матеріалу на могильнику засвідчено I ст. н.е. До цього часу належить передусім поховання 3. Його дата визначається фібулою типу A67, яка відноситься до III фази пізньолатенського часу і датується 20–40 рр. н.е. (Kossak, 1962, в. 128). До інших предметів пізньолатенського стилю в цьому похованні належать: меч, окуття піхов меча, наконечник списа, бойові ножі, ахурне окуття кінця пояса, урма (рис. 37,5,8). Разом з тим, тут наявні і речі ранньоримського стилю: умбон типу 6, за класифікацією М.Яна (рис. 38,5), ширма типу 46, за класифікацією Я.Яна (рис. 38,7), які на шевороських пам'ятках Польщі характерні для стадії В-I ранньоримського часу (РЗР, 1981, в.81-83). У цьому самому похованні виявлено залізні ножиці, що в шевороській культурі з'являються на стадії В-I. Беручи до уваги, що пізньолатенські знахідки представлені в основному зброя і імпортом, тобто предметами, які могли довго зберігатися, комплекс поховання 3 слід віднести до ранньоримського, а не пізньолатенського часу і датувати 40-ми роками I ст. н.е.

Середині I ст. н.е. на могильнику представлена бронзовою остропрофільованою фібулою типу A68, що датується 40–70-ми роками (WA, 1970, в.441-442). I ст. н.е. датується восьмиподібна праця до пояса (рис. 36,20) (Raadtatz, 1957, в. 26-28). До цього самого часу належать дві остропрофільовані фібули з трубчастими головками (рис. 36, 4,5). Дані фібули близькі до типу 75 в системі О.Альмгрена, проте точні відповідники їм у цій системі відсутні. Польські дослідники вважають, що трубчаті фібули є похідними від фібул типу A67 і існували разом з фібулами типу A68. На цій підставі дані фібули датуються стадією В-I (40–70 рр. н.е.) (WA, 1970, в. 443).

Функціонування могильника в цей час податково підтверджується знахідками наконечників списів, працю і інших предметів, характерних для ранньоримського часу. Таким чином, могильник у Гриневі виник у II–III фазі пізньолатенського часу, тобто в 50–20 рр. до н.е. і функціонував протягом стадії В-I ранньоримського часу.

До перехідного від пізньолатенського до ранньоримського часу належить поховання з Лучки. Дата цього комплексу добре визначається двома виявленими тут фібулами. Одна з них належить до варіанту "0" фібул пізньолатенського часу, за класифікацією Й.Костровського, і датується III фазою пізньолатенського часу (Kostrzewski, 1919, в. 47-48). Деякі типологічно пізніші риси цієї фібули, зокрема, півокругла в перерізі дужка, дають можливість віднести її до першої половини I ст. н.е. Вірність цієї дати підтверджується другою, знайденою в цьому похованні фібулою, яка належить до типу A68. Обмеження дати даного поховання першою половиною I ст. н.е. ґрунтуються на знайдених тут в ранньому варіанті ширмі типу 46, за класифікацією М.Яна, типово пізньолатенської форми наконечнику списа і кільцевидній підвісці меча, які в похованні 3 з Гринева співіснували разом з фібулою типу A67. Серединою I ст. н.е. обмежується існування в шевороській культурі восьмиподібних праць до пояса, одна з яких виявлена в Лучківському похованні.

До стадії В-I належать також два шевороських поховання з могильника в Звенигороді (Гоєва гора – поховання 8, Загуменки – поховання 7), в яких виявлені фібули типу A68, і ширми типу 46, за класифікацією М.Яна. Цю дату підтверджує ум-

бон типу І-6 з поховання 7 на Загуменках разом з шпорою типу І-46, що датуються I ст. н.е. (Jahn, 1921, в. 41-42, гув. 46).

У двох інших похованнях, виявлених на Госівій горі у Звенигороді, датуючого матеріалу не знайдено, тому ми змушені визначити їх хронологію часом існування могильника. І.К.Свешников датував могильник I-II ст. н.е. (Свешников, 1957, с.65, 70). Верхня дата визначена ним на підставі фібул трубчастого типу з поховань 7 і 16 (Свешников, 1957, рис. 15, 18, 21). Проте таке датування фібул цього типу є помилковим. Фібула з поховання 16 є аналогічна трубчастим фібулам з Гринева і датується 40-70 рр. н.е. Фібула з поховання 7 відноситься до варіанту II трубчастих фібул і датується кінцем I – початком II ст. н.е. (WA. 1970. в. 444). Отже, могильник на Госівій горі у Звенигороді, а значить і відкриті тут шевороські поховання датуються в межах стадії В-І і першої фази стадії В-ІІ ранньоримського часу (друга половина I – початок II ст. н.е.).

Складним є-за відсутності датуючого матеріалу є визначення хронології шевороських поховань, виявлених на могильнику в Звенигороді-садибі Великача. Тут ми також змушені виходити із рамок існування всього могильника. Час його визначається трубчастою фібулою аналогічною гринівській, виявленою в похованні 16. Датування деяких шевороських поховань початком I ст. н.е. підтверджується певною мірою формами урнових посудин. Це, зокрема, урна грушеподібної форми з поховання 15 і урна з вишукано виконаного поховання (рис. 16, 3), які мають аналогії серед комплексів пізньолатенського часу на могильниках у Карчевці, Гландаяновці та інших синхронних пам'ятках. Отже могильник у Звенигороді на садибі Великача виник після раніше могильника на Госівій горі.

До I ст. н.е. слід віднести також поховання з Монастирихи. Урна з цього поховання має форму, близьку до грушеподібної і прикрашена м'яндром орнаментом (рис. 16, 2). Такі посудини з шевороських комплексів датуються I ст. н.е. (Koztrzewski, 1954, гув. 8, 13, 72, 9).

До цього часу віднесено і поховання в Хотимирі. Знайдена тут пара шпор відноситься до типу І-46 і датується, як відзначалося, I ст. н.е. Цій даті не суперечить і виявлене в похованні округла поясна плашка, яка належить до найбільш раннього типу і в шевороській культурі побутувала вже в пізньолатенський час (Marciniak, 1957, tabl. IX, 6, в. 139).

Стадія В-ІІ ранньоримського часу (70-ІІІ рр. н.е.) не представлена на досліджуваній території добре датуючим матеріалом, що пояснюється незначною кількістю відкритих пам'яток, зокрема, поховальних. До цього часу належать лише поселення в Зубрі, Пасіках-Зубрецьких, Підріжжі, Хорові, ряд об'єктів на поселенні в Підберізях. Основна ж кількість пам'яток сконцентрована стадією С-І пізньоримського часу (150-260 рр. н.е.). До даного періоду слід віднести появу могильників у Добростанах, Кристинополі, Перецоводі, виникну кількість одниничних поховань.

Серед збережених знахідок із зруйнованого могильника в Добростанах хронологічно визначальними є шора, два держаки щитів, три умбони (рис. 17, 5-7, 9, 10). Шора належить до третього виділеного нами типу з масивним шипом, що появляється у II ст. н.е. і найбільшого поширення набуває у III ст. (Jahn, 1921, S. 48-49). Держаки щитів відносяться до одного з варіантів типу IX з виділеними пластинами, за класифікацією М.Яна, і датуються другою половиною II-III ст. (Jahn, 1916, в. 189, гув. 219-220).

Два умбони належать до типу 7А, за класифікацією М.Яна, і датуються ним II ст. н.е. (Jahn, 1916, в. 450). На думку деяких дослідників хронологічно більш пізніми в цьому типі є умбони з окружними, як на добростанівських екземплярах, заклепками на полях. Умбони з такими заклепками існували як у II, так і в III ст. (MSW, 1973, в. 161-162). Всі ці дані дають можливість віднести могильники у Добростанах до другої половини II – першої половини III ст. н.е. і більш чуально – до кінця II – початку III ст. Датування могильника цим часом підтверджується певною мірою виявлені там наконечники списів, тяжкий двосічний меч, характерні для стадії

С-І пізньоримського часу. Цим самим часом датується і поховання в Кристинополі (Червонограді), з яких збереглися дві шпори, держак щита і умбон, аналогічні добростанівським (рис. 15, 19-21).

Більш широкі хронологічні рамки могильника в Перецоводові. Тут поряд із шпорою і держаком щита вищеописаних типів знайдено умбон типу 7Б, який типологічно раніший типу 7А. Він датується другою половиною І ст. н.е., найбільш поширений у II ст. [Jahn, 1916, в. 173, 178]. Рання дата виникнення цієї пам'ятки порівняно з добростанівським і кристинопольськими могильниками підтверджується і формами наконечників списів, серед яких є екземпляри, характерні для ранньоримського часу. Лише у пізньоримський час побутують у шеворській культурі наконечники стріл, один з них знайдений на могильнику в Перецоводові (рис. 18,7). Отже, комплекс знахідок з Перецовода можна віднести до II-ІІІ ст. н.е., а точніше - до другої половини II - першої половини III ст. н.е.

Перехідним періодом від стадії В-ІІ до С-І слід датувати поховання в Перепольниках, умбон з якого має гострий ніж і є проміжною формою між типами 7Б і 6 (за класифікацією М.Яна). До ранньоримських виробів відноситься також виявлений тут короткий меч з подовженим, гострим кінцем клинка. Проте наконечник списа з довгим ребристим лезом і рівном, короткою втужкою характерний лише для пізньоримського часу (рис. 15,10), що датує поховання кінцем II ст. н.е.

Пам'ятник у Капустянищах порівняно добре датується двома умбонами. Один з них належить до типу 7Б, другий - до пізнього типу з широким, рівно зрізаним ніжом (рис. 36, 27). На цій підставі поховання з Капустянець можна віднести найпізніше до кінця II - першої половини III ст. н.е. Двосічний меч з довгим, широким клинком, характерним для пізньоримського часу, підтверджує цю дату.

Пізнішим є поховання з Кам'янки Великої і Іване-Золотого. Час цих поховань визначає бронзова фібула з під"язною ніжкою з Івана-Золотого (рис. 17,18), яка датується III ст. н.е. [Almgren, 1897, tabl. VII, в. 79-85; Амброз, 1966, табл. XII, I, с. 73]. Цю дату підтверджують шпори із загнутими плечиками і біконічним ніжом (рис. 17, 19,20). Хронологічним показником даних шпор є невеликий гачок біля ніжна. Такі гачки з'явлюються лише у III ст. н.е. [Jahn, 1921, в.38, 61]. Держаки списів з виділеними пластинками з поховань також належать до цього часу (рис.17,15).

До III ст. н.е. відноситься поховання з Редунеців, де виявлено найбільш пізній тип умбона з широким, рівно зрізаним ніжом, поховання з Рудок, в якому урну служив гончарний горщик черняхівського типу (рис. 15,22), і поховання з Комарна.

Найпізнішим комплексом шеворської культури на дослідженій території є поховання з Петрилова. Виявлені тут шпори з асиметричними дужками типологічно пізніші, ніж шпори з гачком біля ніжна, і відносяться до другої половини III ст. н.е. (рис. 17, 19,20) [Jahn, 1921, в. 58, 61].

Важливим для визначення часу існування пам'яток шеворського типу на Верхньому Подністров'ї і Західному Подністров'ї є датування довготривалого поселення в с. Підберізці. На жаль, датуючого матеріалу на цьому поселенні мало. Тому при визначенні його хронології ми будемо опиратися і на порівняльно-типологічний аналіз різноманітних керамічних комплексів з багаточисельними об'єктами. Це дає можливість не лише датувати поселення загалом, але й визначити відносну хронологію окремих об'єктів.

Найраніша на поселенні кераміка, що входить у виділену нами групу пізньолатенського часу. Її характерною особливістю є наявність потовщеніх, профільованих двома-трьома гранями вінчиків (рис. 20; 21, 1-5, 22). У хронологічній таблиці, побудованій на матеріалах широко дослідженого шеворського могильника пізньолатенського і ранньоримського часу в Карчевці (Мазовія), вона відповідає середній і пізній фазі пізньолатенського часу [MSW, 1973, tabl. LIII-LIII/*]. Це датування базується на знахідках аналогічної кераміки в багаточисельних похованальних комплексах могильника з різноманітними фібулами пізньолатенської конструкції [MSW,

* За основу поділу пізньолатенського часу на фази прийнята схема Р.Хілмана.

1973, табл. II, 3-15; XXI, 11-25; XXIII, 12-21; XXIX, 7-6, XLIII, 1-21; XLVII, 6-21]. Пізньої кераміки знайдено у могильнику пізньолатенського часу у Вількові /Marciniak, 1957, табл. II-LXXXIX 7/, пізньолатенських поховань на могильнику в Добжанкові та решт інших п'яток. Це дає можливість припустити, що поселення в Підберезіх існувало ще в середині I ст. до н.е. Саме до цього періоду слід віднести житла I, 16, деякі господарські ями (I, 14), де виявлені ліпні посудини виключно пізньолатенських форм (рис. 20, 7-II; 22; табл. 2).

Таблиця 2. Розподіл основних типів кераміки по об'єктах на поселенні поблизу с. Підберезі

№	ЖИТЛЯ	ВСІХ ВІДКРИТИХ	Кераміка пізньолатенського часу			Кераміка римського часу														
			ГОРЩИЦІ (типи)			МІСКИ	КУЛІ	ГОРЩИЦІ (типи)												МІСКИ (типи)
			I	II	ІІІ			I	II	Ш	IV	У	УІ	УІІ	ІІІІ	КУЛІ	I	II	ІІІ	
I	4	I	I			2														
16	18	2	3			5	8													
II	9					3	2	I									2	I		
c.2	17	2	2			6		I	4	I										
10	18	I				3	7		I											
6	22					4	3	5	I	3	I						4			
18	20			I	I	3	4	I	4											
5	34			I	I	2	10	3	8	3	I						3	2		
22	8					I	3		2											
7	21					10	4	I				I								
9	9					2	2	4											I	

Таким самим часом датує аналогічні керамічні комплекси в Півоніях К.Домбровський /Dąbrowski, 1958; табл. III-IX/.

Більш пізніми на поселенні у Підберезіх є житла 5, 6, 10, 11, 18 і господарська споруда 2. Серед керамічного матеріалу, зібраного на цих об'єктах, поряд з пізньолатенськими формами, є посудини, характерні для римського часу (рис. 24; 26, I-4; 28, 8-16). Фрагменти вінчиків з профільованими краями становлять у житлах від 7 до 33 % щодо загальної кількості виявлених вінців. Привертає увагу і характер обробки зовнішньої поверхні кераміки порівняно з керамічними комплексами жителі пізньолатенського часу (рис. 23). Значний процент спеціально овершавленої, підлицаженої і ложеної кераміки. Якщо в пізньолатенських житлах її кількість становила в середньому відповідно 33%, 22,2, 20,3%, то в розглядуваних об'єктах - відповідно 11%, 11,4 і 16,2%. В цей же час майже вдвічі збільшується кількість налаштованої, морсткої кераміки (від 35,7 до 60%).

Отже, аналіз керамічного матеріалу дає можливість дати об'єкти віднести до другої половини I - першої половини II ст. н.е. Нафранішами з них є, очевидно, житла 6, 10, 11, споруда 2, де посудини з пізньолатенськими формами становлять відповідно 25%, 26, 33%. Вони, на відмінніше, належать до другої половини I ст. н.е. (стадія В-1). Житла 5 і 18 потрібно існувати в першій половині II ст. (стадія В-2). Пізньолатенські форми становлять відповідно 7 і 9,2%. Датування об'єктів цим часом підкріплюється знахідками п'яти фрагментів липницької гончарної кераміки в житлі 5, фрагменту липницької чаші на високій ніжці в житлі 6, двох ліпніх посудин цієї культури в житлі II. Час існування цих жителів ми обмежуємо першою половиною II ст. Підставою для цього слугують добре зберегні комплекси у Півоніях, де в житлах II ст. все не знаходять посудин пізньолатенського типу або їх вони поодинокі /Dąbrowski, 1958, табл. X-XIII/.

Пізніше з'являються житла 7, 9, 22. Основну масу кераміки становлять форми, характерні для римського часу (рис. 25, I-10; 26, 8-II; 28, I-7). Переезжають

горщики з шорсткою поверхнею (75, 4%). Кількість кераміки з спеціально ошершеною поверхнею становить у житлі 7 - до 2,5%, у житлі 9 - до 6,7%. Дещо більше в житлі 22 - 20,9%. Значно зменшується, порівняно з попереднім часом, кількість лощеної і підлощеної кераміки. Так, у житлі 22 кераміка з підлощеною поверхнею становить 3,7%, у житлі 7 - 5,6%. У житлі 9 вона відсутня. Процент лощеної кераміки становить в середньому 8,2%. Серед керамічного матеріалу виникли фрагменти гончарних мисок, їх форма і склад тіста характерні для провінційно-хорнімської кераміки (житло 9 - один фрагмент, житло 7 - 21 фрагмент). Таке співвідношення кераміки на поселенні добре датується бронзовою фібулою, винайденою на долівці житла 7 (рис. 45, 3). Фібула належить до типу похідних від островерхопрофільованих і не має точних відповідників у системі О.Альмгрена. Т.Ліана, що навчала такі фібули, датує їх другою половиною II - першою половиною III ст. н.е. /UA, 1970, с. 444/.

Серед цієї групи об'єктів дещо ранішим (друга половина II ст.) є житло 22, де відсутня гончарна кераміка і більше спеціально ошершеної кераміки.

Функціонування поселення в II-III ст. н.е. підтверджується знахідками уламків світлоглиняних, вузькогорлих амфор і уламків червонояловакових посудин типу *terra sigillata*. Вузькогорлі амфори з ребристими асиметрично профільованими ручками (рис. 39, I-3) широко відомі в Причорномор'ї і Криму в II-III ст. н.е. /Зеест, 1960, табл. XXXVII, 19; Шевлов, 1978, с. 10-20/. Фрагментарність уламків посудин типу *terra sigillata* позбавляє нас можливості більш точно визначити їх характер і дату. На пам'ятках пішеворської культури ця кераміка датується кінцем II - початком третьої половини III ст. н.е. /РЗР, 1981, с. 65/.

На жаль, не можна визначити час існування наземних житл. Поганий стан збереження об'єктів, фрагментарність і малочисельність речового матеріалу не дають можливості зробити хронологічні співставлення з іншими спорудами. Деякі ланці овершані лише при стратиграфічних спостереженнях. Так, вогнище і східна частина наземного житла 8 перекривали напівземлянку 10. Керамічний матеріал з житла 10, як відзначалося, належить до I ст. н.е. Отже, житло 8 є більш пізнім і могло існувати як у II, так і в III ст.

Важливими для хронологічних визначень є дві фібули і кістяні гребені з культурного шару поселення. Обидві фібули - одна бронзова, друга залізна (рис. 45, I, 2) належать до типу підв'язних двочлененої конструкції і відносяться до групи VI у системі О.Альмгрена /Almgren, 1897, с. 71-91, tabl. VII/. Дані фібули типологічно ізінімі підв'язним одночлененої конструкції і датуються III-IV ст. н.е., зрідка траплялися в IV ст. /Almgren, 1897, с. 79-85; Kostrzewski, 1958, с. 250-251/. Найбільш масово такі фібули поширені в III ст. у пішеворській культурі /Sawicka, 1923, с. 25-28, гув. 2, 8; Jakimowicz, 1921, с. 145-156; Smit, 1921, с. 63; гув. 30d, S. 87/. Р.Ямка вважає, що цей тип фібули виник у пішеворській культурі в другій чверті III ст. і існував лише в III ст. /Jamka, 1962, с. 144-145/. Слід зазначити, що деякі польські дослідники вважають хронологічно пізнішими підв'язні двочлененні фібули з багатогранними спінками. Саме такові є бронзові фібули з Підберезіїв (рис. 45, I). Підставою для цього посудили деякі комплекси, де такі фібули знайдено з матеріалом III-IV ст. Проте цей факт свідчить лише про існування таких фібул як у III, так і в IV ст. н.е. і що при їх конкретному датуванні слід виходити з характеру всього комплексу. В нашому випадку немає підстав переносити час існування цієї фібули в IV ст., оскільки датуваних предметів, які можна було б з впевненістю віднести до IV ст., на поселенні не виявлено. Це ж стосується і трьохскладового кістяного гребеня з дугоподібною спінкою (рис. 42, I). Він відноситься до варіанту I - першого типу гребенів, за класифікацією С.Томас. Автор датує цей варіант III ст. н.е. і відзначає можливість його існування пізніше, в першій половині IV ст. /Thomas, 1960, с. 120/. Проте у пішеворській культурі такі гребені траплялися і в ранніх комплексах. Так, на могильнику в Опатові уламки гребеня такого типу виявлено раз-

зом з фібулою, що належить до ранніх форм серії 8 групи У О.Альмгрена і датується кінцем I - II ст. н.е. Аналогічні гребені знайдено в 18 похованнях на могильнику в Смішкі /MS, 1963, табл.I-XIV/. Шість з них добре датовані, два відносяться до II ст. н.е., два - до другої половини II - першої половини III ст., два останні - до кінця III - IV ст. н.е. Отже, такі гребені у шевороській культурі з'являються вже в II ст. н.е. і співіснують якийсь час з гребенями однокладової конструкції. Найчастіше вони трапляються в комплексах III ст. н.е. Так, два екземпляри трьохкладових гребенів виявлено на могильнику в Крапковіцах, який існував у другій половині II - першій половині III ст.н.е. На могильнику в Цьоснах такий гребінь містився в похованні 23 разом з фібулою типу 183 О.Альмгрена, що датується першою половиной III ст. н.е. /Janika, 1962, рис. 51 н, в. 107/. До III ст. відноситься гребінь з дугоподібною спінкою з поселення в Півоніцах К.Домбровський.

Наведені дані дають підстави віднести гребінь з Пілберіців до III ст. З цього часу у шевороській культурі поширяються і овальні поясні пряжки, одна з яких виявлено в Пілберіцих (рис. 42,3).

Таким чином, всі виявлені на поселенні матеріали вкладаються в рамки другої половини I ст. до н.е. - III - IV ст. н.е. Порівняльно-типологічний аналіз керамічних комплексів з об'єктів дає можливість поділити час їх існування на три періоди: 1. друга половина I ст. до н.е. - перша половина I ст.н.е.; 2. друга половина I ст. н.е. - перша половина II ст.; 3 - друга половина II - перша половина III ст. н.е. Об'єктів, які б існували в IV ст., на поселенні не виявлено. Найбільш пізній з них, житло 7, датується фібулою другою половиной II - першою половиною III ст. У цьому житлі знайдено найбільшу кількість провінціально-римської гончарної кераміки (21 фрагмент, що складає 7,8 % всієї кераміки житла). Загалом на поселенні гончарна кераміка представлена дрібними уламками мисок з лощеною поверхнею, виготовлених з добре очищеної глини. Аналогії цій кераміці знаходимо на провінціально-римських пам'ятках Північного Причорномор'я в комплексах II-III ст. н.е. /Бураков, 1976, табл.ІІ, ЗІ; ІХ, 4-7.

Кераміка з такою ж фактурою характерна і для найранішого періоду розвитку черняхівської культури /Смішко, 1952, с. 373, 376; Махно, 1952, с. 157-159^{**}/, вірніше, періоду її формування, який, на думку М.Б.Щукина, тривав з 70-80-х років II ст. н.е. до 60-70-х років III ст. /Щукин, 1974, с. 60/. Важко пояснити незначну кількість гончарної кераміки на поселенні в Пілберіцих (2 %). Алже, поряд з шевороськими, вже близько 100 років повинні існувати черняхівські поселення з гончарними печами і різноманітною гончарною керамікою. Нездатність шевороського населення прийняти за цей проміжок часу такий нескладаний елемент культури як гончарна кераміка суперечить законам соціальної і культурної еволюції /Васильев, 1976, с. 29-30/. Слід долати, що такою керамікою з другої половини III ст. вже користувалися шевороські племена на території Польщі /РЗР, 1981.с.65/. Населення "Полісістров" я познайомилося з нею набагато раніше, ще в I ст. від племен липницької культури. Про це свідчать гончарна кераміка, деякі ліпні посудини і орнаментальні мотиви липницької культури, що виявлені на поселеннях у Пілберіцих, Пасіках-Зубрецьких, Зубрі, Пілберіцах і ряді ін.

Провінціально-римську кераміку населення Польстров"я сприйняло набагато раніше, ніж племена на території Польщі, і до появи черняхівської культури^{***}. Отже, слід припустити, що поселення в Пілберіцих перестало існувати в період формування черняхівської культури, тобто в III ст. Це в певній мірі підтверджується відсут-

^{**} Це спостереження підтверджується і новішими даними. У найраніших житлових спорудах на поселеннях черняхівського типу в Черепині гончарна кераміка представлена лише уламками мисок з лощеною поверхнею.

^{***} У 1979 р. на поселенні в Пасіках-Зубрецьких автор дослідив житло № 3 з фібулою 84 типу О.Альмгрена, що датується другою половиной II ст. н.е. Гончарна кераміка провінціально-римського типу становила тут 14,8 % щодо всього керамічного комплексу житла.

ність на поселеннях пізнього амфорного матеріалу, зокрема амфор інверніського типу, піфосоподібних гончарих посудин, кухоних горщиць в домішками піску в тісті. Не знайдено на поселенні також і фібул провінціальноримського типу (серії 187-188 О.Альмгрена), кістяних гребенів, що датуються IV ст. н.е. і кам'яни на пам'ятках черняхівського типу "Полістров". Тим самим часом визначася хронологія поселення в Сокільниках I. Датуючи предмети представлених тут бронзовими і залишеною фібулами та трьохскладовим гребенем з лугоподібною спінкою (рис. 41, 6; 45, 4, 5). Шодо гребеня, то, як зазначалося, вони існували в II ст. н.е. Бронзова фібула належить до типу з високим приймачем (Амброз, 1966, табл. 12, 147 (рис. 45, 5). Аналогічні фібули знайдено на поселеннях черняхівського типу в Полістрові, де вони датуються III - початком IV ст. н.е. (Баран, 1961, с. 69).

Залізна фібула належить до типу арабалетних двоскладових (рис. 45, 4). Її хронологічним показником є приймач, утворений із розкиданого і загнутого в сторону стерни ніжки. Арабалетні фібули цього типу хронологічно пізніші, ніж фібули з підв'язаним приймачем і датуються другою половиною III - першою половиною IV ст. н.е. (Almgren, 1897, tabl. VII, 169). До III-IV ст. н.е. відноситься час існування цих фібул і А.К.Амброз (Амброз, 1966, табл. 10, 19).

Отже, поселення належить до III - першої половини IV ст. н.е. Проте, визначаючи хронологію цього поселення, слід врахувати і сільчукі обставини. Як і на поселенні в Пілберізах тут виявлено гончарку кераміку провінціальноримського типу, яка складом тіста не відрізняється від пілберізької. Кількісно в Сокільниках після кераміки більше, ніж у Пілберізах, трохи ширший її асортимент (табл. 3); тут були не лише фрагменти мисок, але й глечик (рис. 31, 5). Це дає можливість прискіпти, що поселення в Сокільниках існувало довше, ніж у Пілберізах. Наяність тут типологічно пізніших фібул підтверджує цю думку.

Таблиця 3. Кількісне співвідношення лінійної і гончарної кераміки на поселенні Сокільники I

Об'єкт	Лініна кераміка			Гончарна кераміка	Всього фрагментів	
	користка	модена	спец. смесівана		лінійної	гончарної
житло 2	I2	2	2	I	16	I
житло 4	134	4	2	4	140	4
житло 6	98	5	4	4	107	4
житло 7	II	2	2	3	15	3
яма 2	26	I	-	I	27	I
яма 3	10	-	I	6	11	6
яма 4	31	I	-	2	32	2
яма 5	31	-	-	-	31	-
яма 7	12	2	I	-	14	-
культурний шар	420	I9	32	26	471	26
Всього фрагментів	882	37	46	47	965	77
Всього, в %	91,5	3,8	4,7	4,8	95,2	4,8

У зв'язку з археологічними роботами на поселенні черняхівського типу в Сокільниках з'явилася підстава уточнити хронологічні рамки пам'ятки інверорського типу.

Черняхівське поселення розташоване в 50 м на схід від інверорського. На його площі закладено кілька шурфів, в яких виявлено гончарну піч, господарську яму, залишки наземного житла і велику кількість керамічного матеріалу, представленого переважно фрагментами гончарих посудин. Вони виготовлені з добре очищеної глини, кілька уламків мають домішки піску в тісті. У розвалі глиняної обмазки наземного житла знайдено також залину шпору з асиметричними дужками і гачком біля шийки (рис. 45, 7). Такі шпори, як зазначалося, датуються другою половиною III ст. н.е.

Таблиця 4. Хронологічне співіснування пам'яток шеворської культури Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя

Вид пам'яток	Назва місцевості	Хронологія			
		ІІІ-І-ІІ	В-І	В-ІІ	С-І-С-ІІ
Поселення	Пілбертці				
	Чишки				
	Зубра				
	Жирівка				
	Сокільники I				
	Сокільники 2				
	Пасіки-Бурецькі				
	Пілбірці				
	Звенигород				
	Новомісто				
	Комарно				
	Черепин				
	Хорів				
	Велике Дерев'янче				
Могильники	Підрізки				
	Гринів				
	Звенигород I				
	Звенигород 2				
	Звенигород 3				
Окремі поховання	Добростави				
	Переводів				
	Червоноград				
	Бандура				
	Лучка				
	Монастириха				
	Хотимир				
	Рудки				
	Борисківці				
	Нерепільники				
Погребальні	Кам'янка-Велика				
	Рецкуніці				
	Петрілів				
	Капустяни				
	Іване-Золоте				

Отже, початковий період існування черняхівського поселення визначається ІІ ст. н.е. Вихідчи з датування шеворського поселення, можна зробити висновок, що воно співіснувало з черняхівським протягом 70–100 років. У такому випадку зноні ж таки важко пояснити причину наявності незначної кількості гончарної кераміки на шеворських об'єктах, тим більше, що поряд існувала майстерня для виготовлення гончарної посуди. Залишається лише припустити, що шеворське поселення притянуло своє існування до виникнення черняхівського, або ж, що період їх співіснування був не тривалим.

Щодо належності дати виникнення поселення, то воно могло функціонувати в другій половині ІІ ст. н.е. До цього періоду відносяться, можливо, об'єкти, на яких відсутня гончарна кераміка.

Виключно керамікою представлений матеріал поселення поблизу с.Чишки. Це переважно уламки горщиць, мисок, кухліків з спідальною омерзувальною підложеністю або ложеною поверхнею та поточнішими двок-трьохгранными вінчиками (рис. 20, 1–6).

Всі керамічні форми аналогічні посудинам з житл I і ІІІ на пілбертцівсько-му поселенні, які відносяться до пізньолатенського часу, що і визначає дату пам'ятки. До цього ж часу слід віднести поселення в Новомістах, Комарно, Черепині, керамічні матеріали яких аналогічні чишивським.

Поселення в Зубрі не мало датуючих матеріалів, тому при визначені часу його існування ми вимушенні спиратися на типологічне порівняння кераміки. Тут відсутні пізньолатенські форми, які у шеворських керамічних комплексах трапляються ще на початку ІІ ст. Переважають кухонні горщики з шорсткою поверхнею, а також чор-

з'ясовані гострореберні миски (рис. 27). Загалом ліпна кераміка поселення близька до керамічного комплексу житла 7 у Пілберізах, що датується фібулою другого половина II – першою половиною III ст. н. е. Та на відміну від останнього, де є гончарна кераміка провінціальноримського типу, на поселенні в Зубрі така кераміка не зафіксована. Отже, поселення в Зубрі пришилило своє існування пізніше, ніж поселення в Пілберізах. У культурному шарі трапилися кілька уламків гончарної кераміки липницької культури. Ці дані дають можливість визначити час існування поселення – III ст. н. е. Ця дата підтверджується уламком наконечника списа з житла I (рис. 45, 5), форма якого характерна для ранньоримського часу, та фрагментами липницької гончарної кераміки.

Близький до зубрецького керамічний матеріал знайдено на поселеннях в Хорові, Великому Дерев'янчи.

Для керамічного комплексу поселення поблизу с. Пілбірці (рис. 92) характерна велика кількість спеціально омершавленої кераміки, співіснування форм пізньолатенського і ранньоримського часу. Такий керамічний комплекс властивий житлам другого періоду існування пілберізівського поселення і відноситься до I ст. н.е. Цим часом і визначається період існування поселення в Пілбірізах.

Датування окремих пам'яток шевороського типу на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі показує, що вони з'явилися на цій території в середині I ст. до н.е. і існували безперервно до кінця III ст. н. е. За аргументованим хронологічним співіснуванням шевороської культури цьому часу відповідає середня і пізня фаза пізньолатенського часу (ІІІ-ІІ-ІІ), стадії В-І, В-ІІ, С-І, С-ІІ, римського часу. Найдільші ранні пам'ятки представлені поселеннями в Пілберізах, Чимках, Поповичах, Бомарно, Черепині, Пасіках-Зубрецьких, могильником у Гриневі та окремими похованнями у Бейликові (табл. 4). На стадії В-ІI продовжують існувати поселення в Пілберізах, Пасіках-Зубрецьких, могильник у Гриневі, виникає поселення в Пілбірцях, Звенигороді, Хорові, Великому Дерев'янчи. До цього ж часу належать шевороські поховання на могильниках у Звенигороді (Госва гора, Загуменки, садиба Великача), наявно, поселення в Звенигороді і кілька окремих поховань (Монастирижка, Лучка, Хотимир).

Протягом стадії В-ІІ продовжують існувати поселення в Пілберізах, Пасіках-Зубрецьких, Хорові, Великому Дерев'янчи, Підріжкі. Виникає поселення в Зубрі. Ймовільно, до початку цього періоду належить кілька поховань з Госвої гори у Звенигороді.

Найбільша кількість пам'яток відноситься до стадії С-І. Саме в цей період виникають нові могильники в Добростанах, Переводові, Кристинополі, ряд окремих поховань із аброзою в Подністров'ї (Петрилів, Кам'янка-Велика, Репуменці, Іване-Золота, Рулки та інші). Ранішим є поховання в Перепільниках. На початковій fazі цього періоду існувало, очевидно, поселення в Зубрі. Продовжують функціонувати поселення в Пілберізах, Пасіках-Зубрецьких. Виникли нові поселення в Сокільниках I, Сокільниках 2, Корчівці, Давидові, Іарівці та інші.

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТОК ІШЕВОРСЬКОГО ТИПУ ВЕРХНЬОГО ПОДІСТРОВ'Я І ЗАХІДНОГО ПОБУЖЖЯ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З СУСІДНІМИ КУЛЬТУРАМИ

Ішеворські пам'ятки Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя пізньолатенського часу являються складовою частиною основного масиву культури, найбільш східним її ареалом. У нас відсутні дані, які б свідчили про їх формування на даній території. Найбільш ранні виявлені тут пам'ятки мають яскраво виражені риси, характерні для ішеворської культури пізньолатенського часу в Полтаві. На основі цього можна вважати, що ішеворські племена, які з'явилися тут, мали вже сформовану культуру.

На території Полтаві ця культура, на думку більшості дослідників, виникла на початку пізньолатенського часу /РЗР, 1981, в. 59-60/. На східних територіях її розвиток починається дещо пізніше і зберігається з наступними фазами пізнього латену. Найбільша кількість ішеворських об'єктів цього часу сконцентрована в Мазовії і Підлясі /РЗР, 1981, гус. 30/. До такого самого періоду, на думку окремих дослідників, належать і пізньолатенські пам'ятки в Західному Побужжі і Подністров'ї. Проте, як показав аналіз керамічного матеріалу з поселень в Чимках, Підберізях, Комарно, Пасіках-Зубрецьких, вони є пізнішими від мазовецьких. Це простежено при порівнянні нашої кераміки з керамічними комплексами широко дослідженого могильника в Карчевиці (Східна Мазовія). На пам'ятках Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя відсутні найраніші форми кераміки, які властиві першій фазі Його існування. Характер профілювання вінеці пізньолатенських посудин з Підберізів, Чимок, Гринева, Пасік-Зубрецьких та інших відповідає середній і пізній фазам пізньолатенського часу на могильнику в Карчевиці /MSW, 1971. tabl. LII-LIII/.

Розвиток ішеворської культури в Мазовії і Підлясі привів, очевидно, до часткового відходу населення з цієї території на південний і південний схід. На Бобровиці і Посаді пізньолатенських пам'яток мало /РЗР, 1981, гус. 30/. Основний напрям руху ішеворських племен проходив, ймовірно, річковим шляхом, вздовж Західного Бугу на південний схід у Подністров'я. Частина ішеворського населення направилась і на схід, у басейн р. Прип'ять. Про це свідчить наявність пізньолатенського поселення ішеворської культури в Підріжжі. Найбільше скупчення пізньолатенських пам'яток виявлено на південній від м. Львова. Далі в Подністров'я ішеворські племена, очевидно, в цей час не пройшли*. Але все в I ст. н. е. вони окремими групами вздовж лівих приток Дністра починають просочуватися на південь, облягачи зі сходу племена липецької культури, які з'явилися в цей час в Подністров'ї. Їх шлях позначені похованнями в Лучі на Сереті, Монастирисі на Зборчі. Дещо пізні-

* Виявлені останнім часом поселення ішеворської культури поблизу сіл Горошевиця /Пачкова, 1978, с. 57-72/ та Бернашівка (фонди Кам'янеч-Подільського підприємства, розкопки автора) на Середньому Подністров'ї за керамічним матеріалом і характером житлобудівництва відрізняються від ішеворських пам'яток Верхнього Подністров'я. Вони належали іншій групі ішеворських племен, які з'явилися на Середньому Дністрі на початку пізньолатенського часу.

не шеворські племена переходять р.Дністер, проникають в басейн р.Прут (Хотинир) (рис. I). Наскільки масовим був цей рух, який характер носив, показують майбутні дослідження*.

На території Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя пам'ятки шеворсько-го типу існують безперервно до III ст. н. е. включно і поступово їм на зміну приходять пам'ятки чернігівського типу. Розвиток культури протягом вказаного часу можна простежити за матеріалами поселень у Пілбертіях і Ласіках-Зубрецьких, що існували з середини I ст. н.е. до III ст. н.е., поселень у Чинках, Пілбертах, Зубрі, Сокільниках I та інших. Разом з тим, аналіз шеворських об'єктів на досліджуваній території дає можливість відзначити різке зростання їх кількості наприкінці II – початку III ст. н.е. В цей час з'являються окремі поховання і кілька могильників, які сконцентровані в трьох районах. Одна їх група розміщена у верхів'ях Західного Бугу. Вона представлена витяковими знахідками в околицях м.Сокала, могильниками в Перецоводові, Червонограді (рис. I). Друге скупчлення спостерігається в межиріччі Дністра і Сану, де виявлені могильники у Добростанах, поховання в Рудках, Комарно, Твіркі. Третя, найбільш чисельна група представлена лише окремими похованнями, розміщеними вздовж середньої течії обох берегів Дністра між його притоками Бистрицею Наддністрянською на півночі і Зоручем на півдні. Характерною особливістю цих пам'яток є наявність зброя. М.Ю.Смішко висловив припущення про їх зв'язок з другою інвазійною хвилею шеворських племен на територію Подністров'я (Smiszko, 1932, в. 133). Дані нових досліджень шеворської культури підтверджують значною мірою цю думку. Дослідники неодноразово відзначали збільшення кількості шеворських пам'яток на Липівниці і Посанні в другій половині II ст. н.е., що передувало бурхливому розвитку цієї культури наприкінці цього століття і II експансії на південь і схід (РЗР, 1981, в. 129-130). У Посанні відомо кілька скупчень шеворських пам'яток даного періоду. Одночасно спостерігається значне зменшення шеворських пам'яток у Мазовії, пов'язане з просуванням на цю територію племен з Нижньої Вісли (РЗР, 1981, в. 129-130). Саме в цей період часу тривається най-більше зброй в похованнях шеворської культури. На досліджуваній території, як зафіччалося, 62 % зброй виявлено в похованнях кінця II – першої половини III ст.н.е.

Отже, значне збільшення шеворських пам'яток на Подністров'ї і Західному Побужжі наприкінці II – початку III ст. н.е., представлених окремими похованнями зі зброями і кількома могильниками, слід, мабуть, пояснювати новим напливом шеворського населення, в основному, з території Посанни. Частина населення рухалася сама також по Західному Бугу з території Мазовії. Ім, очевидно, належать пам'ятки у верхів'ях Західного Бугу, поховання в Громонці Амельницької та Новій Тарнавці Вінницької областей. Якесь частина новоприбулих племен залишилася в Подністров'ї і Західному Побужжі. Їм належать могильники типу Добростан, Перецоводова, Червонограда. Інше населення рушило на південь по Дністру і зайняло територію липницьких племен. Вони залишили поховання в Кацустинцях, Петрилові, Івані-Золотому та інші. Яку роль відігравала ця хвиля шеворських племен в історії липницької культури, визначити важко. У всіхому разі в цей час залишили останні липницькі об'єкти в Подністров'ї.

У пізньоволинський час пам'ятки шеворської культури Верхнього Подністров'я і Західної Волині не відрізняються від шеворських пам'яток інших районів їх поширення, зокрема, Великопольщі, Сілезії, Мазовії. Ідентичність проявляється в тогографії поселень, житловому будівництві. Це підтверджує і керамічний матеріал, однаковий на всій території поширення шеворської культури. Не відрізняються і інші речі, зокрема, вироби з металу (зброя, прикраси).

* Розкопки автором у 1980 р. поселення I-II ст. н. е. поблизу с.Велика Слобода на Середньому Дністрі показали, що тут в цей час з'являється населення, матеріальна культура якого мало відрізняється від культури верхньодністровських племен.

У римський час пам'ятки досліджуваного району в своєму розвитку зазнають тих самих змін, що і пам'ятки на території Польщі. Ці зміни відображені передусім в еволюції керамічних комплексів, що поступово втрачають пізньолатенські риси. Близьким є набір столового і кухонного посуду, спосіб обробки їх зовнішньої поверхні, орнаментація, основні форми. Змінюються топографія поселень: вони виходять із долин і виступають на схилах пагорбів, балок. Побутують інші типи фібул, гребенів, зброї.

Наведені дані дають підстави вважати, що пам'ятки досліджуваного району за-галом зберігають риси, характерні для шевороського культурного масиву. Проте ана-ліз матеріальної культури племен Верхнього Полісся "я і Західного Побужжя дає можливість виділити в ній ряд відмінностей, які свідчать про інший напрям її роз-витку порівняно із західними районами. Ця відмінність починає проявлятися з I ст. н.е. і виражається в житлобудівництві, керамічному комплексі, в особливостях по-ховального обряду.

Для порівняльного аналізу поховального обряду використані поховання виявле-ні на Верхньому Полісся "я і Західному Побужжя в результаті спеціальних дослі-джень і добре документовані похованальні пам'ятки шевороської культури ранньорим-ського часу з Мазовії і Шідлісса /MSW, 1973, в.172, з.3, в.175/.

Як видно з приведеної табл. 5 різниця в поховальному обряді племен досліджуваної території і північно-східних районів Польщі значна. Вона полягає насамперед у відсутності в Полісся "я і Західному Побужжя в резултаті спеціальних дослі-джень і добре документовані похованальні пам'ятки шевороської культури ранньорим-ського часу з Мазовії і Шідлісса /MSW, 1973, в.172, з.3, в.175/.

Таблиця 5. Розподіл основних ознак поховального обряду шевороської куль-тури (в %)

Територія	всього похо-вань	ямних	урнових	трупо-покла-дені	із за-лишками вогнища	без за-лишків вогнища	з пере-паленим інвен-тарем	зі зброяю
Мазовія і Шідлісся	82	51	45,5	3,5	41,1	25	74,3	12
Верхнє Поліс-сся "я і За-хідне Побужжя	21	-	100	-	-	100	71	19,5

Досить помітна різниця і в керамічному комплексі пам'яток Верхнього Полісся "я і Західного Побужжя порівняно з пам'ятками Польщі. Незважаючи на те, що на польських пам'ятках ми знаходимо аналогії значній частині посуду з верхньополіс-ських пам'яток, їх кількісне співвідношення на обох територіях різне. Тут не одержав розповсюдження горщик із загнутими до середини вінцями, поширений на пам'ятках Мазовії, Великопольщі, Сілезії. Відсутні на верхньополісських пам'ят-ках і великі за розмірами горщики з високою прямою горловиною і округлим тулубом. На поселеннях в Півоніях (Великопольща), Посьєнському (Північна Мазовія), мо-гильниках в Доморадзіах, Осеку, Непеціні, Гродзіску Мазов"єцькім (Південно-Ма-зовія), Млодзікові, Слопанові (Великопольща) такі форми становлять основні типи посуду. На даних пам'ятках часто знаходять широкогорлі посудини мископодібної форми, повністю відсутні на досліджуваних пам'ятках. Тут побутують посудини ви-тягнутих пропорцій з незначно розхиленими вінцями і найбільшою випуклістю бочків у верхній або середній частині тулуба (типи I, IУ, У, УП). Такі горщики наявні і на шевороських пам'ятках Польщі, але траплюються, за винятком типу I, в одинич-ніх екземплярах. Своєрідністі керамічного комплексу культури на Верхньому Поліс-сі

стров"ї і Західному Побужжі в ранньоримський час налашту посудини, а також орнаментальні мотиви, які принесли з собою зарубинецьке (типи III, VI, VII) та липницьке населення (тип II).

Миски, кухлики, плоскі миски однакові на всій території поширення шевороської культури. Відзначаємо лише порівняно велику кількість конічних кухликів та плоских дискових на досліджуваних пам'ятках. Перші більш характерні для липницьких, другі - для зарубинецьких пам'яток.

Дещо важче провести порівняльний аналіз житлового будівництва двох регіонів, оскільки на території Польщі мало досліджено поселень, а крім того, посіно опубліковані лише деякі. У західному ареалі шевороської культури мало жителів квадратної форми, які нерідко трапляються у Польстві". У житлах на території Польщі невідомі пристінні прилавки, наявні на більшості житлових споруд Польстві", глиниобитні печі або вогнища, влаштовані в стіні житла (Черепин, Насіка-Зубрецькі (рис. 2; 8, I).

Отже, пам'ятки Верхнього Польстві і Західного Побужжя, зберігаючи ряд рис, властивих шевороській культурі, мають одночасно свої особливості. Вони поєднуються різними культурними виливами. Іншо на шевороську культуру Вісли-Одерського межиріччя в перших століттях нашої ери мають вільшиві північні і північно-західні германські культури, а в Західній Малопольщі - пуховська і інші (Козак, 1977, с. 102-106), то в Польстві" вона опинилася в процесі інтеграції з зарубинецькими і частково липницькими культурами. Північні виливи, прис袒ні до III ст. н.е., сиди не стояли.

Все це дає підстави розглядати пам'ятки Верхнього Польстві і Західного Побужжя, як окрему волино-подільську групу, близьку до шевороської культури. Її особливості полягають в слідувачому:

1) переважання урнових поховань з очищеними від землі вогнища кальцинованими кістками; 2) наявність квадратних напівземлінкових жителів і пристінних материкових прилавків; 3) відсутність горщиків із загнутими до середини вінчиками, мископодібних посудин і горщиків з вертикальною горловиною та округлим тулубом; 4) переважання посудин видовжених пропорцій з розширенням вінчиками і високими напівкульними плечиками; 5) наявність у керамічному комплексі ранньоримського часу форм і орнаментальних мотивів зарубинецької і липницької культур.

Волино-подільська група шевороської культури склалася на основі поєднання шевороської, зарубинецької, і частково липницької культур в другій половині I - першій половині II ст. н. е. Висвітлення цього процесу прискіпчений наступний розділ і праці. Тут лише зазначимо, що в результаті цього поєднання в другій половині II - III ст. викристалізується якісно новий тип пам'яток, які настільки відрізняються від пам'яток Вісли-Одерського межиріччя, що їх лише умовно можна назвати шевороськими (Сокільники I, Давидів, Шільберці, Сокільники II, Насіка-Зубрецькі, Київка). Набагато більше вони стоять до пам'яток Чернігівської культури Польстві". Найбільш північною пам'яткою цієї групи є поселення в Вербковіцах на Західному Бузі, керамічний матеріал якого не відрізняється від верхньопольського. На північному сході близьким до них є поселення в Шілдриці. Проте на цих пам'ятках не простежено липницьких виливів. На північні пам'ятки даної групи охоплюють басейн Верещині, верхів'я Зубри і Свіржі. Досить складним є питання про західну межу віділеної групи. Це пояснюється відсутністю досліджених пам'яток на Любінщині і незначною кількістю матеріалів з Посання. Привертаєть увагу могильники в Гацях і Конках. Згідно з К. Гадачеком у Гацях переважали урнові трупопоспалення. Інші деталі поховального обряду на даному могильнику, на жаль, встановити неможливо.

Поховальний обряд шевороських племен Посання ширше висвітлюють матеріали могильника в Конках, де з 22 виявлених поховань лише три були ямними. У переважній більшості поховань кальциновані кістки були очищені від залишків вогнища (Самка, 1936, с. 22-42). У Гацях виявлені також ліпна і гончарна кераміка

шеворської культури /Надасек, 1909, табл.т, 28; в, 59/. Отже, пі могильники близькі до поховальних комплексів з Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя. Що стосується поселень, то їх недостатня вивченість не дає можливості провести всесторонній аналіз. Відома нам кераміка з поселень в Омаковіцах, В'єтичине, Кросіно і інших характеризується тими самими рисами, що і верхньодністровські пам'ятки, тому, на нашу думку, шеворські пам'ятки Посання становлять єдине ціле з верхньодністровськими.

У Західній Малопольщі виявлено переважно пізньошеворські поселення, які по-мітно відрізняються від волинь-подільських. Привертає увагу група пам'яток у районі Ополя (Верхня Сілезія), де відомо кілька поселень (Крапковіце, М'єлановіце) і могильників (Хорулі, Опатув, Крапковіце), керамічні форми яких близькі до кераміки з поселень Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя. Разом з тим, тут виявлені посудини і орнаментальні мотиви, аналогічні до західних і північних культур.

Відрізняються також шеворські пам'ятки Великопольщі і Мазовії. Це простежується при порівнянні керамічних комплексів волинь-подільських пам'яток з керамікою поселень у Півоніцах, Посьє-Сентому і інших. Виняток становить лише могильник у Спецімежі, більшість керамічних форм якого близькі до посудин з пам'яток шеворської культури Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя.

Таким чином, вивчення шеворської культури Польщі дає можливість встановити західну межу виділеної, волинь-подільської групи пам'яток по лінії правого берега Верхньої Вісли, включуючи територію Посання і, можливо, Люблінщину. Пам'ятки Подністров'я кінця II – початку III ст., представлени однічними похованнями зі збросю, не дають матеріалів для визначення їх відношення до місцевої культури. Еволюційний розвиток останньої з їх походження не був порушений. Всілід за однічними похованнями на Волині з "являються пам'ятки типу Ромоща-Вікнин Великих^{*}, які за характером житлового будівництва, керамічного матеріалу відрізняються від верхньодністровських і належать до іншого культурно-історичного типу пам'яток, пов'язаних з нижньовісланським басейном.

Г.І.Смирнова на основі стратиграфічних спостережень і деяких речових знахідок з поселення в Незвіськах виділює шеворський горизонт IV ст., який, на її думку, є пізнішим від черняхівського /Смирнова, 1957, с. 101-108, 1964, с.211-212/ В.М.Циганлик вважає її висновки малообґрунтованими. Шеворський матеріал цього поселення він відносить до липницького горизонту, пояснюючи його наявність контактом населення шеворської і липницької культур /Циганлик, 1975, с. 156-157/. Зустрімимося детальніше на доказах Г.І.Смирнової. До шеворських об'єктів автор віднесла одне напівземлянкове (№ I), два наземні (№ 7, 9) житла та кілька дрібних споруд. Свої стратиграфічні спостереження дослідниця буде на тому, що одне з наземних шеворських жител (№ 7) перекривало дві господарські ями (№ 31-32), які за характером знайдено в них керамічного матеріалу слід віднести до черняхівської культури /Смирнова, 1964, с. 221/. Цей матеріал включає незначну кількість дрібних фрагментів стінок від ломених гончарних посудин, наявність якого до липницької чи черняхівської культур, як зазначає автор, не визначена /Смирнова, 1964, с. 221/. Кілька грубих гончарних, типово черняхівських фрагментів кераміки виявлено лише в ямі № 32, стратиграфічне відношення якої до житла № 7 наявно /Смирнова, 1964, с. 198, рис. 1/. В межі житла № 7 заходять лише кілька сантиметрів півліненої стінки ями № 32, яка є умовою, оскільки зруйнована пінкічною стінкою ями № 31.

* На Середньому Іністрі пам'ятку такого типу дослідив автор подибу з с. Велика Слобода Кам'янець-Подільського району. Житлові споруди, керамічний матеріал, виявлені на поселенні, мають змішаний шеворсько-вельбарський характер. Поселення з "являється тут; як і на Волині, в результаті міграційного потоку племен вельбарської і шеворської культур з території Мазовії і Посання. Очевидно, з рухом цього населення і пов'язані згадані однічні поховання зі збросю.

Вимагає уточнення і датування шеворського горизонту. Підставою для цього, крім стратиграфічних даних, послужила срібна фібула з подвійною пружиною і профільованим гудзиком на голонці, виявлена в стінці шеворської напівземлінки ІІ I, яку автор датує ІУ ст. н.е. (Смирнова, 1964, с. 211). Вже саме ситуаційне розташування знахідки викликає сумнів при зарахуванні ІІ до комплексу житла. Крім того, датування даної фібули невірне. Вона належить до пізніх варіантів групи УІІ О.Альмгрена і датується, в основному, другою половиною ІІІ ст. н.е. (Almgren, 1897, tabl. IX, в. 97-98). Датуванню шеворського горизонту ІУ ст. суперечить також характер керамічного шеворського матеріалу. Як видно з наведених автором аналогій, він близький до комплексів цієї культури, які датуються стадіями В-2 - С-І раннього часу. Цікаво, що ліпний посуд характерний для черняхівської культури в Поліністров^і, трапився у Незвіску переважно в комплексах шеворської культури (Смирнова, 1964, с. 204).

Отже, немає підстав для виділення у Незвіску окремого шеворського горизонту (Баран, 1981, с. 139-140). Весь наявний керамічний шеворський матеріал слід віднести до черняхівського горизонту, який датується ІІ - ІУ ст. За всіма ознаками це поселення близьке до поселення черняхівського типу в Черепині, в об'єктах і культурному шарі якого також виявлено значну кількість матеріалу шеворської культури (Баран, 1961, с. 53-55). Обидві пам'ятки є найранішими комплексами черняхівської культури в Поліністров^і.

Південними сусідами Верхнього Поліністров^і і Західного Побужжя було населення липицької культури. Проблема липицько-шеворських контактів не стала до цього часу об'єктом спеціальних досліджень у вітчизняній літературі. Подібно цього питання торкнувся В.М.Штилик у монографії, присвяченій липицькій культурі (Штилик, 1975, с. 156-157). Відзначається наявність шеворських елементів на більшості липицьких пам'яток, автор пояснює їх результатом з'яття шеворських поселен з населенням липицької культури під час їх руху на південь у І-ІІІ ст. (Штилик, 1975, с. 156).

Витягнення співвідношення двох культур розглядалося також Т.Ломбронським (MSW, 1973, в. 206-220). Проте для співставлення з липицькою культурою Т.Ломбронська використала матеріали могильників з Польщі і дзвінкі поховання з території, яка безпосередньо межувала з липицькими пам'ятками. Оскільки дослідники було відомо лише кілька таких поховань, то з липицькою культурою фактично співставлялися шеворські комплекси із значно віддалених від неї територій. Цілком зрозуміло, що при вирішенні питання липицько-шеворських контактів таке співставлення не могло дати достатньої кількості інформації. Не були враховані матеріали поселень, які могли б суттєво доповнити картину співвідношення двох культур.

Хронологічне співставлення матеріалів шеворської і липицької культур показує, що пам'ятки першої з'явилися на Поліністров^і раніше (рис. 46). Як зазначалося, найраніші об'єкти шеворської культури відносяться до середини І ст. до н.е. Пам'ятки липицької культури, на думку більшості дослідників, датуються в Поліністров^і другою половиною І - ІІ, можливо, початком ІІІ ст. (Баран, 1961, с. 85; Штилик, 1975, с. 127-128).

Одним з південних пунктів шеворської культури в пізньоматанський і ранньоримський час є могильник в Гриневі. Поряд з ним був поставленої нафрактійський липицький могильник. Тому ці пам'ятки дають пізній матеріал для вирішення питання хронологічного співвідношення обох культур.

Матеріали шеворського могильника дають можливість визначити початок його формування серединою І ст. до н.е. Датування матеріалом на липицькому, могильнику, як і для всієї липицької культури, є фібули типу А68, що датуються другою половиною І ст. н.е. (Smiszko, 1932, tabl. XIII, 5, 13; Штилик, 1975, с. 125-128).

Таку саму картину ми отримуємо при хронологічному співставленні пізньоматанських шеворських поселень поблизу сіл Чижки, Підберізі і найранішого на Поліні-

стров" і багатого липицького поховання неподалік с.Чижиків. Останнє розташоване поряд з шевороськими поселеннями і датується серединою I ст. н.е. /Смішко, 1957, с. 243/. Отже, в середині I ст. н. е. липицькі племена в своєму русі на північ зустріли в районі сіл Гринів, Комарно населення шевороської культури, яке проживало тут з середини I ст. до н.е. Дальше просування липицьких племен на північ було незначним: вони досягли лише цівцідніх окраин м.Львова (с.Чижиків). У нас відсутні дані про втіснення прибулими липицькими племенами шевороського населення чи навпаки. Їх проживання поряд протягом довгого часу свідчить про мирні відносини, що привели до значних культурних взаємопливів, а в зоні безпосереднього територіального стику і до симбіозу. Останнє досить чітко простежено на пам'ятках обох культур у Звенигороді.

У результаті розкопок І.К.Свешникова і В.П.Савича в 1953-1965 рр. і досліджень автора в 1975 р. тут відкрито кілька пам'яток змішаного шеворосько-липицького характеру. Це, передусім, могильник на території садиби Великача /Козак, 1978, с. 96-107/. На могильнику досліджено 23 урнових і два ямних поховання. Аналіз керамічного матеріалу дав можливість виділити на цьому 10 шевороських і 13 липицьких поховань. Липицькі поховання здійснювалися, як правило, в гончарих посудинах. До шевороських віднесені поховання, в яких урнами були ліпні посудини, що відрізнялися від ліпної кераміки липицької культури за складом тіста і формами, аналогічні шевороській кераміці. Проте поховальний обряд липицьких поховань не відрізняється від поховань, здійснених у шевороських посудинах. Як для перших, так і других єдиним способом поховання було тілоспалення в урні (рис.47). У всіх похованнях кальпиновані кістки старанно очищені від залишків вогнища. Деякі урни накривалися плиткою, інші посудиною або уламком посудини. Більшість липицьких і шевороських урн не було накрито (липицьких 8 з 13, шевороських 7 з 10).

Супроводжуючий інвентар у шевороських і липицьких похованнях поміщався в урну і біля неї. У більшості липицьких і шевороських поховань обов'язковим супроводжуючим інвентарем були дрібні фрагменти повторно перепаленої ліпної і гончарної кераміки. Ця риса поховального обряду не властива липицькій культурі і є типово шевороською. Проте на могильнику в трьох похованнях з урнами шевороської культури такої кераміки не знайдено. У липицьких ж похованнях супроводжуча кераміка зі слідами повторної лії вогню відсутня лише в одному з них. У шевороських похованнях дана кераміка представлена ліпними і гончарними фрагментами липицької культури.

Шевороські поховання дещо віділяються бідністю інвентаря. Із 17 виявлених на могильнику предметів лише чотири знайдено в шевороських похованнях. Причому три з них виявлено в похованні 10 і одне - в похованні 22. Але саме в цих похованнях не було супроводжуючої кераміки. Таким чином, поховальний обряд у липицького і шевороського населення на звенигородському могильнику був єдиним. Така сама картина спостерігається і на могильнику на Гоевій горі. Як і на попередньому, критерієм для виділення поховань тієї чи іншої культури тут є характер урни і супроводжуючого інвентаря. За пізньою ознакою до шевороської культури можна віднести лише три поховання в характерних для півдій культури посудинах (8,2а, II). В одному з них знаходилася зброя /Свешников, 1957, рис. 21, 10-13, 20, с.64-65/. За іншими елементами обряду ці поховання не відрізняються від останніх, виявлених на Гоевій горі.

Урною в похованні 15 був гончарний горщик, прикритий чашею на високій ніжці. Супроводжуючий інвентар, до складу якого входили залізний ніж, два уламки гостролобільованої фібули, фрагмент окуття пояса і дві поясні пряжки, містився в урні. Урна стояла на вбитих у материк зігнутому мечі і наконечнику списа, повернутому вістрям до низу.

Липицьким елементом у цьому похованні була гончарна урна, накрита чашею. За обрядом і характером поховального інвентаря це типово шевороське поховання. Ви-

никак питання, до якої культури його слід віднести? Деякі дослідники вказують на поховання липицьким із запозиченням шевороських звичаїв (Циглик, 1975, с. 72). Багатство інвентаря вказує, що поховання належало представнику знаті, яка іноді передмала чужі звичаї (Циглик, 1975, с. 72). Проте з таким же успіхом його можна вважати і шевороським, тим більше, що гончарний посуд побутував у шевороського населення. Це ж відноситься і до поховання 16, де разом з гончарною посудинною виявлено зігнутий наконечник списа (Свєнников, 1957, рис. 23, 17, 18).

В.М.Циглик з 20 поховань, виявлених на Гоєвій горі, до липицької культури віднося чотири. Останні поховання він зарахував до шевороської культури (Циглик, 1975, с. 71-72). На наш погляд, до шевороських з відміністю можна віднести лише три поховання.

Строби однозначно вирішити проблему культурної належності цього могильника, як і могильника на садибі Великача, не дадуть, очевидно, результатів. Найвірнішим є думка про синкретичний характер цих пам'яток.

Основою похованального обряду на обох могильниках були традиції липицького населення: переважання урнових поховань, очищення кальцинованих кісток від залишків вогнища, закриття ури. Шевороськими традиціями є супровождення поховань повторно перепаленими уламками кераміки, покладання зброї до могили воїнів, ритуальне пошкодження зброї. Впливами шевороської культури слід пояснювати і наявність яких поховань на описуваних могильниках. Найконсервативнішим елементом у похованальному обряді двох груп населення був, очевидно, вибір ури, хоча цей звичай поступово втрачався, насамперед, шевороським населенням.

Співіснування носіїв липицької і шевороської культур у районі с.Звенигородка підтверджується і результатами розвідувальних робіт на двох виявлених нами поселеннях. Вони розташовані на краю болотистої долини за 500-700 м на південь від могильників в урочищі Загорода. Як показали шурфи, одне з них липицького характеру, друге має шевороські риси. На обох поселеннях виявлено гончарну кераміку, липицький і шевороський ліпний посуд. Вони різняться між собою лише процентним співвідношенням кераміки. Якщо в західній частині урочища переважає ліпна і гончарна липицька, то в східній - шевороська ліпна і фрагменти кераміки зарубинецького типу (рис. 30). На жаль, розвідувальні роботи на далих можливості в деталях висвітлити надзвичайно цікаву картину співвідношення двох різноетнічних груп населення. Проте сам факт не викликає сумніву. Слід відзначити, що топографія поселень не типова для липицьких пам'яток, а для шевороського населення така місцевість була звичайним, традиційним місцем проживання.

Характер відносин двох груп населення у Звенигороді не може бути прикладом співвідношення липицької і шевороської культур у Поліністрові. Очевидно, така картина характерна лише в зоні їх безпосереднього територіального стику. Загалом зв'язки між двома культурами зводяться до культурних взаємовпливів, прояві і ступінь яких добре простежується на фоні відмінностей основних рис їх матеріальної культури, зокрема, топографії поселень, характеру житлового будівництва, керамічних комплексів. Поселення липицької культури розміщені головним чином на південних схилах пагорбів (Циглик, 1975, с. 62-63). Шевороські поселення розміщуються кілька разоміщені в низинній місцевості, на краю боліт, у дугових долинах.

У липицькій культурі основним типом житла є напівземлянка або землянка овальної, рідше чотирикутної форми з кам'яним вогнищем або глиняною піччю всередині і господарською ямою, викопаною в долівці. Деякі житла отоплювальних споруд не мали. Часто в житлах простежується вхід у вигляді виступів-склонів з сонячної сторони, земляні конструкції, які були основою дерев'яної підлоги. Зрідка траплялися пристінні прилавки (Циглик, 1975, с. 62-69).

Основним типом житла шевороської культури є незначно заглиблена в землю споруда або напівземлянка прямокутної, рідше квадратної форми з вогнищем у вигляді скуччення попелу і вугілля посередині долівки. У деяких випадках вогнище

викладені каменем. Частими є пристінні приладки, залишені в останці. У житловому викальку не простежено входу у житло у вигляді скілців.

Таким чином, подібність чи відмінні вилів в цих найбільш валивих елементах матеріальної культури двох груп населення не простежується. Виняток становить лише поселення в Звенигороді, місце розташування якого аналогічне топографії поселень липовороської культури ранньоримського часу.

Картина "васюков"язків липницьких і шеввороських племен у Північнів"ї значно збагачується в результаті співставлення їх речового матеріалу, передусім кераміки. Порівняння керамічних комплексів шеввороської і липницької культур вказує на їх чітку відмінність. Різноманітні форми, орнаментальні мотиви, склад керамічного тіста і спосіб обробки зовнішньої поверхні посудин.

На пам'ятках липницької культури найбільш характерними типами посуду є тиль-паноноподібні горщики з виступами з пальцевими вдавленнями, конічні кухлики з ручкою, вертикально прикрашені валісами, глибокі біконічні миски, гончарні горщики, чаші на високій ніжці (Лигтилик, 1976, рис. 20-24, 26-29, 32-33; Баран, 1961, с.95-96).

Шеввороській культурі властиві горщики з вищуканими стінками різних пропорцій, часто з підвищеною або спеціально сформованою поверхнею, ложені S-подібні миски, кухлики, прикрашені врізними вертикальними лініями, пальцевими вдавленнями на бочках, нігтевими защіпами. У ранньоримський час шеввороські племена не виготовляли гончарну кераміку.

Спільнюю формою для двох культур є конічні кухлики. Проте ця форма характерна не лише для липницької кераміки. Вона відома і в шеввороській культурі на території Польщі.

На фоні відмінностей липницьких і шеввороських керамічних комплексів особливо чітко простежується їх відмінність. Вилів липницької кераміки на кераміку шеввороської культури найбільш помітно ілюструється матеріалами підберізівського поселення. В об'єктах і культурному шарі цього поселення виявлено ряд уламків ліпних посудин прикрашених пластичним орнаментом, характерним для липницької культури. Це надінний валік на бочку посудини, розчленований пальцевими вдавленнями або косими насічками, шишки (рис. 26, 5,7). Крім того, в житлі II виявлено два тиль-паноноподібні горщики, які виділяються серед керамічного комплексу цього об'єкту (рис.26,2) у культурному шарі поселення виявлено ще кілька горщиків липницької культури. Бочки цих посудин прикрашені пластичним орнаментом у вигляді налішного валіка, розчленованого пальцевими вдавленнями. Вони мають аналогії серед другого типу липницьких горщиків, виділених В.М.Лигтиликом (Лигтилик, 1975, рис. 22,23). Слід відзначити, що ці склад тіста, ні обробка зовнішньої поверхні, як безсумнівно липницьких за формою, так і інших посудин, що мають лише липницький орнамент, не відрізняються від шеввороської кераміки. Кераміка виготовлялася на самому поселенні і не була предметом імпорту.

Привертають увагу також слабо профільовані біконічні горщики з пальцевичною шийкою виліленого нами типу II (рис. 19,9). У шеввороській культурі Верхнього Північнів"ї і Західного Поділля вони з'являються в комплексах другої половини I - II ст. н.е. Аналогії цим посудинам невідомі в липницькій, в зарубинецькій, шеввороській культурах. Все ж віддалено вони нагадують липницькі тиль-паноноподібні горщики. Можливо горщики цього типу сформувалися на шеввороських пам'ятках Верхнього Північнів"ї під вlivом липницької кераміки.

Тісні зв'язки між двома групами населення Північнів"ї підтверджуються знахідками на шеввороських поселеннях гончарної кераміки липницької культури. Так, у житлі 6 на Підберізівському поселенні виявлено фрагмент чаши на високій ніжці (рис. 24, 18). П'ять фрагментів гончарної кераміки липницької культури виявлено в житлі 5, два - в житлі 10 цього ж поселення. Така сама кераміка знайдена в невеликій кількості і в культурному шарі поселень у Підберізіях, Зубрі, житлах з поселень у Підберізіях, Насіках-Зубрецьких.

Липницький вилив помітний і на інших глиняних виробах з шевороських пам'яток, зокрема, прислах. Ми маємо на увазі присла форми усіченого конуса (рис.40, II-15), незвідомі у шевороській культурі на території Польщі і широко розповсюжені на пам'ятках липницької культури (Лигтилик, 1975, рис. 50, 13; 52, 5, 14).

Вилив липницької кераміки на шевороську не був одностороннім. Дослідники неодноразово відзначали наявність у липницьких керамічних комплексах елементів шевороської культури (Лигтилик, 1975, с. 156). Фрагменти шевороських посудин, у тому числі і горщики, орнаментовані на бочках нігтівими зашитами, виявлено на поселенні у Верхній Липниці (Лигтилик, 1975, рис. 23, 12; 24, 3, 6). Знакідки ліпних посудин з нігтівими зашитами і посудин з широкими канелюрами відзначено і на поселенні в Ремезівцях (Лигтилик, 1975, с. 156). Велику кількість шевороської кераміки виявлено в Майдані-Голотірському, яке В.М.Лигтилик відносить до числа липницьких поселень*. Проте, цим не слід обмежувати вилив шевороської культури на липницькі керамічні комплекси. Аналіз липницької кераміки свідчить про те, що цей вилив був більш широким. Дослідники, як правило, виділяли лише специфічну шевороську кераміку (чорномощені миски з меандром, канелюрами, горщики з нігтівним орнаментом, спеціально ощершавленою поверхнею і т.д.), яку і на шевороських поселеннях знаходять в незначній кількості. Інші ж форми не виділялися і пов'язувалися або з липницькою, або з зарубинецькою керамікою. Ми маємо на увазі окунькові посудини з дещо відігнутими вінчами і переломом плечиків вище половиною висоти, які В.М.Лигтилик відносить до горщиків типу II липницької культури і типів I-II зарубинецької культури (Лигтилик, 1975, рис. 22, 9-14; 23, 4-14; 29, 1, 2, 4, 30, 6, 7). Такі горщики мають точні аналогії на пам'ятках шевороської культури в Польщі і у нас являються одним з покиреких типів (тип I). У зарубинецькій культурі ці горщики трапляються в незначній кількості на пізніх пам'ятках, де їх поява пов'язана, очевидно, з виливами саме шевороської культури. Шевороське, а не зарубинецьке походження мають також цякі форми масок, виявлені на поселеннях у Ремезівцях, Верхній Липниці (Лигтилик, 1975, рис. 40, 19, 20; 42, 3-5).

Вилив шевороського населення на липницькі племена помітний також при аналізі інших категорій знакідок, зокрема, виробів з металу. Залізоробне ремесло було посорт розвинутим у шевороській культурі. Липницькі племена перейняли, передусім, предмети зброї. Це підтверджується знакідками шпор на поселеннях у Ремезівцях, Верхній Липниці, наконечників списів, мечів, умовнів на змітах липницько-шевороських могильниках в Болотні, Звенигороді (Лигтилик, 1975, рис. 50, 26; 53, 17, 20; Свешников, 1957, рис. 23, 18, 21-22). Інші скожі між собою вироби з металу (фібули, нохі, прямки, клинчі) трапляються в цей час на території Південно-Східної і Центральної Європи, виключи, таким чином, за рамки досліджуваних культур.

Таким чином, порівняння найбільш важливих елементів матеріальної культури двох груп населення "Подністров'я" вказує на їх чіткі відмінності. Різна томографія поселень, житлове будівництво. Своєрідні і керамічні комплекси обох культур. Ці культури налаштували двом різним за поколінням і етнічною належністю групам населення, які проживали в перших століттях нашої ери в "Подністров'ї".

Поряд з тим, велика кількість даних свідчить про тісні зв'язки між липницькими і шевороськими племенами, які в зоні безпосереднього територіального стику приводили до символу їх культур. Результатом таких відносин були, очевидно, певні асимілятивні процеси, які не привели, проте, до помітного злиття липницького і шевороського населення різноетнічного в своїй основі. Наприкінці II ст. н.е. липницька культура на "Подністров'ї" повністю припинила своє існування. Незначна частина липницького населення залишилася на цій території і вилилася разом з місцевими племенами в черняхівську культуру, ставши одним з її компонентів у цьому районі.

* Матеріали фондів Інституту суспільних наук АН УРСР.

Важкінці пізньоматенського часу шеворські племена з території Польщі пересувалися не лише в Полісістров"я, але й на Західну Волинь, зайняту в пей час населеним зарубинецькою культурою. Це засвідчено пам'ятками в Вербковіцах на Західному Бузі, в Підріжжі на р. Стохід, Хорові на р. Стир, де разом з шеворськими пізньоматенськими матеріалами виявлені кераміка і інші речі зарубинецької культури. У середині I ст. н.е. зарубинецькі племена з Приш"яті стали проникати у верхів"я Західного Бугу та Полісістров"я, зайняте шеворським і липецьким населенням. Це явилось простежене за матеріалами поселень у Майдані-Гологірському, Ремезівцях, Черепині, Підберізіях, Підгірцях, Пасіках-Зубрецьких, Зубрі та інших. Таким чином, Західна Волинь і Верхнє Полісістров"я стали зоною взаємопроникнені шеворської і зарубинецької культур, що не могло не відбитися на характері відкритих тут пам'яток.

Питання про співвідношення обох культур ставилося ралінськими дослідниками давно, проте спеціально не вивчалося. Спробу в цьому напрямку здійснили також дослідники шеворської культури, які розглянули всі похованні пам'ятки поліської групи зарубинецької культури, співставили їх з шеворськими похованальними комплексами і прийшли до висновку про їх відмінність /РЗР, 1981, с. 278/. Як виключення, називаються малочисельні зарубинецькі урнові поховання із залишками вогнища серед кальпинованих кісток і неперешаленим інвентарем. Вони разом з аналогічними похованнями в шеворській культурі свідчать, на думку польських дослідників, про спільні генетичні корені двох культур.

Проте, ці висновки базуються виключно на матеріалах похованальних комплексів, які мають свою специфіку і тому односторонньо представляють обидві культури. Ми маємо на увазі не лише похованальний ритуал, але й речовий матеріал з поховань, серед якого важливе місце займає кераміка. Дослідники зарубинецької культури відзначали, наприклад, що кераміка з поховань дещо відрізняється від кераміки з поселень /Кухаренко, 1964, с. 23/. Існує різниця в кераміці з поселень і поховань і в шеворській культурі. Тому для більш повного висвітлення питання співвідношення зарубинецької і шеворської культур важливе значення має порівняльне вивчення поселень.

Співставимо топографію і характер поселень двох культур. Топографія зарубинецьких поселень не однакова. Найрідкіші і найрізномідніші з них розміщені в долинах річок, надваліваних терас або склах і мають відкритий характер. Частина зарубинецьких пам'яток розташована на високих високодоступних склах і захищена долатковими укріпленнями /Максимов, 1972, с. 62, 64/.

Житла зарубинецької культури трьох типів: наземні, з дахом опущеною в материк долішкою і напівземлянки.

Наземні житла найбільше поширені на Верхньому Полісістров"ї. Вони мають прямокутну форму розмірами 4 х 6 м. Посередині долішки, у заглибленні розташоване вогнище, що складене з кусків каменю. Стінки житла мають стовпоподібну конструкцію і необмазані глиною /Третьяков, 1959, с. 124-126/. Для Середнього Полісістров"я властиві трохи заглиблені в материк споруди квадратної форми, рідше прямокутної, розмірами 3 х 4 м. Вогнища у вигляді округлої глиняної вимостики розміщені посередині долішки або більче до одного з кутів. Деколи вогнища відділялися невисокою кам'яною стінкою. Поряд з вогнищем розміщена невелика яма. Стінки житла мають каркасно-плетневу конструкцію. Основу їх складали стовпчики, розташовані вздовж стінок на віддалі 0,5 - 1,2 м. Плетневий каркас з двох сторін обмазувався глиною /Максимов, 1971, с. 47, рис. 6/. Напівземлянкові житла поширені в поліській групі зарубинецької культури. Вони мають прямокутну або неправильну форму площею 20-26 м² і заглиблені в материк до 1 м. Вогнище розташоване в центрі житла. Стінки мають зрубну конструкцію /Кухаренко, 1964, с. II; Максимов, 1972, с. 119/.

Отже, топографічні умови розташування і характер поселень у племен зарубинецької і шеворської культур близькі, що пояснюється, очевидно, однаковою системою їх господарської діяльності. У житловому будівництві помітні відмінності.

Незважаючи на те, що в зарубинецькій і шевороській культурах житла будувалися наземними і заглибленими в материк і нерідко вони співпадали за формами, в деталях зовнішньої і внутрішньої конструкції поєднані різні традиції. Наземні житла у зарубинців мають стовпово-каркасну конструкцію, у шеворозів - стовпово-плетено-ну. Перші не обмазувалися глиною, другі мали товстий шар глинистої обмазки. Відрізняється також конструкція вогнищ. Заглиблені житла зарубинецької і шевороської культур різні за способом будівництва стін і даху, про що свідчить розташування стовпових ям. У шевороських житлах ями розміщені по кутах і посередині коротких стінок, у зарубинецьких - вздовж стінок. Вогнища у зарубинецьких житлах будувалися з глини, шевороські племена влаштовували їх на додатковій невеликому заглибленні, або на материковому виступі без додаткових конструкцій. У деяких випадках вогнища мали кам'яну вибивалку. Важливим елементом конструкції шевороських жител були пристінні материкові виступи-приланки, навідомі в житлах зарубинецької культури. Різними за внутрішнім плануванням і конструкцією стінок є також напівземлянкові житла обох культур.

Серед заглиблених об'єктів шевороської культури Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя виділяється споруда I в поселенні в Зубрі (рис. 3). За формою, величиною заглиблення долівки в материк, розташуванням стовпових ям, що передбачає стовпово-каркасну конструкцію стінок, вони нагадують житла зарубинецької культури Середнього Подніпров'я і є, очевидно результатом виливу останньої. Можливість цього виливу підтверджує керамічний матеріал житла, серед якого вагоме місце займають фрагменти горщиків виліченого нами типу II (рис. 27, I-4/), характерних для зарубинецької культури. Типово шевороським тут є лише вогнище у вигляді скучення попелу і кугликів у невеликому заглибленні посередині долівки. До зарубинецьких виливів слід віднести також наявність на кам'ятах лослідуваного району квадратних за формою напівземлянок, навідомих тут у пізньоматенський час.

Звернемося до керамічного матеріалу з поселень обох культур. Керамічний комплекс зарубинецької культури складається з кухонних горщиків і столової ложеної посуди. У кількісному відношенні переважають перші, що становлять 80 % щодо загальної кількості виявленої кераміки (Максимов, 1972, с. 123). Аналогічний склад посуду і в шевороській культурі. На поселенні в Пілберізці, наприклад, ложена кераміка в об'єктах другої половини I ст. до н.е. - I ст. н.е. становить 15,2 - 20 % (рис. 23). Деяка частина шевороської кухонної кераміки має спеціально ощершавлену поверхню. У зарубинецькій культурі посуд з такою обробкою зовнішньої поверхні трапляється на поліських кам'ятах. Приблизно однаковий і набір посуду. Кухонна кераміка в зарубинецькій культурі представлена горщиками і конічними покришками, столова - горщиками, мисками, кухликами (Максимов, 1972, с. 123-124). Близький посуд і шевороської культури. Тут не має конічних покришок, зате існують покришки у вигляді плоского округлого диска (рис. 32, II). Але такі покришки виявлено в невеликій кількості і на кам'ятах зарубинецької культури (Третьяков, 1959, рис. 18, 14/). Крім того, на шевороських кам'ятах часто трапляються кухлики напівсферичної і конічної форм. Для зарубинецької кераміки ця форма посуду не характерна. Різними в двох культурах були способи орнаментації посуду. Зарубинецькі посудини прикрашали гладкий валок на шийці, наліпи у вигляді підлівок на тулубі, настічки і пальцеві вдавлення по краю вінець, шевороській кераміці таким орнамент не властивий.

Більш складним є співставлення форм посуду обох культур, що пояснюється фрагментарністю керамічного матеріалу шевороської культури. Все ж, деякі висновки зробити можна.

На зарубинецьких кам'ятах Полісся найбільш поширеними були горщики витягнутих пропорцій з високими, добре вираженими плечиками і низенькими, слабо відігнутими вінчиками. Другу групу становлять присадкуваті, широкогорлі посудини зі слабо вираженими плечиками і вінчиками. Для горщиків третьої групи характерні низь-

кі, розташовані на половинах висоти плечики і прямий вінчик /Кухаренко, 1964, табл. IУ-У; Максимов, 1972, рис. 49, с. 124/. Горщики таких форм не знайдено на пам'ятках шеворської культури. Виняток становить посудини виділеного нами типу УІ, які близькі до першої групи поліських горщиків.

На Середньому Подніпров'ї поширені ребристі горщики з низькими вінчиками і окулобокі посудини з високими плечиками і добре вираженими розхиленнями вінчиками /Максимов, 1972, рис. 49, с. 124, табл. XXX, с. 168/. Горщики першої форми відсутні у шеворських керамічних комплексах. Посудини другої форми близькі до виділеного нами типу УІ. У шеворській культурі Поліщі такі посудини не виявлено. Існування цієї форми горщиків у населення Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя показується, очевидно, їх контактами з зарубинецькою культурою.

На Верхньому Подніпров'ї найбільш поширеними є горщики з низькими, ребристими або округленими плечиками і добре вираженими розхиленнями вінчиками /Третьяков, 1959, рис. 18; Кухаренко, 1959, табл. III, 6, 8, 10, 23; УІ, 1, 5; Максимов, 1972, рис. 49/. Такі посудини на пам'ятках шеворської культури відсутні.

Дало іншу картину дас аналіз мисок. Їх зближує характер обробки зовнішньої поверхні, як правило, лощеної. Норіння зарубинецьких і шеворських мисок пізньолатенського часу вказує на подібність деяких їх елементів. Найбільш близькі за стилем до шеворських мисок з Середнього Подніпров'я, що мають гранчасті вінчи /Максимов, 1972, с. 125/. Такий спосіб формування вінців характерний для всієї кераміки шеворської культури цього часу і є проявом латенських традицій. Аналогічне явище в зарубинецькій культурі дослідники теж пояснюють латенськими традиціями /Максимов, 1972, с. 127-128/, досить помітними на Середньому Подніпров'ї і малопомітними в басейні Прип'яті, в Верхньому Подніпров'ї. щодо форм мисок, то вони мають деякі відмінності. Якщо для мисок Середнього Подніпров'я характерні добре виражені високі вінчи і різкий перехід плечиків, то миски шеворської культури мають низькі вінчи і лагідний перехід плечиків у бочки.

Значно більші форми мисок у двох культурах у ранньоримський час. Дослідники зарубинецької культури відзначено, що, починаючи з рубежу ери, миски втрачають гранчастість вінців, плавність профілювання і стають гострореберними /Максимов, 1969, с. 23-24/. Більші ребристої миски не виявлено в пізньолатенських об'єктах шеворської культури, зате вони широко розповсюджені на поселеннях ранньоримського часу. Це ж явище характерне і для шеворської культури на території Поліщі. На шеворських пам'ятках у цей час відомі глибокі миски з подібного профілю і миски з прямими плечиками і чітко виділеним, потовщенім із зовнішньої сторони заломом у бочки (рис. 19, 17, 18).

Як перша, так і друга форми мисок відомі в зарубинецькій культурі. Причому, перша форма найбільш поширенна на зарубинецьких пам'ятках Середнього Подніпров'я і менше - у Верхньому Подніпров'ї і Південному Побужжі. Друга форма становить основний тип мисок на пам'ятках Південного Побужжя /Хавлик, 1975, рис. 4, I, 5, 6, 10, 12/. У чому криється причина цього явища, визначити важко, тим більше, що еволюція мисок від форм пізньолатенського часу підібна синхронна в обох культурах. Можливо, якесь роль у їх формуванні в зарубинецькій культурі відіграли шеворські племена. Підтвердженнем цієї думки є факт, що райони найбільшого поширення таких мисок у зарубинецькій культурі збігаються з напрямом просування шеворських племен на схід і південний схід. Крім того, дослідники зарубинецької культури відзначали, що, починаючи з рубежу ери, її керамічні комплекси змінюються /Максимов, 1972, с. 49/. Аналіз кераміки з післізарубинецьких пам'яток Середнього і навіть Верхнього Подніпров'я показує, що на них з'являються форми, які не можна вивести з посуду раннього часу. Це такі пам'ятки, як Летіж, Грині, Казаровичі, Нові Безрадичі, на Середньому Подніпров'ї, Чаплинський комплекс у Верхньому Подніпров'ї, Мар'янівки, Рахнів, Носівців у Південному Побужжі. Всі ці пам'ятки датуються рубежем нашої ери і пізніше. Новою формою на них поселеннях,

крім вищезгаданих мисок, є опуклобокі посудини з розкильними вінцями, слабо вираженими плечиками і найбільшою висотою на половині висоти, широкогорні посудини з дугооподібними плечиками і інші, близькі до кераміки шевороської культури. Розповсюджується спеціальна ощершавленість зовнішньої поверхні посудин, трапляється горщики, орнаментовані нігтівими запилами на бочках, пальцевими розчесами. Кілька горщиків з таким орнаментом виявлено на Чаплинському городищі /Третьяков, 1959, рис. 18, 10, с. 150/ і інших пам'ятках Полініпров'я. На цьому самому городищі знайдено горщики, аналогічні шевороській культурі /Третьяков, 1959, рис. 18, 3/. Посуду із спеціально ощершавленою поверхнею і характерною для шевороської культури формою виявлено в Лотемі /Бильхи, Начкова, 1969, рис. 9, 3/. У публікації, присвяченій пізньому зарубинецьким пам'яткам в Гринах і Казароничах, розташованих в північній частині Середнього Полініпров'я, С.В.Максимов відзначає наявність матеріалів, які засвідчують проникнення культурних традицій шевороських племен /Максимов, 1969 а, с. 49/. На контакти середньодніпровського населення з західними племенами вказують також знахідки остропрофільованих і очкових фібул шевороського типу на піаньозарубинецьких пам'ятках /Петров, 1959, рис. 8, 5; II, 1; Хавлик, 1975, рис. 7, II, 12/.

Значним був і вплив зарубинецької культури на шевороські племена, що добре простежується за матеріалами шевороських поселень у Верхньому Поліністрів'ї і Західному Побужжі. Проникнення зарубинецьких племен на цю територію почалося вже на початку I ст. н.е. Про це свідчать матеріали пізньолатенського шевороського поселення в Черепині, в об'єктах якого разом з типово шевороською пізньолатенською керамікою виявлено зарубинецькі горщики і миски (рис. 34, 1-7). Співіснування шевороської пізньолатенської і зарубинецької кераміки простежено також в житлі I на поселенні в Часіках-Зубрецьких (рис. 8, 2-5). У 1979 р. на поселенні відкрито ще два пізньолатенські житла, де кераміка зарубинецького типу відсутня. На основі керамічного матеріалу їх можна датувати II фазою пізньолатенського часу. Очевидно, зарубинецьке населення з'явилось на цьому поселенні, як і у Верхньому Поліністрів'ї загалом, у III фазі пізньолатенського часу, тобто близько середини I ст. н. е. У цей час зарубинецькі елементи з'являються і на деяких липницьких поселеннях /Лигтилик, 1975, с. 94-104/. Отже, зарубинецьке населення не створювало своїх поселень, а селилося на уже існуючих шевороських, змішувчись лакоми з липницькими племенами. У дальнішому, коли зарубинецька культура в своєму класичному вираженні вже перестала існувати, її вплив на шевороські пам'ятки Верхнього Поліністрів'я і Західного Побужжя значно посилюється, що свідчить про переселення певної кількості зарубинецького населення в цей район. Означений вплив особливо помітний на керамічному комплексі шевороських пам'яток. На цьому поселенні ранньоримського часу поряд з шевороськими посудинами траплялися горщики, аналогічні зарубинецькій культурі. У кількісному відношенні переважає, як правило, шевороська кераміка (рис. 48). Шевороський характер має також обробка зовнішньої поверхні черепків, склад тіста, колір.

Співіснування шевороської і зарубинецької кераміки добре ілюструють матеріали поселення в Пілібріцах. Із п'яти типів горщиків, вищезгаданих на цьому поселенні, два аналогічні шевороській, два - зарубинецькі і один - липницькій культурам. На цьому поселенні до зарубинецької культури належить 25 % всіх виявлених керамічних форм. Більшість зарубинецьких форм горщиків має спеціальну ощершавлену поверхню, що властиве для шевороської кераміки (рис. 32, 4-6, 8).

Значною кількістю представлениі зарубинецькі посудини на поселенні в Хорові, де вони теж співіснують з шевороською керамікою (рис. 33). Помітне місце займають зарубинецькі горщики на поселенні в Зубрі (рис. 27, 1-4). Посудини цієї культури виявлено також на поселенні у Звенигороді (рис. 30, 5-8). На поселенні у Підрізкій серед шести типів кераміки В.К.Воляник видалив два типи горщиків, які аналогічні зарубинецькій культурі /Воляник, 1978, с. 117/. Автор відзначає

також поєднані в керамічному комплексі цього поселення форми посуду, характерних як для шевороської, так і зарубинецької культур, і виділяє два типи горщиків, які мають уже, мабуть, синкретичний характер. Синкретизм відзначений і в формах мисок.

Аналогічне явлене спостерігається на поселенні у Вероковіцах на Західному Бузі. На верхньодністровських пам'ятках серед сімох типів три - ІІ, ІІІ, ІІІ - зарубинецькі. Але слід зазначити, що до типологічної схеми увійшли найбільш поширені форми. Серед керамічного матеріалу кожної дослідженії пам'ятки ранньоримського часу часто трапляються щодинокі зарубинецькі посудини, які важко зачислити до якогось з відмінних типів (рис. 33, 1, 2; 34, 5). Відзначимо і такий вид посуду, як плоскі миски, їх використовували як сковорідки або покришки. Вони характерні в невеликій кількості як для шевороської, так і зарубинецької культур, але найбільше їх знайдено на пам'ятках, де поєднувались елементи обох двох культур. Значну їх кількість виявлено у Підрізках. На поселенні в Підбірцах вони становлять 9,7 % щодо усієї кількості виявлених форм кераміки.

Привертає увагу майже повна відсутність на шевороських поселеннях зарубинецьких мисок, на відміну, наприклад, від поселення липницької культури в Ремезівцях, де вони досить численні (Липгідик, 1975, рис. 40). Це пояснюється, можливо, близькістю цієї категорії посуду в шевороській і зарубинецькій культурах, при якій прийшло зарубинецьке населення втратило навики їх виготовлення. Знайдено лише невелику кількість мисок напівсередніх форм, що була невідома шевороському населенню. На липницьких поселеннях, де глиняні миски не використовувалися, зарубинці продовжували виготовляти свій тип посудин.

Відлив зарубинецької культури відзначено також у деяких орнаментальних мотивах шевороської кераміки. Це скісні насічки і пальцеві вдавлення по краю вінець, наліпи у вигляді півмісяця. Посудини з таким орнаментом знайдено в Шілберізах, Звенигороді, Корові, Насіках-Бурецьких. На поселенні в Підбірцах такий орнамент має 28 % горщиків. Він трапляється і на горщиках типово шевороської форми з спеціально обершавленою поверхнею (рис. 32, 2).

Як результат безпосередніх контактів з зарубинецькими племенами слід розглядати поширення на верхньодністровських пам'ятках квадратних за формою житець.

Таким чином, порівняння матеріалів поселень шевороської і зарубинецької культур вказує на їх відмінність, яка не включає явкої спільноти, особливо з пам'ятками Крим"ятського Полісся. Останні проявляються в топографії поселень, елементах керамічного комплексу.

З середини I ст. н.е. простежується процес активної взаємодії шевороської і зарубинецької культур. Співіснування шевороських і зарубинецьких елементів - характерна риса поселень ранньоримського часу на Верхньому Подністров'ї і Західному Поділля. На ранніх з них (Вероковіци на Бузі, Насіки-Зубрецькі, Черепин у Верхньому Подністров'ї) ці елементи представлена ще в чистому культурному вигляді. На пізніх пам'ятках вже виділяються ряд форм горщиків і мисок, а також житлових будівель, що поєднують в собі елементи шевороської і зарубинецької культур (Підрізки, Хорів на Волині, Підбірці, Буора на Верхньому Подністров'ї). Інтеграція двох культур є, очевидно, археологічним показником зближення і зміщення шевороського і зарубинецького населення. Асимілятивний процес тривав принаймні протягом століття. Він і визначив дальший напрям розвитку етнокультурної історії цього регіону.

Серед пам'яток ранньоримського часу на Верхньому Подністров'ї відміняється поселення в Ремезівцях, матеріал якого стверджує наявність зарубинецьких племен у цьому районі і їх активну участі в історичному розвитку Подністров'я. На поселенні виявлено шевороські матеріали; тобто тут маємо всі три компоненти інтеграційного процесу, хоча їх пропорція співвідношення інше, ніж на розглядуваних пам'ятках. У матеріалах домінують липницько-зарубинецькі елементи з перевагою перших. Цим поселення в Ремезівцях відрізняється від інших, власне липницьких пам'яток і служить важливим свідоцтвом участі окремих груп липницького населення в ос-

новному процесі етнокультурного розвитку Верхнього Подністров'я. На їншій пам'ятці, заражованій В.М.Шиггеліком до типу Реметиців, – Майдані-Гологірському – переважає шеворосько-зарубинецький компонент з наявністю лакійських елементів. Це переважно ілюструють матеріали житла I з другого поселення (Литтилик, 1975, рис. 39).

Викликає інтерес група пам'яток ранньоримського часу, розташованих на Шевченковому Побужжі, віднесена В.П.Хавликом до зарубинецької культури (Мар'янівка, Носівці, Райки) (Хавлик, 1971, с. 84–97; 1975, с. 7–19). Ці пам'ятки виникають в I ст. н.е., що збігається з часом появи зарубинецького населення у Верхньому Подністров'ї. Поряд з зарубинецькими матеріалами тут виявлено посудини (горщики, миски), форма і орнаментальні мотиви яких характерні для шевороської культури. До цієї культури відноситься також ряд виробів з металу (гостронофільовані, очкові фібули, ширми). Своєрідності цієї групи налаштовані велика кількість північнопричорноморського імпорту. Отже, пам'ятки ранньоримського часу Шевченкового Побужжя характеризуються, як і верхньодністровські, змішанням шеворосько-зарубинецьких елементів, проте з перевагою останніх.

Подібний процес культурного розвитку відбувався у Середньому Подністров'ї. У пізньолатенський час тут набули поширення пам'ятки лукашівської культури типу Круглиця, які співіснували з локальною групою старожитностей, близьких до шевороської культури Вісло-Одерського межиріччя. Вже на початку ранньоримського часу в цьому районі формуються пам'ятки, що поєднують елементи двох культур. Одну таку пам'ятку – поселення поблизу с. Бернашівка Могилів-Подільського району – досліджував автор разом з Кам'янечським педінститутом. З г'яли типів горщиків, виявлених на цьому поселенні, три були шевороськими, два – лакійськими. Серед мисок один тип лакійський, другий – шевороський. Так само ділиться і кухлики. Знайдено плоскі диски. Поселення датується I ст. н.е. Другою пам'яткою такого самого типу є поселення неподалік с. Черебиничі Чотківського району.

Дальший напрям етнокультурного розвитку Середнього Подністров'я ілюструють матеріали поселення I–II ст. поблизу с. Велика Слобода, Кам'янеч-Подільського району, яке ми дослідили у 1980 р. На поселенні відкрито чотири житлові і одну господарську споруди, шість господарських ям, виявлено велику кількість керамічного матеріалу. Аналіз останнього показав, що більшість посуду має шеворосько-зарубинецький характер і дуже подібна до кераміки ранньоримського часу Верхнього Подністров'я і Побужжя. Це дає можливість припустити, що Середнє Подністров'я на початку ранньоримського часу теж спінкалося під впливом зарубинецької культури, яка наслоїлася на місцеві лако-шевороські пам'ятки. У результаті тут сформувалася культура, споріднена з верхньодністровською. Не виключено, що зарубинецькі елементи з'явилися на Середньому Подністров'ї в результаті просування шеворосько-зарубинецького населення з Волині і Верхнього Подністров'я.

Таким чином, наявний матеріал дає можливість виділити культурно-хронологічний пласт пам'яток I–II ст. н.е., які займають територію Західної Волині, Верхнього і Середнього Подністров'я та Південного Побужжя. Їх визначальною рисовою є співіснування елементів зарубинецької і шевороської культур з частковою домішкою лакійського елементу. Ці пам'ятки об'єднуються нами в окрему волинь-подільську групу, близьку до шевороської культури.

У результаті описаного вище процесу інтеграції в другій половині II – першій половині III ст. н.е. у Верхньому і Середньому Подністров'ї склався новий культурно-історичний тип пам'яток, що поєднував елементи шевороської, зарубинецької і лакійської культур. Це ілюструють поселення в Сокільниках I, Сокільниках II, Жировіці, Давидові, комплекс жител 7,10,22 у Підберезіях, житла З,II, господарські споруди I,З у Пасіках-Зубрецьких, комплекс житла 4 та кілька ям поселення поблизу с. Велика Слобода⁴. Передусім слід відзначити зміну топографії поселень,

⁴ У згаданих об'єктах поселення, крім ліпної кераміки, виявлено від 12 до 40 % гончарних посудин з лощеною поверхнею, переважно мисок. У житлі 4 знайдено фібулу з накладним ручастим кільцем, що датується III ст.

які виходять з долин і розміщуються на південних схилах балок, пагорбів. Більш стійку і однозначну форму мають житлові споруди. Це прямокутна або квадратна напівземлянка зі стоячими землями по кутах і посередині протилежних стінок, вогнищем посередині або в одному з кутів, та глиняним материковим висулом-прилавком відповідністю зі стінок. Нерідко склини отоплювальних споруд відсутні.

Серед керамічного матеріалу цих пам'яток вже важко виділити зарубинецькі чи шевороські посудини. Виникають конкретичні форми горщиців (рис. 49). На даному етапі зовсім зникають елементи кераміки липницької культури, пропадають існування горщиц типу II, в окремих випадках трапляються диски. Горщиці II типу мають гостре ребро посередині висоти. У керамічному комплексі з'являється гончарна кераміка провінціальноримського типу, що становить в житлах від 4,8 до 15 %. Найранішим об'єктом з такою керамікою є житло З з поселення в Пасіках-Зубрецьких, що датується фібулою типу 84, по схемі О.Альмгрена, другом половиною II ст. н.е. Гончарна кераміка становить тут 14,8 % щодо всього керамічного комплексу житла. Поряд з гончарною керамікою в "Подністров'ї" потрапляють в цей час амфори, червонолаковий посуд, пізанки та фібул (похідні від остропрофільованих, з високим приямечем, підв'язані), прикраси (намистини з египетського фаянсу), ротаційні журна і інші провінціальноримський імпорт. На поселеннях поряд з напівземлянками знаходять наземні житла глинистої конструкції. Спостерігається помітний розвиток ремесел. Так, налеоботанічний аналіз керамічного матеріалу показав, що більшість зерен з культур, які вирощувало шевороське населення, походить з об'єктів фази С-І. Більшість залізних і бронзових господарсько- побутових предметів з шевороських пам'яток теж належать до фази С-І. Отже, починаючи з другої половини II ст. н. е. шеворосько-зарубинецьке населення "Подністров'ї" поступово потрапляє в сферу провінціальноримських вlivів. Складаються основні елементи культури, характерні для пам'яток черняхівського типу в цьому районі. Тому закономірним є питання про роль волино-подільських племен у створенні нової культури. Проблемі генезису черняхівських старожитностей "Подністров'ї" багато уваги приділив В.Д.Баран. Вже в одній із своїх ранніх праць автор показав неспроможність пачуличів в цей час поглядів про типологічний зв'язок черняхівської і липницької культур [Баран, 1961, с. 93-97]. Дослідник довів, що де дві різні культури з властивими їм рисами керамічного комплексу, житлобудівництва і похованального обряду, вони не пов'язані ні в топографічному, ні в етнічному відношенні [Баран, 1970, с. 47]. Не знаходить підтвердження в матеріалах, на думку автора, і гіпотеза Г.Діакону про виникнення черняхівської культури в результаті злиття липницької і шевороської культур, оскільки ці пам'ятки залишені різними за походженням і етнічно належаністю племенами і нічого спільногоміж собою не мають [Баран, 1970, с. 47]. До аналогічних висновків прийшов і дослідник липницької культури В.М.Циганчик [Циганчик, 1975, с. 160-163].

Г.Ф.Нікітіна, яка досліджувала ліпний посуд черняхівських племен, відзначає, що він має багато спільних рис з керамікою шевороської культури. На цій основі вона висловила думку про домінуючу роль шевороських племен у створенні черняхівської культури [Нікітіна, 1965, с. 11-16]. Цієї ж точки зору дотримується і В.В.Кропоткін [Кропоткін, 1965, с. 283-284]. До аналогічних висновків прийшов і В.В.Седов. На основі лінгвістичних, антропологічних і археологічних даних В.В.Седов виділив середньодніпровський варіант черняхівської культури, який виник у результаті просування скіфо-сарматського населення [Седов, 1972, с. 116-131].

Що дає порівняння досліджені нами верхньодністровських пам'яток з пам'ятками черняхівської культури на цій території? Зупинимося насамперед на питанні їх хронологічного співвідношення. Як вже зазначалося, пам'ятки шевороського типу існують у Верхньому "Подністров'ї" і Західній Волині до Ш ст. Більш точне встановлення верхньої границі шевороських поселень тісно пов'язується з датою виник-

нення на цій території черняхівської культури. На думку В.Д.Барана, нижня дата черняхівських поселень визначається рубежем II – III ст. /Баран, 1976, с. 51/. До найраніших з них автор відносить пам'ятку в Черепині, де знайдені очкова фібула і посуд типу *terra sigillata*. Проте очкова фібула, що відноситься до пізнього прусського варіанту, як слідно зауважив М.В.Шукін, скоріше всього належить до ліпницького горизонту, тим більше, що таку саму фібулу виявлено в могильнику в Верхній Липинці /Smiscko, 1932, tabl.XIII; Шукін, 1976, с. 309/. Уламки посуду *terra sigillata* з цього поселення, які відмічає автор розкопок, знайдено в одному нишадку в житлі, перекритому зверху шаром глинистої обмазки, з асиметричною широрою з гачком біля шиї, в другому випалку – разом з бронзововою арабалетною фібулою /Баран, 1961, с. 30-31/. Таким чином, виникнення пам'яток черняхівського типу на Верхньому Полісі визначається не рубежем II-III ст., а III ст. н.е. Найранішим датуючим матеріалом виступають підв'язні фібули двоскладової конструкції і фібули з високим приймачем широри з асиметричними дужками, кістяні дугоподібні гребені, посуд типу *terra sigillata* тобто речі, які є найпізнішими у культурі шеворського типу на цій території. Ми не ставимо своїм завданням визначити більш чітку дату виникнення черняхівських пам'яток. В даному нишадку для нас важливим є встановлення факту, що шеворська і черняхівська культури у Верхньому Полісі і Західному Поділлі становили хронологічно посідований ряд з частковим перекриттям одна одної. Закономірно приступати, що із зникненням однієї, із виникненням другої не було одночасним актом. Одні пам'ятки шеворського типу припинили своє існування раніше, інші пізніше. Це саме стосується і виникнення черняхівських пам'яток. Тому очевидним є їх співіснування деякий проміжок часу.

Розглянемо в порівняльному плані основні риси культури обох груп населення. Оскільки характер матеріальної культури шеворських племен протягом I ст. до н.е. III ст. н.е. піддавався значним змінам, до уваги будуть братися лише ознаки, виникнення яких на пізньому етапі розвитку.

Важливим елементом культури є вибір місця для поселення. Топографічне розташування поселень шеворського типу, як зауважалося, було різним. Ранні поселення розташовувались в низинних місцях, пізніші вищтовчувалися на сонячних схилах підвищень, балок, поблизу долин і потічків. У таких же топографічних умовах розміщені і поселення черняхівського часу. Характерно, що часто поселення двох культур містилися на одних і тих же місцях. Так, у Сокільниках I черняхівське поселення розташоване на тому самому схилі, що і шеворське. Аналогічне явище спостерігається в Пасіках-Зубрецьких. Розвідкові роботи на цьому поселенні показали, що в нижній частині схилу трапляється переважно кераміка шеворської культури піаньолатенського часу, а в вищій зібрано кераміку римського часу. Тут же розміщене і поселення черняхівської культури. Слід зазначити, що традиція волинь-подільських племен у виборі місця для поселення поблизу долин зберігається і в населення черняхівського часу. Таким чином розташовані поселення у Черепині /Баран, 1961, рис. 17, Ріпнєві II /Баран, 1964, с. 213/, Дем'янові /Баран, 1971, с. 108/.

На черняхівських поселеннях відкриті житла трьох типів: наземні, напівземлянки і землянки. Наземні житла становили незначну кількість і траплялися лише на найраніших черняхівських пам'ятках (Сокільники I, Незвансько). На цих ж пам'ятках виявлено лише напівземлянкові житла. Житла-землянки знайдено в Боншеві, Ріпнєві II, де, за даними В.Д.Барана, наземних жител немає.

Порівняння наземних жител утруднене, оскільки вони, як правило, погано збереглися. Їх залишки в обох культурах ідентичні і представлені скругленою глинистою обмазкою з відбитками дерев'яних конструкцій на одній із сторін і з глинисто-кам'яним або кам'яним вогнищем у куті. Більше даних для порівняння дають краще збережені заглиблени житла, зокрема, напівземлянки. Як в одній, так і в другій куль-

турах вони мають чотиримукутну форму площею від 12 до 25 м² з розкиданими стінками і добре утрамбованою долінкою. Співпадають і елементи внутрішнього обладнання жител (рис. 50). Ознакова конструкція вогнищ, представлених залобільного напаруванням пошлеї і кутіль, або викладані каменем. Вони розташовані посередині або в одному з кутів житла. У давніх житлових спорудах черняхівської культури вогнища відсутні. Черняхівські житла (Чицків, Лука-Брудлівська, Ріпнів II) мали також глиняні печі. На пам'ятках шевороського типу виявлено одне житло з глиняною піччю. Такі печі в перших століттях нашої ери на цій території були відомі в житлах липицької культури (Литийк, 1975, с. 66–67). У багатьох шевороських житлах вздовж стінок простежено материкові виступи–прилітки. Ця традиція продовжується і в житлових спорудах черняхівського часу. Напівземлянкові житла з пристінними прилітками відомі в Черепині (Баран, 1961, с. 33), Ракобутах (Баран, 1964, с. 250–252), Дем'янові, Бонлеві (Баран, 1971, с. 104). Важливою ознакою спільніх конструктивних особливостей житлобудівництва двох культур є ідентичність в розміщенні столових ямок у житлах. Ця спільність підтверджується також наявністю шару обпаленої глиняної обмазки у верхніх шарах заłożення жител. Такі об'єкти виявлено на шевороських поселеннях у Пілберізах (житло 6, 18, 22, споруда 2), в Сокільниках I (житло 6) і в багатьох житлах черняхівської культури (Баран, 1969, с. 39–40). Деякі черняхівські житла в долінці мали підвальни ями. Ця риса не характерна для шевороських житлових споруд. Житло з підвалними ямами відомі у липицькій культурі (Литийк, 1975, с. 67).

Крім напівземлянок, на пам'ятках черняхівської культури знаходять землянки овальної форми глибиною більше 2 м. Поширені такі житла в липицькій культурі.

Отже, в житлобудівництві черняхівських племен найдійши чітко проявляється традиції шевороського населення. Навесні житла, а також житла напівземлянкового типу в обох культурах одинакові. Виразно простежуються також традиції липицького населення. Від них у черняхівську культуру перейшов звичай будувати в житлах глинну піч, підвалну яму. Очевидно, липицьким вислівом можна пояснювати також наявність на черняхівських поселеннях овальних або округлих жител–землянок.

Важливе значення при розгляді співвідношення різних культур має кераміка. На пам'ятках ранньоримського часу переважала ліпна кераміка, що включає різні типи горщиків, мисок, кухліків. Характерною особливістю черняхівських пам'яток цього району є також наявність великої кількості ліпної кераміки. На різних пам'ятках вона представлена не однаково, що пояснюється, очевидно, хронологічним фактором.

Домінуючою формою посуду на черняхівських поселеннях були горщики різних типів. Як виняток траплялися миски і кухліки конічної форми. Привертає увагу, що зникає столовий, а не кухонний посуд. Його відсутність у черняхівській культурі пояснюється, належно, появою заміної пісі категорії ліпного посуду гончарною керамікою. Початок цього процесу можна простежити на більш ранніх пам'ятках. Так, на пам'ятці Сокільники I, де гончарна кераміка складає 4,8 %, знайдено вісім мисок і два кухліки. На поселенні в Зубрі, яке датується II ст. н.е., лише в одному житлі виявлено три миски і один кухлик. Незначний процент становлять також миски в житлах 7, 9, 22 з поселення в Пілберізах, житлах 3, 9 на поселенні в Пасіках-Зубрешівських, де виявлена гончарна кераміка провінціальноримського типу.

Розглянемо характер обробки зовнішньої поверхні ліпної кераміки в обох культурах. Ліпна кераміка черняхівської культури має грубу фактуру. У тісті значні домішки піску, інколи корстви, навіть піску. Поверхня черепків нерівна, випал слабкий, нерівномірний. Деякі посудини мають згладжену поверхню. Орнамент, як правило, відсутній (Баран, 1961 а, с. 78).

Для характеристики посуду досліджуваних пам'яток використаємо матеріали поселення II – III ст. н. е. в Сокільниках I. На поселенні майже відсутній лощений і спеціально ощіряваний посуд, що становить відповідно 3,8 і 4,7 %. Останні ке-

раміка має шорстку зовнішню поверхню без орнаменту. Частини її добра, витягнута, з домішками піску в глиці, тобто характерна для шевороських комплексів раннього часу. Значна частина посуду же нічим не відрізняється від ліпної кераміки, виготовленої на розташованому поряд поселенні черняхівської культури. Очевидно, з появом гончарного посуду до виготовлення ліпної кераміки відноситься менш віддалено. Цим і пояснюється деяка недбалість у виготовленні ліпного посуду черняхівським населенням. Проте більш досконалі, ложена кераміка не зникає у них відразу. У незначній кількості вона трапляється на всіх ранніх поселеннях черняхівської культури (Баран, 1961, с. 83; 1961, с. 53).

Для порівняння форм посуду двох культур візьмемо лише горщики, оскільки миски і кухлини на черняхівських пам'ятках поодинокі. Співпадають всі основні типи посудин у двох культурах. На пам'ятках черняхівської культури частіше знаходять горщики витягнутих пропорцій з трохи відігнутими віночками і високими пілечиками, які на шевороських поселеннях трапляються рідше. Очевидно, саме ця форма набуває поширення в черняхівський час.

Горщики двох культур мають також спільні деталі у формуванні вінець, шийки, випуклості пілечиків, що є незадеречним свідченням їх типологічної спорідненості. Кераміка двох культур відрізняється за способом формування дніпель, які в горщиках шевороського типу, на відміну від черняхівських, часто не виділені в профілі. Привертає увагу горщики із загнутими до середини віночками, які знаходять на пізніх черняхівських пам'ятках (Ріннів II, Боннів). У культурі шевороського типу Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя ці горщики виявлено лише на деяких об'єктах пізньоолешенського часу і I ст. н.е. Багато таких посудин знайдено на поселеннях вельбарської культури у Вікниках-Великих*, Ромаші (Крущальницька, Опірськ, 1975, рис. I-27. Очевидно, це пов'язано з проникненням носіїв цих пам'яток на деякі черняхівські поселення Верхнього Подністров'я, які і принесли з собою дану форму горшка.

Порівняння ліпного посуду обох культур переконує нас в його спорідненості. Серед черняхівської ліпної кераміки немає форм, які б не знаходили своїх відповідників на ранніх пам'ятках шевороського типу в цьому районі. Техніка і особливості виготовлення ліпних посудин в обох культурах також близькі. Це свідчить про те, що їх виготовляло населення з однаковими культурними традиціями і нацією. Ідентичні в обох культурах і інші речі, зокрема, господарсько- побутові предмети: номі, шиле, гребані, присла; прикраси: фібули, прахки, тобто всі речі, що вживані на ранніх черняхівських пам'ятках. Слід зазначити, що на пам'ятках черняхівської культури загалом матеріал різноманітний і більш досконалений, що зумовлено економічним розвитком, який наступив в черняхівську епоху.

На жаль, ми не маємо даних для порівняння поховальногоного обряду населення двох культур. Шевороські поховальні пам'ятки кінця II - III ст. представлені лише окремими похованнями зі зброяє, які не пов'язані з місцевою культурою шевороського типу і не дають матеріалів для співставлень. Загалом поховальний обряд шевороської і черняхівської культур різний.

Таким чином, порівняння основних елементів культури верхньоподністровського населення ранньо- і пізньоримського часу вказує на їх значну близькість, у багатьох відношеннях ідентичність. Деякі відмінності, які є між двома культурами, пояснюються різним рівнем соціально-економічного розвитку двох груп населення. Так, у черняхівський час широко використовується гончарний посуд, у результаті чого стає менш досконалим ліпний, зменшується його асортимент. Ширший і досконаліший набір господарсько- побутових речей, прикрас.

Все викладене вище свідчить про те, що в III ст. н.е. на Верхньому Подністров'ї і Західній Волині зі зміною культури не пройшло помітної зміни населення. Основними носіями нової культури черняхівського типу були місцеві племена, до

* Фонди ІСН АН УРСР. Розкопки М.І. Смішко.

свіду яких відомі, крім шевороських, групи пізньозарубинського і частково липницького населення. Церхід однієї культури в інші був поступовим, що підтверджується наявністю пам'яток перехідного типу, тобто таких, де рівною мірою співіснують характерні елементи обох культур.

У цьому відношенні привертає увагу поселення в Черепині, в об'єктах і культурному шарі якого виявлено значну кількість шевороських матеріалів. Їх наявність автор розкопок пояснював зв'язками мешканців поселення із суміжною шевороською культурою (Баран, 1961, с. 90). Передусім вимагає застереження наявність на поселенні значної кількості шевороського матеріалу, який виявлений практично у всіх напівземлянкових ятлах. При цьому автор виділив лише лощену кераміку, яка і на шевороських поселеннях представлена тією ж кількістю, що і в Черепині. На цьому поселенні виявлено і інші характерні для шевороської культури знахідки: зброя (шпори, окуття ратиша), ножі, фібули, гребені тощо (Баран, 1961, с. 64-78).

Очевидно, дане поселення заснувало місцеве населення, яке ще значною мірою зберегло свої культурні традиції. Підтвердженням цього є керамічний матеріал деяких жител, який за своїм характером не відрізняється від матеріалів пізніх шевороських об'єктів і являється, напевно, найранішим на поселенні. Це, наприклад, комплекс житла XI, в якому переважала ліпна кераміка. Кілька уламків від гончарних посудин, виявлених у цьому житлі, виготовлені з добре відмученої глини (Баран, 1961, с. 417). Хронологічно близький до цього комплекс житла УІ, де також домінував ліпний посуд, значну кількість складали чорнолощені миски (Баран, 1961, с. 337). Таку саму кераміку знайдено в житлі УІ (Баран, 1961, с. 327). В останньому виявлено зализна шпора з асиметричними дужками і гачком біля шипа, яка дає підстави припустити, що названі житла функціонували не раніше другої половини III ст. Склад керамічних комплексів цих об'єктів аналогічний шевороським житлам 7, 9, 22 на поселенні в Підберізцях, що датуються серединою III ст. н.е., житлом з поселення цього ж часу в Сокільниках I, Пасіках-Зубрецьких.

Пізнішим на черепинському поселенні є житло У, де наявна гончарна кераміка, що складалась з шістьох мисок і одного горщиця з порстковою поверхнею (Баран, 1961, с. 28-29). На ранніх об'єктах черепинського поселення і пізніх шевороських гончарна кераміка представлена переважно мисками з лощеною поверхнею. Останні були, очевидно, першим видом гончарного посуду провінціальноримського типу, який використовувало населення Підністров'я і Західної Волині.

На інших об'єктах черепинського поселення гончарна кераміка складалась не лише з мисок, а і горщиців з порстковою поверхнею, піфосів. Процент ліпної кераміки тут значно менший.

Аналогічне черепинському поселенню поблизу с. Незвісько, де виявлено значну кількість шевороського матеріалу, безпосередньо пов'язаного з черняхівським горизонтом.

Дальший розвиток культури черняхівського типу відображають матеріали з поселень у Дем'янові, Бончеві, Ріпневі II та ін.

ПІДСУМКИ

Останнім часом у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі автор відкрив близько тридцяти поселень шевороської та шеворськозарубинецької культур. На багатьох з них проведено археологічні дослідження. Кількість поселень з часом збільшується. Одержані матеріали свідчать, що шевороська культура представлена на цій території цілісним, досить густим, стійким культурним масивом. Він займає верхів'я Західного Бугу, в Подністров'ї скочим басейні рік Верещі, Зубри і верхів'я р. Свіржі. Нижче розташовані поодинокі поховання кінця II - початку III ст. н. е., які, за визначенням М.Ю.Смішка, з'явилися в результаті інвазії пізньошеворських племен на південний схід і є тимчасовим явищем в історії цього району.

Поселення мають відкритий характер. Культурний шар насичений матеріальними залишками, що свідчить про їх довготривале існування. На поселеннях відкриті заглиблени в материк житлові споруди прямокутної або квадратної форми площею 12 - 23 м² з вогнищем посередині або в одному з кутів. У ряді житл отоплювальні споруди відсутні. Незначною кількістю представлено наземні житла у вигляді супільних завалів глиняної обмазки з вогнищем із каменю в куті. Поряд з житлами розташовані господарські будівлі і ями. Інколи трапляються вогнища з кам'яною віклальною поза межами споруд.

На поселеннях знаходять уламки ліпного посуду, господарсько- побутові предмети (ножі, топори, шила, прядки, присла, тиглі, грузила), інколи трапляються наконечники списів і стріл, фібули. На ранніх етапах розвитку шевороської культури гончарна кераміка представлена липницькими формами, що являли собою імпорт з липницьких поселень. На пізніх поселеннях наявність гончарської кераміки, амфорного матеріалу, червонолакового посуду пов'язана, очевидно, з виливами прозін-цальзоримської культури на цю територію.

Основною формою похованого обряду було трупоспалення в урні. Кістки старанно очищалися від залишків вогнища. Поховання супроводжувалися повторно перепаленими уламками кераміки, побутовими предметами, зброя.

Головним заняттям племен Подністров'я і Волині було землеробство і скотарство. Досить розвинутими були ремесла: металургія, обробка дерева, кості, каменя. Господарську діяльність шеворських племен детально розглянули в пілому ряді: праць польські археологи (РЗР, 1981, в. 315-378). Природні умови Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя не відрізняються від районів Південної Польщі. Близьким був також рівень культури племен цих територій. Тому господарська діяльність населення на розглядуваній території мала такий самий характер, як і населення, яке проживало на захід від Вісли. Це підтверджують результати досліджень шевороської культури у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. Так, палеоботанічний аналіз керамічного матеріалу показав, що тут вирощували ті самі культури, що і в Вісло-Одерському межиріччі. Основним зерном було просо, різні сорти пшениці, ячмінь. Сіяли також жито, горох, чечевицю, конопель^{*}.

* Аналіз провела ст. науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Пашкевич Г.О.

Близькими рисами характеризується і склад стала, де переважала велика рогата худоба^{*}. Про високий рівень металургійного виробництва свідчать дані спектрального і металографічного аналізу численних металевих предметів з шеворських пам'яток (Воанесенская, 1981, с. 36-49).

Культура шеворського типу існувала на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі з середини I ст. до н.е. до III ст. н.е. і пройшла в своєму розвитку ряд етапів, зміничи поступово свій характер порівняно з шеворськими пам'ятками, розташованими на захід від Вісли.

На першому етапі (фазі II - III пізньолатенського часу) вона практично не відрізняється від пам'яток на території Польщі. Однакові топографія поселень, житлове будівництво, керамічний матеріал, вироби з металу. Але з середини I ст. н.е. у матеріальній культурі племен досліджуваного району спостерігається помітні зміни, особливо в керамічному матеріалі, житлобудівництві. Вони викликані процесом їх активної взаємодії з населенням липицької і зарубинецької культур. Шеворська культура на захід від Вісли опинилася в цей час під все зростаючим впливом північно-західних і північних германських культур.

З липицькими племенами, які з'явилися на Верхньому Подністров'ї в середині I ст. н.е., місцеве населення жило на суміжних територіях і підтримувало мирні відносини, що зумовило наявність тісних контактів між ними. Найбільш чітко їх ілюструють матеріали могильника в Звенигороді - селищі Великача, де відзначено симбіоз липицьких і шеворських поховальних обрядів. Активні шеворсько-липицькі взаємовідносини простежено на матеріалах поселень обох культур. Результатом такого роду зв'язків були, мабуть, певні асимілятивні процеси, що відбувалися протягом другої половини I - II ст.

Зарубинецька культура представлена на Верхньому Подністров'ї більш чи менш виразними елементами на місцевих пам'ятках. Очевидно, зарубинецькі племена не становили тут якоїсь стійкої групи і були розрізняніми. Наявність зарубинецьких матеріалів у цьому районі пояснюється, мабуть, проникненням зарубинецького населення в I ст. н.е. з території Полісся, яке осідало серед шеворського, рідше липицького населення, змішувалося з ними, поступово асимілюючись. Цей процес добра простежується на археологічному матеріалі. Якщо в шеворських, як і липицьких об'єктах I - першої половини II ст., зарубинецькі матеріали, особливо кераміка, що досить чітко виділяються серед матеріалів шеворської і липицької культур, то в наступний період ця різниця нівелюється.

Результатом глибоких інтеграційних процесів другої половини I - першої половини II ст. н.е. стало виникнення якісно нових пам'яток боліно-подільської групи поширеніх у Подністров'ї, Західній Волині і Південному Побужжі.

У цей час змінюється топографія поселень: вони відходять на південних схилах балок, пагорбів. Встановлюється більш чітка і стала конструкція житла (прямокутна або квадратна напівземлянка з прилавком і стовповими ямками по кутах і посередині коротких стінок). Серед керамічного матеріалу переважають горщики з округлими, високими плечиками. Появляється невелика кількість гончарої провінціально-романської кераміки, амфорний матеріал, червоноолаковий посуд.

Ці пам'ятки призводять своє існування протягом III ст. На зміну їм приходить нові пам'ятки черняхівського типу. Співставлення матеріалів обох груп пам'яток дає можливість зробити висновок про їх типологічну однівкість, що є свідченням активної участі місцевих племен у формуванні черняхівської культури цього регіону.

Зародження нової культури простежується ще на пам'ятках кінця II - початку III ст. де з'являється в незначній кількості гончарна кераміка, інші речі пов'язані з впливами культури римських провінцій. Процес дальнього розвитку племен Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя добре ілюструють матеріали поселень у Че-

* Визначення провів співробітник Інституту археології АН УРСР Муравльов О.Г.

репині, Невицьку, найраніші об'єкти яких по суті не відрізняються від об'єктів шевороського типу і датуються III ст. Планічні житла містять також більшу кількість гончарної кераміки, у тому числі кераміки з домішками піску в тісті, піфоси. Процес зародження нової культури був поступовим і тривав, очевидно, до кінця III ст.

В.Д.Баран, співставляючи пам'ятки чернігівського типу вказаної території з ранньосередньовічними пам'ятками слов'ян, переконливо довів їх етнічну спорідненість. Це є одночасно важливим аргументом при визначені етнічної приналежності племен, які проживали у Верхньому Подністров'ї і Західній Волині в перших століттях нашої ери. Генетичний зв'язок цих племен з чернігівським населенням визначається спорідненістю всіх основних елементів їх матеріальної культури. Слід зазначити, що цей висновок не відноситься до шевороської культури загалом. Остання в етнічному відношенні являє собою наловичайно складне явище, вияснення якого є справою не одного дослідження. У даному випадку йдееться лише про райони, розташовані на схід від Вісли, де шевороська культура, включившись в процес інтеграції з зарубинецькими і частково липицькими племенами, пройшла інший шлях розвитку порівняно з західними територіями.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ШЕВОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВЕРХНЬОГО ПОДІСТРОВ'Я І ЗАХІДНОГО ПОКУПЛЯ

с. Підберізі Пустомитівського району Львівської обл.

Поселення розташоване на південно-західній околиці села в урочищі Шидуляк і займає південний схил підвищення над болотистою долиною, по якій протікає р. Марунька. На північ і захід від поселення тягнеться ліс, південний край схилу прорізаний дренажним каналом. Пам'ятка багатошарова: крім старожитностей шеворської культури, тут є залишки неолітичного поселення, поселення ранньої залізного і ранньоослов'янського часу та періоду Київської Русі (XII-XIII ст.).

Культурний шар розташований на глибині 0,15-0,2 м від сучасної поверхні і має потужність 0,3-0,4 м. Нижче залигає шар чорнозему, товщина якого збільшується по мірі опускання схилу до долини (0,2-2 м). Більшість археологічного матеріалу сконцентрована поблизу об'єктів та над їх заповненням, хоча знахідки траплялися в культурному шарі поза об'єктами і на поверхні. На поселенні закладено п'ять розкопів загальною площею 1350 м², досліджено 16 житл, дві господарські споруди, десять господарських ям та чотири вогнища поза межами споруд, що належать до шеворської культури. Характеристику виявлених об'єктів подаємо в послідовності їх виявлення в розкопах.

Житло I містилося на південно-західному краї поселення. Його південна частина на зруйнована під час будівництва дренажного каналу. Це близька до квадратної з закругленими кутами споруда, орієнтована довшими стінками по лінії схід-захід. Стінки звужені до низу, долівка намощена дрібними камінцями і підмазана шаром глини товщиною 0,1 м. Довжина житла 3 м, широка збереженою частини 1,5 м, глибина 1,4 м від сучасної поверхні. У північно-східному куті розташоване вогнище, викладене вапняковим камінням. Вони має округлу у плані форму діаметром 0,7 м. При зачистці житла знайдено значну кількість ліпної кераміки з профільованими, по товщеними вінчиками та кістки тварин (рис. 20, 7-II).

Житло 3 виявлене на західному краї поселення. Це наземна споруда, найбільша з інших, прямокутної у плані форми розмірами 3 х 5,92 м. Вона представлена шаром перепаленої глиняної обмазки, який у південній частині вистуває у вигляді суцільного глиняного завалу, в північній вів зруйнований. Уламки глиняної обмазки мають відбитки округлих і плоских дерев'яних конструкцій розмірами 8-6 см на одній із сторін. У північно-східному куті розташоване вогнище, викладене дрібними камінцями округлої форми діаметром 1,2 м. У північно-західному куті розміщена ямка від стовпа діаметром 0,12 м і глибиною 0,2 м. На площі житла виявлено незначну кількість дрібних уламків ліпної кераміки та фрагмент валізаного ножа.

На північ від житла 3 знаходилося вогнище I. Вони викладене дрібними камінцями і має округлу у плані форму діаметром 0,8 м. У вогнищі знайдено кілька фрагментів ліпної кераміки шеворської культури.

Житло 5 розташоване в 6 м на схід від житла 3. Це прямокутна у плані з закругленими кутами напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки дещо похили, долівка рівна, добре утрамбована. Його розміри 6 х 4 м, глибина 0,8 м від сучасної поверхні. Посередині напівземлянки розташоване вогнище. Вони

має овальну у плані форму і влаштоване у невеликому заглибленні в доліні. Задні-
ки вогнища представлени поперечом, пугликами і уламками обгорілих дров. Його розмі-
ри 0,9 x I м. У доліні знаходилося шість ямок від стовпів: чотири з них розміщені
по кутах житла, одна - посередині східної стінки і остання - 0,9 м на схід від
вогнища. Діаметр ямок 0,2 - 0,35 м, глибина 0,19 - 0,56 м від рівня долінки. Біля
східної стінки, на доліні, лежало скupчення глиняної обмазки з відбитками дерев-
"яних конструкцій на одній із сторін. Його розміри 0,9 x I,7 м, товщина 0,14 -
0,16 м. Заповнення житла складалося з чорного гумусу з пісченими пугликов і дріб-
них уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено велику кількість уламків ліп-
ної кераміки, чотири глинняні прислів та амулет, виготовлений з ікіла дикого каба-
на (рис. 24). Привертає увагу кілька уламків гончарник посудин, виготовлених
з відмученої глини і характерних для липницької культури.

Житло 6 примикає східної стінкою до житла 5. Це прямокутна у плані з зак-
ругленими кутами напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки
похилі, долінка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 5 x 4,2 м, глибина 1 м
від сучасної поверхні. Посередині житла розташоване вогнище. Воно розміщене у не-
великому заглибленні в доліні і має овальну в плані форму. Від вогнища зберігся
шар попереду і пугликов розмірами 0,6 x 0,9 м. У доліні знаходилося сім ямок від
стовпів. Чотири з них розташовані по кутах житла, одна - посередині східної стін-
ки, дві останні - в 0,8 м на захід від вогнища. Діаметр ямок 0,2 - 0,3 м, глиби-
на 0,3 - 0,43 м від рівня долінки. У південно-східній частині житла міститься ма-
териковий прилавок прямокутної у плані форми. Його розміри I,7 x I,34 м, висота
0,1 м від рівня долінки. Це один материковий виступ розчищено вздовж південної
стінки житла. Його ширина 0,3 - 0,34 м, висота 0,44 м від рівня долінки. Запов-
нення складалося з чорного гумусу з вкрапленнями пугликов, прошарками попереду та
перешаленої глиняної обмазки. У житлі виявлено велику кількість уламків ліпної
кераміки, переплавлений залізний предмет невизначеного призначення, глину лич-
ку. Серед кераміки - один фрагмент гончарної посудини липницької культури.

У 0,8 м на північ від житла 5 знаходилася господарська яма I. Вона округлої
у плані форми, з прямими стінками і рівним дном. Розміри ями 1,2 x 0,9 м, глибі-
на 1 м від сучасної поверхні. У заповненні, яке мало невиразний характер, виявле-
но кілька фрагментів ліпної кераміки і маленьку чорноломашену мисочку.

Житло 7 виявлене в 0,5 м на схід від житла 5 (рис. 6, II). Це прямокутна з
заокругленими кутами напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу, з
незначним відхиленням на південь. Стінка похилі, долінка нерівна, з вм'ятинами.
Довкола вогнища вона добре утрамбована, на останній площині, особливо поблизу сті-
нок, утрамбована слабо. Розміри житла 6,8 x 3,8 м, глибина 1 м від сучасної по-
верхні. У південно-східному куті розташоване вогнище. Воно має овальну у плані
форму і влаштоване на материковому виступі, що займає південно-східний кут житла
розмірами I,4 x I,8 м і висотою 0,1 - 0,15 м від рівня долінки. Вогнище зберегло-
ся у вигляді шару пуглика і попереду діаметром 0,5 - 0,6 м і товщиною 3 - 4 см.
Вздовж північної стінки розташований материковий виступ довжиною 3,1 м і шириной
0,55 м. Він піднімався на 0,25 - 0,3 м над рівнем долінки і був відмілений від
основної частини житла стовповими ямками. Це один материковий виступ, відділений
стовповими ямками, розташований вздовж західної стінки житла. Його ширина 0,45 -
0,5 м і висота 0,3 м від рівня долінки. У доліні знаходилася велика кількість
ямок від стовпів. По п'ять з них розташовано вздовж коротших стінок житла. Їх
діаметр 0,2 - 0,3 м, глибина 0,35 - 0,6 м від рівня долінки. П'ять стовпових
ямок розміщено вздовж прилавка, поблизу північної стінки. Їх діаметр 0,13 -
0,15 м, глибина 0,15 - 0,28 м від рівня долінки. Одна ямка діаметром 0,2 м і
глибиною 0,3 м розташована посередині південної стінки. Ще чотири ямки, що утво-
рюють квадрат, виявлено в 0,5 м на північ від вогнища. Їх діаметр 0,2 - 0,26 м,
глибина 0,1 - 0,15 м від рівня долінки. Крім того, чотири стовпові ямки розташо-
вані посередині житла на відстані 0,24 - 0,28 м одна від одної. Їх діаметр 0,2 -

0,28 м, глибина 0,1 – 0,2 м від рівня долівки. Заповнення житла складалося з чорного гумусу з промарками попелу, сажі, вугілля і уламків глинистої обмазки. У заповненні, крім великої кількості ліпної кераміки, виявлено 21 фрагмент сірої гончарної кераміки провінційно-римського типу. На долівці житла, поблизу вогнища, знайдено бронзову, похідну від остро-профільованих фібулу. Неподалік виявлено залишки піх та два уламки глиняних присліпців. Зібрано також велику кількість кісток тварин (рис. 25, I–10).

На північний схід від житла 7 знаходилася господарська яма 3. Вона має близьку до овальної у плані форму, звужені донизу стінки і рівне дно. В окремих місцях на цій і нижніх частинах стінок простежені сліди випаленої глинистої обмазки товщиною 2 – 3 см. Розміри ями 1,76 х 1,6 м, глибина 0,92 м від сучасної поверхні. Заповнення ями складалося з темного гумусу з домішками вугликів і дрібних уламків глинистої обмазки. У ямі виявлено незначну кількість ліпної кераміки і кістки тварин. На дні ями, під північною стінкою, лежало кілька великих каменів, між якими знаходилися кістки тварин.

У 1,8 м на північний схід від господарської ями 3 виявлено господарську споруду I. Це прямокутна у плані, з закругленими кутами будівля, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки рівні, дно не утрамбоване, рівне. Розміри споруди 1,7 х 2,8 м, глибина 0,7 – 0,72 м від сучасної поверхні. У долівці знаходилося чотири ямки від стовпів. Дві з них розташовані посередині північних стінок, третя – у північно-західному куті і четверта – посередині північної стінки. Діаметр ямок 0,2 – 0,22 м, глибина 6 – 10 см від рівня дна споруди. Західна частина будівлі перекрита шаром глинистої обмазки розмірами 1 х 1,63 м і товщиною 0,2 – 0,25 м. При зачистці виявлено незначну кількість ліпної кераміки.

В 2,28 м на захід від споруди I виявлено житло 9 (рис. 4). Воно має прямокутну у плані форму і орієнтоване стінками за сторонами світу. Стінки похилені, не рівні, долівка з вм'ятинами, добре утрамбована. Розміри житла 4,8 х 5,2 м, глибина 1,1 м від сучасної поверхні. У північно-західному куті, на материковому висту пі, розташоване вогнище. Воків викладене дрібними камінцями і має округлу у плані форму діаметром 1,2 м. На вогнищі і довкола нього знаходилася велика кількість попелу. Вадово північної стінки житла, в 0,1 м від неї, розташоване невелике заглиблення ширинou 10 см і глибиною 4–6 см. У заглибленні простежено залишки обгорілої плахи. У долівці виявлено велику кількість ямок від стовпів. Шість з них розташовані по кутах і посередині східної і західної стінок. Вони виділяються значними розмірами і глибиною (діаметр 0,4 – 0,5 м, глибина 0,2 – 0,3 м від рівня долівки). Ще шість стовпових ямок розташовані півколом навколо вогнища, на відстані 0,8 – 1 м від нього. Їх діаметр 0,2 – 0,25 м, глибина 0,12 – 0,15 м від рівня долівки. Три стовпові ямки, що утворюють трикутник, знаходилися поблизу південної стінки. Їх діаметр 0,2 – 0,25 м, глибина 0,2 – 0,3 м від рівня долівки. Шість ямок неправильної форми розмірами 0,3 – 0,4 м і глибиною 0,15 – 0,2 м від рівня долівки розташовані півколом у північно-східній частині житла. Посередині долівки знаходилося кішоподібне заглиблення розмірами 3,2 х 1,2 м і глибиною 0,2 м від рівня долівки. Заповнення житла складав темний гумус з домішками вугликів, попелу і кусків глинистої обмазки. У житлі виявлено значну кількість ліпної і один фрагмент сіро-глинистої гончарної кераміки. На долівці, біля південної стінки, знайдено два крейдяні і глиняні присліпи. Одне з присел покрите чорною фарбою (рис. 28, I–7).

У 1,6 м на південь від житла 9 знаходилася господарська яма 2. Вона має близьку до овальної у плані форму, звужені донизу стінки і дещо похиле дно. Розміри ями 1,4 х 1,2 м, глибина 1 м від сучасної поверхні. Заповнення складалося з темного гумусу з домішками вугликів і глинистої обмазки. Над ямою знаходилося скupчення ліпної кераміки. У заповненні ями виявлено незначну кількість ліпної кераміки та кістки тварин.

Житло 14 розташоване в 3,3 м на південь схід від житла 9. Це наземна дуже

зруйнована споруда прямокутної у плані форми розмірами 4,8 x 6 м. Глиняна обмазка від залишків житла розсунута. Судільним завалом розміром 1,2 x 0,8 м і товщиною 3 - 5 см вона збереглася лише поблизу південної стінки. Невеликий завал глиняної обмазки зберігся і в північно-західній частині житла. Його розміри 0,2 x 0,6 м. Уламки глиняної обмазки мають на одній із сторін сліди дерев'яних конструкцій шириною 3 - 5 см. Остання площа житла простягена за накривленнями глиняної обмазки і бутликових на тогочасній поверхні. Добре збереглося вогнище, розташоване у північно-західному куті. Воно виліплене із глини і має овальну у плані форму. Розміри вогнища 1 x 1,2 м, товщина череня 12 см. На площині житла зібрано незначну кількість ліпного посуду та кістки тварин.

У 0,8 м на схід від житла I4 виявлено залишки наземного житла 8. Вони представлені розвалом глиняної обмазки з відбитками дерев'яних конструкцій з однієї сторони, розсунутим на площині 8 x 4,6 м. Виділяються два судільні розвали глиняної обмазки. Інший розташований у південній частині житла навколо вогнища (рис. 7). Він має розміри 4 x 3,9 м. Друге велике скupчення глиняної обмазки розмірами 4,35 x 3,2 м розташоване в 1,2 м на північ від першого. На основі розташування глиняного розвалу можна судити, що житло мало прямокутну форму шириной 4 - 4,3 м, довжину житла встановити не вдалося. Вогнище прямокутної у плані форми розташоване у південно-західному куті. Воно викладене дрібними камінцями і вимазане зверху глиною. Розміри вогнища 1 x 1,4 м, товщина глиняного череня 10-11 см. При зачистці площині житла виявлено незначну кількість ліпного посуду і бронзову булавку.

Східна частина житла 8 перекривала південно-західний кут житла 10. Це квадратна у плані півземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу, з невеликим відхиленням на північ. Стінки вертикальні, долінка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 3,8 x 3,9 м, глибина 0,9 м від сучасної поверхні (рис. 7). У північно-західному куті розташоване вогнище. Воно викладене дрібними камінцями і має округлу у плані форму діаметром 1,4 м. Край вогнища розсунуті, каміння сильно перепалене. Між каменями і навколо вогнища знаходилася велика кількість попелу. Вздовж південної стінки розташований материковий виступ шириною 0,5 - 0,6 м, який підноситься на 0,3 м вище рівня долівки. У долінці було п'ять ямок від стовпів. Три з них розташовані по кутах і посередині південної стінки перед прилавком, дві останні - у північно-східному і північно-західному кутах. Їх діаметр 0,3 - 0,4 м, глибина 0,4 - 0,6 м від рівня долівки. Заповнення напівземлянки складав темний гумус з рідкими включеннями дрібних уламків глиняної обмазки і бутликових. У заповненні виявлено велику кількість ліпного посуду та кістки тварин (рис. 28, 8 - 16).

Житло II знаходилося в 10 м на південний схід від житла 10 (рис. 5). Це близька до квадратної з закругленими кутами споруда, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки похили, долінка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 4 x 4,8 м, глибина 1 м від сучасної поверхні. Посередині житла, на окружному материковому виступі розмірами 1,2 x 1 м і висотою 0,12 - 0,15 м від рівня долівки розташоване вогнище. Воно збереглося у вигляді скupчення бутликових і попелу товщиною 2-3 см. Вздовж північної і частково західної стінок розташований материковий прилавок шириною 0,4 - 1 м і висотою 0,1 - 0,15 м від рівня долівки. У долінці була яма від стовпа. Вона розташована у центрі житла, в південно-західній частині вогнища. Діаметр ями 0,4 м, глибина 0,23 м від рівня долівки. Заповнення житла складалося з темного гумусу, з включеннями бутликових і уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено незначну кількість ліпного посуду та кістки тварин (рис. 26, I-4). У 3,6 м на північний схід від житла II знаходилася господарська яма 6. Вона має близьку до овальної у плані форму, може звужені донизу стінки і рівна дно. Діаметр ями 2 м, глибина 0,9 м від сучасної поверхні. На дні, під північною стінкою, знаходилося вогнище із глини. Воно округлої у плані форми діаметром 0,5 м і товщиною череня 2-3 см. Біля вогнища, на дні, знаходилася велика кількість попелу. Бутілля і попіл заповнювали також північну частину ями. Під час зачистки ями вияв-

лено незначну кількість фрагментів ліпної кераміки і залізне долото (рис. 42,4).

У 0,2 м на схід від ями розташоване вогнище 3. Воно викладене дрібним вапняковим камінням і має округлу у плані форму діаметром 0,6 м. Під час зачистки знайдено фрагмент ліпної посудини шеворської культури.

Житло 15 виявлене в 1,2 м на схід від вогнища 3. Воно має близьку до прямокутної у плані форму з дуже заокругленими кутами і орієнтоване стінками за сторонами світу. Стінки похилені, долівка рівна, дещо підвищена у східній частині, добре утрамбована у середній і західній частині. Розміри житла 4,4 х 4 м, глибина 0,8 м від сучасної поверхні. У західній стінці розташована округла у плані яма "А", дно якої лежить на 0,15 - 0,18 м нижче рівня долівки житла. Розміри ями 2 х 2,4 м, глибина 0,95 - 0,98 м від сучасної поверхні. Посередині ями розміщена стовпова ямка діаметром 0,4 м і глибиною 0,18 м від рівня дна. Заповнення житла і ями складав темний гумус із вкрапленнями вугликів і дрібних уламків ліпної кераміки. У житлі 15 не виявлено слідів вогнища. Можливо, воно знищено, але більш вірогідно, що мешканці житла користувалися вогнищем 3, розташованим поряд із житлом.

У 0,6 м на південь від житла 15 знаходилася господарська яма 4. Вона овальної у плані форми із звуженнями донизу стінками і нерівним дном. Розміри ями 1 х 0,8 м, глибина 0,7 м від сучасної поверхні. У заповненні, що складалося з темного гумусу, виявлено кілька уламків ліпної кераміки.

У 6,2 м на північ від житла 15 розташована господарська споруда 2. Вона має видовжено-дуговидну у плані форму розмірами 5,6 х 2 м і глибину 0,9 м від сучасної поверхні. Стінки похилені, долівка рівна, у деяких місцях утоптана. У долівці знаходилося шість ямок від стовців. Вони розташовані посередині споруди і поблизу її довших стінок. Діаметр ямок 0,15-0,2 м, глибина 0,2 - 0,3 м від рівня дна споруди. Заповнення складалося з темного гумусу зі значними вкрапленнями глиняної обмазки і вугликів. У заповненні виявлено велику кількість ліпної кераміки, кістки тварин. Над заповненням споруди знаходиться шар глиняної обмазки дугоподібної у плані форми розмірами 3,8 х 0,6 м і товщиною 0,2 - 0,3 м. Форма глиняного завалу співпадає із заглибленою частиною споруди, що свідчить про їх зв'язок. Під час зачистки і розбору глиняної обмазки знайдено велику кількість ліпної кераміки, яка не відрізняється від кераміки, знайденої у заповненні споруди. Над глиняною обмазкою, на глибині 0,3 м від сучасної поверхні, виявлено залізну фібулу підзязної конструкції.

Житло 16 виявлено в 10 м на схід від житла II (рис. 2). Це прямокутна у плані споруда з заокругленими кутами, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки похилені, долівка нерівна, з вм'ятинами, добре утрамбована у центрі житла. Його розміри 4 х 5,2 м, глибина 0,7 - 0,8 м від сучасної поверхні. Посередині житла розташоване вогнище. Воно має округлу у плані форму діаметром 0,6 м, від його зберігся шар попелу і вугликів товщиною 6-8 см. Вогнище перекрите скупченим глиняної обмазки розмірами 1,4 х 1 м і товщиною 8-10 см. Вздовж північної стінки розташований материковий прилавок у вигляді материкового виступу шириною 0,6 - 0,65 м і висотою 0,3 м від рівня долівки. Заповнення складалося з сіруватого гумусу зі значними вкрапленнями глиняної обмазки і попелу. У заповненні і на долівці виявлено велику кількість ліпної кераміки, кістки тварин, кістяну проколку (рис. 22).

У 0,5 м на північ від житла 16 розташоване вогнище 2. Воно викладене дрібними каменями, має округлу форму діаметром 0,4 м. Поблизу вогнища знайдено кілька уламків ліпної кераміки шеворської культури.

У 0,5 м на північ від вогнища розміщена господарська яма 12. Вона має овальну у плані форму, звужені донизу стінки і рівне дно. Розміри ями 1,2 х 1,6 м, глибина 1,4 м від сучасної поверхні. Заповнення складалося з темного гумусу з вкрапленнями вугликів, глиняної обмазки. На дні ями знаходився розвал великих уламків глиняної обмазки товщиною 2-3 см з відбитками дерев'яних конструкцій на одній із сторін. У заповненні виявлено кілька уламків ліпної кераміки.

У 0,4 м на схід від житла I6 розташована господарська яма 7. Вона має неправильну у плані форму, дно зруйноване стінки і нерівне дно. Розміри ями 2,8 х 3,2 м, глибина 1 м від сучасної поверхні. У заповненні, що складалося з чорного гумусу з вкрапленнями глиняної обмазки і кутників, знайдено незначну кількість ліпної кераміки шеворської культури та кістки тварин. Над східним бортом ями виявлено скupчення ліпної кераміки пізньослатенського часу.

У 1,2 м на схід від господарської ями 7 розташована господарська яма 14. Південна частина ями заходить в борт розкопу. Вона мала близьку до овальної у плані форму з прямими стінками і рівним дном. Ширина ями 3,68 м, глибина 0,75 м від сучасної поверхні. У заповненні, що складалося з темно-срібого гумусу із значними вкрапленнями кутників, попелу і глиняної обмазки, виявлено значну кількість ліпної кераміки.

У 1 м на північ від господарської ями 14 розташована господарська яма 8. Вона має неправильну у плані форму, зруйноване днище стінки і нерівне дно. Розміри ями 2,4 х 3,4, глибина 0,55-0,6 м від сучасної поверхні. Заповнення складалося з темного гумусу з рідкими вкрапленнями кутників. У заповненні виявлено незначну кількість ліпної кераміки та кістки тварин.

У 0,8 м на схід від господарської ями 8 на глибині 0,3 м від сучасної поверхні виявлено незначні залишки від наземного житла 17. Вони представлені скupченнями глиняної обмазки розмірами 1,8 х 1,1 м. Під час зачистки виявлено також скupчення дуже перепаленого каміння округлої у плані форми діаметром 0,6 м. Можливо, це залишки вогнища житла. Розташоване на невеликій глибині, житло було, очевидно, зруйноване під час оранки. Під час зачистки глиняної обмазки виявлено незначну кількість уламків від ліпних посудин шеворської культури.

У 1,6 м на північний схід від житла 17 розташована господарська яма 9. Вона має близьку до овальної у плані форму, зруйноване днище стінки і нерівне дно. Розміри ями 2 х 2,5 м, глибина 1 м від сучасної поверхні. На дні знаходилося шість ямок від стоянів. Дві з них діаметром 0,2 м і глибиною 0,25 м від рівня дна розташовані посередині ями, інші - вздовж південної стінки. Діаметр найбільшої з них - 0,42 м, глибина 0,23 м, найменшої - 0,16 м, глибина 0,15 м від рівня дна. У заповненні з темного гумусу із вкрапленнями кутників і глиняної обмазки виявлено незначну кількість ліпної кераміки шеворської культури і культури лінійно-стрічкової кераміки. Культурну принадливість ями визначає знакідка в одній із стоянкових ям фрагменту чорнолощеної посудини шеворської культури.

Житло 22 знаходилося в 0,4 м на північ від господарської ями 9. Це прямокутна у плані із заокругленими кутами напівземлінка, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки похилені, долінка нерівна, добре утрамбована. Розміри житла 7,4 х 3,8, глибина 1 м від сучасної поверхні. Посередині житла на материковому виступі розташоване вогнище. Вони має округлу у плані форму і збереглося у вигляді скupчення кутників і попелу розмірами 0,8 х 1,1 м і товщиною 2-3 см. Зі східної сторони вогнища розташована привогнищева яма "A". Вона має округлу у плані форму, прямі стінки і рівне дно. Діаметр ями 1,7 м, глибина 0,28 м від рівня долінки. До заповнення попалом і кутниками. Вздовж північної стінки розміщене нішоподібне заглиблennя шириной 0,6 - 0,8 м і глибиною 0,18 - 0,23 м від рівня долінки. На дні заглиблennя в 0,8 м від вогнища виявлено скupчення кутників і попелу округлої у плані форми діаметром 0,6 м. Можливо, це залишки ще одного вогнища. У долінці знаходилося три ямки від стоянів. Одна з них, діаметром 0,4 м і глибиною 0,4 м від рівня долінки, розташована посередині східної стінки. Друга, - діаметром 0,2 м і глибиною 0,4 м від рівня долінки, знаходилася в 0,7 м на північ від першої, над східним бортом привогнищової ями "A". Третя ямка, діаметром 0,4 м і глибиною 8 см, розташована посередині західної стінки. Заповнення житла складалося з темного гумусу з вкрапленнями кутників, промарків попелу і глиняної обмазки. Над заповненням західної частини житла знаходився завал глиняної обмазки розмірами 1,4 х 1,2 м і товщиною 2-4 см. У заповненні виявлено велику кількість ліпної кераміки, кістки тварин (рис. 26, 8-II).

У 0,2 м на захід від житла 22 знаходилася господарська яма ІО. Вона має близьку до овальної у плані форму, прямі стінки і рівне дно. Діаметр ями 1,8 м, глибина 1,24 м від сучасної поверхні. У заповненні, що складалося з темного гумусу із ломішками дрібних уламків глиняної обмазки і вугликів, виявлено значну кількість ліпної кераміки та кістки тварин. Крім того, тут знайдено кілька бронзових кілець невизначеного призначення.

У 0,2 м на захід від господарської ями ІО знаходилася господарська яма ІІ. Вона округлої у плані форми, зі звуженнями до низу стінками і нерівним дном. Діаметр ями 2,8 м, глибина 0,7 м від сучасної поверхні. У центрі ями, в невеликому заглибленні, знайдено лише кістку собаки.

Житло 18 розташоване в 0,2 м на захід від ями ІІ. Це прямокутна у плані напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу, із незначним відхиленням на північ. Стінки піскові, долівка дещо підвищена у східній частині житла, добре утоптана. Розміри споруди 5,7 х 3,35 м, глибина 0,9 м від сучасної поверхні. Посередині, в лампо опущеному в долівку заглибленні, розташоване вогнище. Вони збереглося у вигляді прошарку попаду і вугликів овальної у плані форми розмірами 1,11 х 0,83 м. Вздовж півлінної стінки розташований материковий виступ-прилавок шириною 0,28 - 0,32 м і висотою 0,17 - 0,2 м від рівня долівки. У долівці знайдено десять ямок від стовпів. По чотири ямки розташовано вздовж північних стінок. Їх діаметр 0,18 - 0,36 м, глибина 0,3 - 0,32 м від рівня долівки. Ще дві ямки містилися посередині північної стінки. Їх діаметр 0,28 - 0,32 м, глибина 0,22 - 0,26 м від рівня долівки. Заповнення складалося із сіруватого гумусу зі значними включеннями уламків глиняної обмазки, попелу і вугликів. Над східною частиною напівземлянки, на висоті 0,1 - 0,2 м вище рівня виявлення контурів житла, знаходиться завал глиняної обмазки розмірами 2,2 х 2 м і товщиною 0,2 - 0,22 м. Під час зачистки житла і глиняного завалу виявлено велику кількість ліпної кераміки, кістки тварин.

У культурному шарі поселення, крім великої кількості різноманітної ліпної кераміки шеворської культури, знайдено 18 глиняних прясел, глиняну котушку, вісім ножів, наконечник списа і стріли, залізну і бронзову підв'язні фібули, голку, шильку, кістяний трьохскладовий гребінь, три проколочки з кістки та кістяне ложило.

с.Чижівка Пустомитівського району Львівської області

Поселення розташоване в 500 м на схід від Чижівського відділення Львівського сільськогосподарського Інституту і в 200 м на південний від р.Маруньки в місцевості за Залізною річкою. Вони займає невеликий піщаний мис, що мало-помітно підвищується над торф'яністю долинною, що оточує мис з усіх сторін. Розміри поселення приблизно 100 х 20 м. Основна його площа знищена дренажним каналом шириною 10 м, який проходить вздовж усього поселення. У 1974 р. тут проведено розвідкові роботи. Під час зачистки стінок дренажного каналу зібрано значну кількість ліпної кераміки. Переважають уламки посудин із згладженою або спеціально ошпарюваною поверхнню, що мають потовщені профільовані вінци. У борту каналу, приблизно в центрі поселення, знайдено залишки заглибленої споруди (житла?). На місці її входу закладено шурф розмірами 2,5 х 5 м. Більша частина споруди зруйнована під час будівництва дренажного каналу. Вдалося встановити, що вона мала прямокутну форму і була орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки прямі, відкрита частина долівки рівна, утрамбована, підсищана піском. На долівці виявлено залишки вугликів і попелу. Ширина півлінного краю споруди 2 м, довжина збереженої частини 0,8 м, висота стінок 0,4 м. Заповнення споруди складалося з темного гумусу, зі значними включеннями попелу, вугликів і глиняної обмазки. У заповненні знайдено велику кількість ліпної кераміки і кістки тварин. Кераміка аналогічна зібраній під час зачистки бортів дренажного каналу (рис. 20, I-6).

У 1975 р. на поселенні проводилися археологічні дослідження. Розкоп площею 136 м² закладено на південному краї поселення, на відстані 6 м від дренажного каналу. Культурний шар містився на глибині 0,5 м від сучасної поверхні, його потужність 0,2 – 0,3 м. Зверху він перекритий шаром торфу товщиною 0,2 – 0,3 м і викидами із каналу товщиною 0,3 м. Культурний шар слабонасичений і складався з чорнозему з рідкими включеннями глинистої обмазки, вугликових уламків кераміки і кісток тварин. Площа поселення, незважаючи на дранажування, дуже заболочена, вона підступає на глибині 0,3 – 0,4 м від сучасної поверхні. У болотистому культурному шарі, на площі розкопу, виявлено значну кількість ліпної кераміки, що складається з горщиків, мисок та кухликів із згладженою або пролощеною поверхнею. Помітний процент кераміки становить широкогорлі горщики із спеціально оточувальною поверхнею.

с.Зубра Пустомитівського району Львівської області

Поселення відкрив у 1971 р. В.П.Савич. У 1975 р. автор провів додаткове обстеження поселення. У цьому самому році тут велися археологічні дослідження. Поселення знаходиться в 1,5 км на захід від села в урочищі Глибока долина. Воно займає південний схил невеликої балки, у підніжжі якої протікає безіменний потічок, що впадає в р.Зубру, ліву притоку Дністра. Розміри поселення 150 х 70 м.

Розкоп площею 256 м² закладено приблизно в центрі поселення. Культурний шар невиразний, у верхній частині складається з руїнований оранкою. У розкопі відкрито одне житло шеворської культури. Це прямокутна у плані споруда з дещо заглибленою в материк долівкою, орієнтована стінками за сторонами світу (рис.3). Стінки прямі, долівка добре утрамбована, рівна. Розміри поселення 3,68 х 4,64 м, висота стінок 0,15 – 0,2 м. Несичні сліди вогнища у вигляді невеликого скупчення вугликових і попелу знайдено у північно-східній частині житла. Його розміри 0,64 х 0,56 м. У долівці знаходилося дев'ять ямок від стовпів: чотири з них, діаметром 0,36 – 0,4 м і глибиною 0,32 – 0,4 м, розташовані в один ряд на відстані 0,8 м один від одного, вздовж західної стінки житла. У північно-західному куті стовпова ямка містилася на відстані 8 см від стінки. Ще чотири стовпові ямки розміщені вздовж східної стінки житла. Їх діаметр 0,26 – 0,4 м, глибина 0,18 – 0,25 м від рівня долівки. Одна стовпова ямка діаметром 0,24 м і глибиною 0,12 м від рівня долівки знаходилася посередині південної стінки. У заповненні житла, що складається з гумусної маси із домішками вугликових та попелу, виявлено велику кількість ліпної кераміки та наконечник списа (рис. 27).

Серед керамічних форм переважають середні за розмірами горщики з легким відхиленням вінчиками, опуклими бочками і товстим дном. Наявні також ребристі чорнолощені миски, фрагменти кухликів. У культурному шарі виявлено кілька уламків гончарного посуду липницької культури.

с.Звенигород Пустомитівського району Львівської області

Поселення відкрите в 1975 р. У цьому самому році тут провадено розвідкові роботи. Поселення розташоване в 300 м на південь від села (Церковна сторонка), в урочищі Загорода, воно займає невелике підвищення над болотистою долиною. Розміри поселення близько 30 х 150–200 м. Розвідковий шурф площею 24 м² закладено приблизно в центрі поселення. Культурний шар знаходиться на глибині 0,2 – 0,3 м від сучасної поверхні. Нижче його підстильє шар чорнозему. Культурні залишки трапляються на глибині 0,5 – 0,6 м від сучасної поверхні. У шурфі виявлено значну кількість ліпної кераміки шеворської культури та кілька уламків гончарних посудин липницької культури. Ліпна кераміка представлена, в основному, невеликими горщиками з грубо обробленою поверхнею, що мають легко відігнуті вазові вінчи. Знайдено також фрагменти горщиків із загнутими до середини вінчиками. Кілька уламків мають чорнолощену поверхню (рис. 30).

Поселення відкрите у 1975 р. У розвідковому шурфі, закладено-му на західному краї поселення, виявлена господарська яма. Зібрано незначну кількість ліпної кераміки пшеворської культури. У 1976 р. тут проведено широкі польові дослідження. Поселення розміщене на північ від села, за рапгосподарським садом, в урочищі Долинка, займає невеликий пологий сонячний склон над болотистою долиною, по якій протікає безіменний потічок. Довжина поселення 400 м, ширина 40-60 м. На поселенні виявлено п'ять розкопів загальною площею 1450 м².

Культурний шар поселення розпочинається безпосередньо під дерном і має потужність 0,4 - 0,6 м. Нижче його підстилає шар чорнозему до глибини 0,6-1,2 м в залежності від висоти склону. Культурні залишки трапляються з 0,1 м до глибини 0,4 - 0,5 м.

Розкоп I розмірами 14 x 24 м, орієнтований по лінії схід-захід, закладено на західному краї поселення. На площині розкопу виявлено чотири господарські ями і скupчення глиняної обмазки.

Яма 1 має овальну в плані форму, звужені до низу стінки і лінзоподібне дно. Розміри ями 1,6 x 1,4 м, глибина 0,8 м від сучасної поверхні. Заповнення ями чітко виділяється на фоні чорнозему включеннями кутилків та дрібних уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено кілька фрагментів ліпної кераміки, у тому числі уламок чорнолощеної миски з врізним комбінованим орнаментом. На дні ями містився завал глиняної обмазки.

Яма 2 округлої у плані форми з прямими стінками і плоским дном. Її розміри 1,8 x 1,9 м, глибина 1,6 м від сучасної поверхні. Стінки і дно вимазані глиною товщиною 10-15 см. Заповнення мало неоднорідний характер, у верхніх шарах воно складалося з чорного гумусу з домішками кутилків і уламків глиняної обмазки; нижні шари наскрізі прошарковані попелу і кугілля. У заповненні виявлено значну кількість уламків ліпного посуду, кістки тварин. На дні, під східною стінкою, знаходився гончарний амфороподібний глек з двома ручками (рис. ЗІ, 5).

Яма 3 має близьку до овальної у плані форму і дещо звужені до низу стінки. Дно плоске. Розміри ями 1,6 x 2 м, глибина 0,9 м від сучасної поверхні. Заповнення складалося з чорного гумусу, з домішками кутилків і значної кількості уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено велику кількість ліпного посуду, кістки тварин. Серед кераміки виділяється шість фрагментів гончарного посуду, виготовленого з добре відмученої глини.

Яма 4 містилася на захід від ями 3. Вона округлої у плані форми, з прямими стінками і плоским дном. Стінки і дно вимазані глиною товщиною 10-15 см. Заповнення у верхніх шарах складалося з темного гумусу зі значними включеннями кутилків, попелу і кусків глиняної обмазки. У заповненні знайдено кілька маленьких фрагментів ліпної та два уламки гончарної кераміки.

На західному краї розкопу, на глибині 0,2 м від сучасної поверхні, знайдено скupчення глиняної обмазки. Розміри скupчення 7 x 3 м. Воно не являє собою єдиного завалу. Глинина обмазка належала, очевидно, наземному житлу, зруйнованому під час сранки.

Розкоп II довжиною 46 м і шириной 8 м, орієнтований по лінії схід-захід, закладено у центрі поселення в 256 м на схід від розкопу I. Ця ділянка поселення розташована на високому склоні і утворює мис, витягнутий в долину. На площині розкопу виявлено чотири житла, п'ять господарських споруд і дві господарські ями.

Споруда I виявлена на західному краї розкопу. Долінка споруди дещо заглиблена в землю. Вона має видовжену овальну у плані форму, прямі стінки. Долінка рівна, слабо утрамбована. Стінками споруда орієнтована по лінії схід-захід. Її розміри 2,4 x 4 м, глибина 0,6 - 0,7 м від сучасної поверхні. Заповнення складалося з темного гумусу, з незначними включеннями вугликів та глиняної обмазки. У ньому виявлено кілька фрагментів ліпної кераміки.

На заповненні споруди I розташовані залишки наземного житла I. Від житла збереглися два скupчення глинистої обмазки розмірами 3 x 1,6 м. Вогнище погано збереглося. Воно викладене із каменя-пісковика, його розміри 0,2 x 0,3 м. Загальні контури житла встановити не вдалося. Під час зачистки вогнища і завалів глинистої обмазки виявлено кілька фрагментів ліпної кераміки.

Східна частина споруди I і житла I перекриті наземною спорудою 5. Контури споруди добре окреслюють сім стовпових ям, що служили основою її стінок. Чотири ями великих розмірів розташовані по кутах споруди, останні, дещо менші - посередині північної, південної і західної стінок. Діаметр ям 0,4 - 0,6 м, глибина 0,35 - 0,4 м. Розташування стовпових ям дає можливість установити, що споруда мала прямокутну форму, орієнтована довшими стінками по лінії схід-захід. Розміри споруди 3,2 x 5,8 м. На площі споруди залишків глинистої обмазки чи слідів вогнища не простежено.

Південно-східна кутова яма споруди 5 заходить за межі споруди 2. Вона має близьку до квадратної у плані форму і дещо врізану в материк долінку. Стінки прямі, долівка рівна, слабо утрамбована. Розміри споруди 4,42 x 5,2 м, висота земляних стінок 0,15 - 0,2 м. У долінці знаходилося три ямки від стовпів. Две з них розміщені у північно-східному і південно-східному кутах, третя - посередині північної стінки. Діаметр ям 0,4 - 0,6 м, глибина 0,4 - 0,6 м. Заповнення споруди мало незвичайний характер і складалося з темного гумусу з незначними включеннями вугліків і глинистої обмазки. У заповненні виявлено кілька дрібних фрагментів ліпної кераміки.

До східної стінки споруди 2 прилягають залишки наземного житла 3. Від житла залишилися три невеликі скupчення глинистої обмазки розмірами 2,4 x 3,2 м. Його контури простежені за п'ятьма стовповими ямками. Три з них розташовані по кутах і дві - посередині західної і південної стінок. Діаметр ямок 0,3 - 0,4 м, глибина - 0,4 - 0,42 м. За розташуванням стовпових ямок житло мало прямокутну форму, орієнтоване довшими стінками по лінії північ-південь. Його розміри 3 x 4 м. У північно-західному куті розташоване вогнище. Воно викладене із каменя-пісковика і має округлу у плані форму діаметром 0,4 м. Камінь дуже перепалений. Під час зачистки житла виявлено кілька дрібних уламків ліпної кераміки.

Житло 2 виявлене в 7 м на схід від житла 3. Це прямокутна у плані напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу з діяким відхиленням на захід. Стінки прямі, долівка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 3,2 x 5 м, глибина 0,5 - 0,6 м від сучасної поверхні. Посередині долівки розташоване вогнище. Воно збереглося у вигляді скupчення попелу і бугілья товщиною 5-7 см, має овальну у плані форму розмірами 0,4 x 0,6 м. У південно-східному куті в 0,1 м від стінки розташована ямка від стовпа. Її діаметр 0,4 м, глибина 0,3 м від рівня долівки. Ще одна стоврова ямка розміщена поблизу південно-східного кута в 0,1 м від стінки. Її діаметр 0,5 м, глибина 0,35 м від рівня виглатення. До північно-західного кута прилягає господарська яма 6. Вона має овальну у плані форму, прямі стінки і рівне дно. Розміри ями 2 x 2,4 м, глибина 0,7 м від сучасної поверхні. Заповнення житла і ями мало одинаковий характер і складалося з темного гумусу з рідкими включеннями вугліків та уламків глинистої обмазки. У заповненні виявлено незначну кількість ліпної кераміки і фрагмент гончарної посудини.

У долінку житла 2 врізана господарська яма 7. Контури ями були простежені лише після зачистки долівки житла. Вона має близьку до округлої у плані форму, звужені донизу стінки і плоске дно. Діаметр ями 1,4 м, глибина 1 м від рівня долівки житла. Заповнення складалося з чорного гумусу з включеннями вугліків та уламків глинистої обмазки. У заповненні виявлено незначну кількість ліпної кераміки, кістки тварин.

Південна частина житла 2 і частково ями 7 накладаються на північно-західний кут житла 4 (рис. 12). Це прямокутна у плані напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки прямі, долівка рівна, утрамбована. Розміри житла 4 x

і 5,2 м, висота стінок 0,4 м. Валові північної стінки розташовані невелике материкове підвищення, яке співпадає з рівнем долівки в західній частині житла. Розміри підвищення 2 x 2,5 м, висота 0,15 - 0,2 м від рівня долівки. У долівці знаходилося 12 ямок від стовпів: шість з них розташовані по кутах і посередині коротших стінок. У північно-західному куті дві ямки розміщені порад. Діаметр ямок 0,3 - 0,35 м, глибина 0,5 - 0,52 м від рівня долівки. Ще 7 ямок розміщені біля північної стінки житла, вздовж прилавка і відпілля, очевидно, його від основної частини житла. Їх діаметр 0,2 - 0,25 м, глибина 0,2 - 0,4 м від рівня долівки. Слідів вогнища у житлі не простежено. Проте у заповненні, поблизу долівки і на ній, у північно-західному куті часто траплялися уламки дуже перепаленого каменя-пісковника. Очевидно, саме в цьому куті містилося вогнище, знищена під час будівництва пізнішого житла 2, а можливо, господарської ями 7. Заповнення житла складалося з темного гумусу із значними вкрапленнями попелу, нугликів і уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено велику кількість ліпної кераміки, кістки тварин. Серед кераміки виділяються чотири уламки гончарних посудин. У верхньому шарі заповнення знайдено залишки трьохскладового кістянного гребеня з дугоподібною спинкою та уламок замізного ножика (рис. 41, 4, 6). Під час зачистки долівки виявлено пружину бронзової фібули підв'язної конструкції.

У 8 м на північ від житла 2 знаходилася наземна споруда 3. Контури споруди визначають шість стовпових ям. Три з них розташовані по кутах будівлі і дві - посередині довших стінок. Ще одна стоврова ямка розміщена посередині східної коротшої стінки. Діаметр ямок 0,4 - 0,6 м, глибина 0,3 - 0,4 м від рівня виявлення. За розташуванням стовпових ям споруда мала прямокутну форму і була орієнтована кутами за сторонами світу, з деяким відхиленням на схід. Розміри будівлі 3,2 x 4,6 м. Залишків глиняної обмазки чи вогнища на площі споруди не простежено.

У північну частину споруди 3 врізана південна частина споруди 4. Вона має близьку до округлої у плані форму і заглиблена в материк на 0,16 - 0,23 м. Стінки прямі, долівка рівна, дещо утрамбована. Розміри споруди 4 x 4,4 м, глибина 0,46 - 0,63 м від сучасної поверхні. Біля західної стінки, в 0,1 м від неї, виявлено дві ямки від стовпів, розташованих на віддалі 0,6 м одна від одної. Діаметр ямок 0,3 - 0,4 м, глибина 0,5 - 0,6 м від рівня виявлення. Ще одна стоврова ямка розміщена посередині північної стінки. Її діаметр 0,4 м, глибина 0,5 м від рівня долівки. У північно-західному куті розташована господарська яма "А". Вона має округлу у плані форму із зуженими донизу стінками і лінзовидним дном. Діаметр ями 2 м, глибина 0,8 м від рівня долівки. Заповнення споруди складалося з темного гумусу з вкрапленнями нугликів, попелу та уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено незначну кількість ліпної кераміки, кістки тварин.

У 4 м на схід від споруди 3 розміщена господарська яма 5. Вона має округлу у плані форму, прямі стінки і лінзовидне дно. Діаметр ями 1,4 м, глибина 2,2 м від сучасної поверхні. Стінки і дно ями вимазані шаром глини товщиною 8 см. Заповнення складалося з чорного гумусу зі значними вкрапленнями нугілля та уламків глиняної обмазки. У заповненні виявлено значну кількість ліпної кераміки, кістки тварин.

У 0,2 м на південний захід від господарської ями 5 знайдено скupчення глиняної обмазки від наземного об'єкту невизначеного характеру. Розміри завалу 0,8 x 2 м.

У розкопках III, IУ загальною площею 300 м² об'єктів не виявлено. Керамічний матеріал, зібраний в культурному шарі, аналогічний кераміці із розкопу II.

Розкоп У розмірами 56 x 10 м закладено в 4 м на північ від розкопу II. На його площі містилися господарська споруда 6 і житло 6.

Споруда 6 дещо заглиблена в материк. Вона має прямокутну форму, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки вертикальні, долівка рівна, добре утрамбована. Розміри споруди 2,3 x 2,6 м, глибина 0,4 - 0,5 м від сучасної поверхні. У до-

лінії знаходилося шість ямок від стовпів: чотири з них розміщені по кутах, дві - посередині коротких стінок. Діаметр ямок 0,18 - 0,2 м, глибина - 8 - 10 см від рівня долівки. Заповнення складалося з темного гумусу з включеннями глинистої обмазки і пугливків. У заповненні виявлено незначну кількість ліпного посуду.

Житло 6 розміщене в 5,8 м на захід від господарської споруди 6 (рис. 9). Це прямокутна у плані напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу. Східна частина житла дещо розширеня. Стінки похилі, долівка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 4 x 5,56 м, глибина 0,6 - 0,7 м від сучасної поверхні. Вздовж східної стінки розташованій материковий прилавок шириною 0,6 - 0,8 м і висотою 15 - 18 см від рівня долівки. У центрі прилавка, під східною стінкою, містився завал глинистої обмазки округлої у плані форми, розмірами 0,6 x 0,6 м і товщиною 0,4 м. Під північною стінкою, ближче до леманки, розташоване скупчення перешаланих до червоного кольору глиняних валіківovalної форми, вміщених у невеликому заглибленні. Розміри викладки 0,4 x 1,02 м, товщина - 5 - 6 см. На поверхні знаходилося скупчення пугливків і попелу. Очевидно, викладка служила основою вогнища і глиняні валіки використали із-за відсутності каменя. Інших слідів вогнища у житлі не простежено. У долівці розташовано десять ямок від стовпів: шість з них розміщені по кутах і посередині пучинних стінок. Їх діаметр 0,3 - 0,4 м, глибина 0,4 - 0,6 м від рівня долівки. Ще чотири ямки, але менших розмірів, розміщені посередині житла. Їх призначення не визначено. Можливо, вони використовувались для перегородки, що відділяла частину житла з вогнищем від останньої площини. Їх діаметр 0,3 - 0,34 м, глибина 0,1 - 0,13 м від рівня долівки. Заповнення складалося з темного гумусу із значими включеннями дрібних уламків глинистої обмазки, попелу та пугливків. У заповненні виявлено значну кількість ліпного та чотири фрагменти гончарного посуду (рис. 31, I-4). Крім того, у житлі знайдено два фрагменти залізних ножиків та три глиняних прясла. Слід відзначити велику кількість глинистої обмазки поблизу долівки і на долівці житла.

На захільному краї розкопу знаходилося скупчення глинистої обмазки від наземного об'єкту. Його розміри 1 x 1,2 м. Основна частина скупчення входить у північний борт розкопу.

У 8 м на захід від розкопу ІІІ захалено траншею розмірами 6 x 10 м з метою встановлення південного краю поселення. У траншій знайдено житло 7 (рис. 13). Це фільє до квадратної з заокругленими кутами напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу. Східна частина житла дещо розширеня. Стінки вертикальні, долівка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 4,8 x 5,2 м, глибина 0,8 - 0,85 м від сучасної поверхні. У північно-східному куті розміщений материковий ниступ прямокутної форми розмірами 1,2 x 1,8 м. Він підвищувався на 0,18 - 0,2 м над рівнем долівки і служив, очевидно, прилавком, що використовувався для господарських потреб або як леманка. У долівці знаходилося дев'ять ямок від стовпів. Дві з них, великих розмірів, розташовані у північно-захільному і південно-захільному кутах. Їх діаметр 0,4 - 0,5 м, глибина 0,4 - 0,5 м від рівня долівки. Ще три стовпових ямки діаметром 0,3 м і глибиною 0,3 - 0,5 м від рівня долівки розташовані в кутоверек житла, на відстані 1,2 м одна від одної. Вони ділить площину житла на дві частини - більшу східну з прилавком і меншу - західну. Західна частина житла до лінії стовпових ям підмазана глиною і втолтана. Дві стовпових ямки діаметром 0,3 м і глибиною 0,3 - 0,5 м від рівня долівки виявлено в 0,1 м на захід від кутової південно-західної ямки. Ще одна ямка діаметром 0,28 м і глибиною 0,4 м від рівня долівки розташована посередині північної стінки. Слідів вогнища на долівці не простежено. Заповнення житла складалося з темного гумусу із значими вкрапленнями пугливків і уламків глинистої обмазки. У заповненні виявлено незначну кількість ліпного та три уламки гончарного посуду.

Відкриті об'єкти на дослідженій площі поселення дають підстави припустити, що вони розміщувалися двома рядами ведомих східу на відстані 10 - 15 м один від одного. Відстань між рядами становила 15 - 20 м.

Кераміку з поселення за способом виготовлення можна поділити на дві групи: лішну і гончарну. Перша становила більшість керамічного посуду. За способом обробки зовнішньої поверхні вона поділяється на грубу, кухонну і лощену столову. Кухонна кераміка представлена, в основному, середніми за розмірами горщиками з легко відігнутими віночками, слабо випуклими бочками (рис. 31, 2, 4, 6-10). У тісті помітні домішки товченого каменя або кераміки, поверхня шорстка. Орнамент трапляється рідко. Лощена кераміка малочисленна і представлена переважно мисками. Лощіння середньої якості, чорного кольору. Деякі посудини прикрашені горизонтальними врізними лініями або їх комбінацією.

Гончарна кераміка становить невзначний процент посуду. Вона виготовлена з добре відмученої глини без домішок, поверхня лощена, сірого кольору. За формами переважають миски. Виявлено також амфороподібний глек з двома ручками (рис. 31, 5).

Імпортна кераміка представлена уламками бочок із світло-жовтого кольору і аналогічних по кольору ручок з асиметричним профілюванням (рис. 39, 4-6). Крім кераміки, у культурному шарі поселення знайдено прясла (6 ш), вироби з металу (сокира, три ножі, два тесла, дві фібули), кості (трьохскладовий гребінь) (рис. 41).

Сокільники II Пустомитівського району Львівської області

Поселення розташоване в 3 км на південь від села, в урочищі Ковалевських, і займає південний схил величного пагорба над луговою долиною. На поселенні проведені розвідкові роботи. Закладено три шурфи загальною площею 25 м². Культурний шар містився на глибині 0,2 м, потужність його 0,2 - 0,4 м. Нижче його підстеляє шар чорнозему. В одному з шурфів виявлено залишки наземного житла у вигляді скупченні глинистої обмазки розмірами 2,5 х 2 м.

Кераміка, зібрана на поселенні, представлена уламками посудин з шорсткою поверхнею. Серед них кілька фрагментів вінчиків від горщиків, форма яких характерна для шевороських пам'яток пізньоримського часу. Виділяються уламки сіроглиняної гончарної кераміки, які за складом тіста і характером обробки зовнішньої поверхні близькі до черняхівської гончарної кераміки.

Попередньо поселення можна віднести до III ст. н.е.

с. Поповичі Мостиського району Львівської області

Поселення займає правий берег потічка Бухта, з лівої сторони дороги Поповичі-Циків. На площи поселення зібрано фрагменти кераміки шевороської культури, характерні для пізньолатенського і ранньоримського часу⁴.

с. Пасіки-Зубрецькі Пустомитівського району Львівської області

Поселення розташоване на південний схід від села в урочищі "Мочари". Вони займає південно-східний схил балки, що виходить у болотисту долину. Площа поселення приблизно 150 х 200 м. У 1976 р. тут проведені розвідкові роботи. У нижній частині схилу трапляється кераміка виключно пізньолатенського часу. Дещо вище зібрано кераміку, характерну для шевороської культури ранньоримського часу. Тут же розміщене поселення черняхівської культури.

Шурф розмірами 6 х 10 м закладено на північному краї поселення. Культурний шар розпочинається безпосередньо під орним шаром і має потужність 0,3 - 0,4 м. Його підстеляє суглинок, який переходить у світлоглиняний материк. На площи шурпу досліджено житло. Це прямокутна у плані з закругленими кутами напівземлянка, орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки житла звужені донизу, долівка добре утрамбована, рівна. Південна стінка на 0,35 м вища від північної, що дорів-

⁴ Фонди музею археології Львівського держуніверситету. Розвідка М.А.Романишина.

ніде висоті складу на пів. відстані (рис. 8, I). Розміри житла 3,4 x 2,5 м, глибина 1,1 м від сучасної поверхні. Вздовж північної короткої стінки розташоване материкове підвищення шириной 0,8 м і висотою 0,13 м від рівня долівки, яке було, очевидно, лежаком. У південній стінці, на висоті 0,57 м від долівки, вирізана глибокий піч. Вона має прямокутну форму шириной 1 м і врізана в стінку на глибину 0,76 м. Черінь добре видалена, червоного кольору, товщиной 3 см. Купол печі не зберігся. Усти печі виходить у житло. У скінній частині печі, на черені, лежало кілька каменів. У заповненні виявлені декілька уламків ліпного посуду шевороської культури, залишне шило та кістки тварин. Перед пітчком, на долівці, залишено материковий виступ-приступку до печі. Її розміри 0,7 x 0,57 м, висота 0,4 м. Долівка житла напроти входу усти печі покрита шаром попелу. Заповнення житла неоднорідного характеру. Верхній шар складав темний гумус з домішками золи, глинистої обмазки, кугликів. Нижче залигав гумус світлішого кольору з домішками глини. Найнижчий шар складався з глини з промарками попелу і глинистої обмазки. У заповненні житла виявлено незначну кількість ліпного посуду шевороської культури (рис. 8, 2-5) і фрагмент гончарної кераміки липницької культури.

Характер керамічного матеріалу зібраного на площі поселення і в шурфі дає можливість припустити, що воно відноситься до другої половини I ст. до н.е. – III ст. н.е.

с.Пілобірці Пустомитівського району Львівської області

Поселення знаходиться в I км на північ від залізничної станції с.Пілобірці, в урочищі "На пісках". Воно займає південну частину мисоподібного підвищення, розташованого серед широкої лугової долини. Площа поселення 100 x 100 м. Нам'ятка багаточарова: крім шевороського поселення, тут знаходяться поселення бронзового, ранньозалізного, ранньослов'янського часу та періоду Київської Русі. У 1977 р. на поселенні проведено археологічні дослідження. Культурний шар розташований на глибині 0,2 – 0,3 м від сучасної поверхні і має потужність 0,3 – 0,4 м. Відкрито площу 350 м². Крім житл періоду Київської Русі і ранньослов'янського часу, тут досліджено житло, господарську споруду та вогнище, що належать до шевороської культури.

Житло 3 має квадратну у плані форму і орієнтоване стінками за сторонами світу (рис. 10). Стінки трохи накилені донизу, долівка рівна, добре утрамбована. Розміри житла 3,8 x 4 м, висота земляних стінок 0,7 м. У північно-східному куті розташоване вогнище. Воно викладене каменем і має округлу форму діаметром 0,87 м. У долівці знаходилося вісім ямок від стовпів, розміщених по кутах і посередині протилежних стінок. Їх діаметр 0,2 – 0,3 м, глибина 0,25 – 0,3 м від рівня долівки. Заповнення житла складалося з темного гумусу з домішками кугликів, попелу та дрібних уламків глинистої обмазки. У заповненні виявлено значну кількість ліпної кераміки та два уламки гончарних посудин, характерних для липницької культури.

Господарська споруда має прямокутну з закругленими кутами форму і орієнтована стінками за сторонами світу. Стінки вертикальні, дно рівне. Розміри споруди 3,2 x 2,6 м, висота земляних стінок 0,3 м. У заповненні споруди виявлено незначну кількість ліпного посуду, кістки тварин.

Вогнище розташоване за межами об'єктів. Воно викладене каменем і має округлу форму діаметром 1,2 м. Під час зачистки вогнища знайдено кілька фрагментів ліпного посуду шевороської культури.

У культурному шарі поселення зібрано ліпну кераміку шевороської культури. Більшість її має спеціально отверджувальну поверхню темно-бурого кольору. Деякі посудини орнаментовані пальцевими влавленнями, насічками по краю вінець, малішими розчленованнями валіком, нерегулярними врізними лініями. Кераміка представлена горщиками, мисками, кухликами та плоскими дисками (рис. 32).

За типологією кераміки поселення датується I ст. н.е.

с.Борисові Чустомитівського району Львівської області

Поселення розташоване в 1 км на схід від села, в урочищі "Над долинами", і займає невеликий південний схил підвищення над болотистою долиною. У північній частині протікає безіменний потічок. На площі поселення зібрано фрагменти ліпної кераміки шевороської культури та кераміку періоду Київської Русі.

м.Комарно Городоцького району Львівської області

Поселення розташоване на південно-західній околиці міста, між старим кладовищем і північною окраїною с.Перемонте. Воно займає південно-західний схил пагорба, розташованого над луговою долиною, по якій протікає р.Верещин. Розміри поселення приблизно 30 х 150 м. На площі поселення і шурфі, закладеному в центрі, зібрано велику кількість ліпної кераміки з підложенням, згладженою і спеціально ошоршавленою поверхнею. Всі посудини мають потовщені, профільовані віночі, характерні для шевороських керамічних комплексів пізньомолатенського часу.

с.Воля-Комулецька Нестерівського району
Львівської області

Поселення розташоване на східній околиці села, поблизу штакофери. Воно займає мисоподібний півмісяць виступ, що виділяється серед лугової широкої долини. У північній частині мису протікає безіменний потічок. На площі поселення зібрано незначну кількість уламків ліпного посуду шевороської культури та періоду Київської Русі.

с.Твірж Мостиського району Львівської області

Поселення розташоване в 500 м на південь від приміщення сільської школи, на пологому сонячному схилі, серед колгоспних ферм. Площа поселення близько 450 х 50 м. Основна його частина зруйнована забудовами. На поверхні зібрано незначну кількість уламків ліпної кераміки шевороської культури.

с.Бендинга Сокальського району Львівської області

Поселення розташоване в 300 м на схід від села, на мисоподібному підвищенні, серед лугової долини, в 300 м на північ від русла р.Західний Буг. На площі поселення зібрано фрагменти кераміки із спеціально ошоршавленою поверхнею і формами, характерними для шевороської культури пізньомолатенського часу.

с.Кожичі Яворівського району Львівської області

Поселення розташоване в 100 м на північ від місця Львів-Яворів, у північно-східному напрямку від автобусної зупинки с.Кожичі. Воно займає невеликий південно-західний схил підвищення над луговою долиною. На площі поселення зібрано незначну кількість уламків ліпної кераміки шевороської культури та фрагмент гончарної посудини.

с.Черешин Чустомитівського району Львівської області

Під час дослідження поселення ранньозалізного часу Л.І.Крушельницька відкрила заглиблене житло і господарську яму з керамічним матеріалом, характерним для шевороської культури пізньомолатенського часу. Житло має неправильну у плані форму розмірами 2,1 х 1,5 м. Стінки покині, дохідка добре утрамбована, різка. Глибина житла 0,7 м від сучасної поверхні. У північно-західній стінці, на материковому останці виявлено вогнище. Воно викладене каменем і має округлу у

плані форму діаметром 0,4 м. Між камінням і ловкою них знаходилася велика кількість посуду і кутилії. Біля східної стінки виміткова підвальна яма овальної форми розмірами 0,7 x 0,8 м і глибиною 0,25 м від рівня долівки. Східна частина ями підбоєм заходить під стінку житла. У заповненні житла виявлено незначну кількість ліпного посуду. Виділяється фрагмент горщика, характерного для шеворської культури пізньомаленського часу та два фрагменти чорнолощених мисок, близьких до зарубинецької культури.

Господарська яма округлої у плані форми, з прямими стінками і рівним дном. Діаметр ями 0,9 м, глибина 0,95 м від сучасної поверхні. У заповненні виявлено кілька уламків ліпної кераміки. Серед них фрагмент горщика з потовщеннями профільованими вінчиками і формою, характерною для шеворської культури пізньомаленського часу та чорнолощений горщик зарубинецької культури (рис. 34, I-7)*.

с.Хорів Острозького району Рівненської області

На неолітичному поселенні М.А.Пелишина зібрали велику кількість ліпної кераміки шеворської культури. Поселення розташоване в 1,5 км на схід від села в урочищі "Окогоша" і займає невеликий пологий південний схил над болотистою долиною. Серед кераміки, зібраної на поселенні, переважають ошукані горщики з легко розширеними вінчиками, чорнолощені миски, кухлики (рис. 33, 2, 5, 7, II-12). Деякі посудини близькі до кераміки зарубинецької культури (рис. 33, I, 6, 10)**.

За типологією кераміки поселення датується I ст. н.е.

с.Велике Дерев'янче Острозького району Рівненської області

Поселення розташоване в 500 м на захід від села в урочищі "Над лугом" і займає південну і західну частину схилу великого мисоподібного підвищення над широкою луговою долиною. У підніжжі схилу протікає безіменний потічок. На поселенні зібрано уламки ліпної кераміки, характерної для шеворської культури, в тому числі фрагмент вінчика із спіральнюю омереженою поверхнею і фрагмент чорнолощеної миски***.

с.Підріжжя Ковельського району Волинської області

Поселення відкрита І.П.Русанова у 1966 р. У результаті розкопок археологічної експедиції Інституту археології АН СРСР під керівництвом І.П.Русанової у 1967-1968 рр. і Інституту археології АН УРСР під керівництвом В.Д.Барана у 1971 р. тут відкрито сім жител, ряд господарських споруд і велику кількість господарських ям шеворської культури. Зібрано велику колекцію керамічного матеріалу. Серед кераміки виділяється ряд форм, характерних для зарубинецької культури.

За типологією керамічного матеріалу поселення датується I ст. до н.е. - II ст. н.е.****

* Матеріали зберігаються у фондах Інституту суспільних наук АН УРСР.

** Матеріали зберігаються у фондах археологічного музею Львівського держуніверситету.

*** Фонди Інституту археології АН УРСР. Розівідка О.І.Тереможкіна.

**** Матеріали розкопок не опубліковані і зберігаються у фондах Інституту археології АН СРСР і Інституту археології АН УРСР. У розкопках 1971 р. брав участь автор.

ПОХОВАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ

с.Гринів Чустомітівського району Львівської області

У 1930 р. під час будівництва будинку знищено частину могильника шеворської культури. До врятованих знахідок належать: невелика ліпна посудина біконічної форми, в якій знаходилися кальциновані кістки із залишками предметами, чорнолощена посудина грушоподібної форми з ніжком, відносно зігнутий двосічний меч. Крім того, тут підібрано уламки умбона і п'ять заклепок від інших умбонів, три наконечники списів, шпора, залишки перстенеподібні і гачкоподібні скріплення до пояса, чотири поясні прикраси, окуття пояса, шість ножів, ключ і пружину від замка. До знахідок із зруйнованої частини могильника відносяться також дві залишні гостропрофільовані фібули (Змієцько, 1932, в. 8-137 (рис. 36, I-23).

У 1975 р. провели археологічні роботи на могильнику, який розташований в урочищі "Загуменки", на території саду гр. Олексів. Він займає пагорб, обмежений крутыми скелями з північної та південної сторін та іншими трьох сторін. Площа могильника 30 х 50 м. У результаті огорожі, посадки фруктових дерев та інших земляних робіт переважна більшість площи могильника знищена. Досліджено найменш пошкоджену частину могильника, що займала площу близько 200 м². Виявлено шість поховань шеворської культури.

Поховання 1 виявлено на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Поховання знищено. Від урни темно-коричневого кольору збереглася незначна кількість уламків бочків. Серед кераміки розкидані кальциновані кістки. Вугликів і попелу між ними не простежено.

Поховання 2 виявлене на північному краї могильника, на глибині 0,2 м від сучасної поверхні. Від нього збереглася невелика кількість кальцинованих кісток, розкиданих на площі розмірами 0,2 х 0,25 м. Кістки очищені від залишків вогнища. У 0,3 м на північ від кісток лежали бронзова пряжка до пояса і залишне кресало (рис. 44, I,2). Залишки ліпної урни темно-жовтого кольору з потовщеними профільованими вінчиками були розсіяні навколо кісток і між ними.

Поховання 3 виявлено в 6 м на південний захід від поховання 1, на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Пляма поховальної ями чітко виділяється на фоні піскового материка своїм темним заповненням. Вона мала овальну форму розмірами 0,8 х 0,9 м і глибину 0,8 м від сучасної поверхні. Поховання здійснене в чорнолощеному, кружальної роботи глаку з кулястим тудубом і кузыкою шийкою, до якої прикріплена ручка (рис. 38, I). По боках урни була обкладена великою кількістю уламків повторно перепаленої кераміки шеворської культури. У 0,3 м на захід від урни, на рівні II вінця, лежали залишна шпора і бронзове окуття нижньої частини піхов меча (рис. 38, 2; 44, 2). Із східної сторони, на тому ж рівні, лежали переламаний на дві частини бойовий ніж і нижня частина наконечника списа. Трохи нижче знаходилася друга частина наконечника списа (рис. 37, 5). На дні поховальної ями із східної сторони урни лежав ще один, переламаний на дві частини, бойовий ніж і ношиці з відламаним лезом (рис. 38, 9, 10). Під урною лежали бронзова фібула, ніж,

умбон, бритва, амурне окуття кінця пояса і обкладка піхв мечі з антропозооморфними зображеннями (рис. 37, 6,8; 38, 2; 43). Урна підтримувалася вбитими в землю трьома частинами меча (рис. 37,4). Більшість речей обпалені на поховальному вогнищі, вся зброя навмисно зіпсована. Серед крупних кальцинованих кісток, які знаходилися в урні і були старанно очищені від залишків вогнища, виявлено три уламки переплавленої бронзової пластини нейзного призначення і фрагмент чорнолощено-го кухлика.

Поховання 4 виявлено в 1,8 м на схід від поховання 3 на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Урну служив ліпний горщик банкоподібної форми, що стояв у центрі ями. Яма мала округлу у плані форму діаметром 0,7 м і глибиною 0,75 м від сучасної поверхні. Із західної сторони урни, на рівні її вінди заходився невеликий кухлик з ручкою (рис. 37, 1-2). Зверху урна була прикрита кам'яною плиткою. Кальциновані кістки, що лежали в урні, старанно очищені від залишків вогнища.

Поховання 5 виявлено в 0,4 м на схід від поховання 4, на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Контури поховальної ями не простежені. Кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища, лежали кучкою на дні поховальної ями. У 0,2 м на схід від кісток знаходилася урна, якую служив ліпний горщик грушоподібної форми (рис. 37, 3). У горщику також містилася невелика кількість кальцинованих кісток.

Поховання 6 виявлене на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. Поховання порушене. Від цього збереглося кілька уламків дендрії та бочкові посудини - урни темно-жовтого кольору. Серед черепків і на дендрії посудин помітні кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища.

Звенигород-Госва гора Пустомитівського району Львівської області

Під час дослідження могильника липицької культури, розташованого на гребені південного схилу шагорба в місцевості Госва гора, виявлено кілька поховань пшеворської культури (Свєшников, 1957, с. 63-64, рис. 21, 10-13; Кропоткін, 1974, с. 51-54).

Поховання 8 виявлено на глибині 0,8 м від сучасної поверхні, у марі чорнозему. На дні ями, форму і розміри якої простежити не вдалося, лежали уламки чорнолощеної урни з кальцинованими кістками. Кості очищені від залишків вогнища. Урна накрита уламками трьох ліпих посудин липицької культури. Всередині урни знаходилися тричі зігнутий меч, ніж, дві шпори, наконечник списа, у втулці якого лежав уламок бронзової гостропрофільованої фібули. Посуд і металеві речі повторно перепалені.

Поховання 2а виявлено на глибині 0,45 м від сучасної поверхні. Поховання покладене оранком. Уламки чорнолощеної урни і кальциновані кістки розкидані на площі діаметром 0,3 м.

Поховання II зруйноване піньовою ямою. Від цього збереглася чорнолощена, біконічної форми урна, прикрашена на плечиках врізном лінією.

Звенигород-Загуменки

У 200 м на захід від урочища "Госва Гора", в місцевості Загуменки, відкрито поховання з трупоспаленням в урні, накритій кам'яною плиткою. У похованні знайдено зброя, від якої збереглася лише шпора. Співробітниками Львівського історичного музею відкрито ще одне, пошкоджене оранком поховання з трупоскладенням. Вдалося встановити, що покійник лежав на спині у витягнутому положенні, головою орієнтований на північ. Біля його колін знаходилися умбон, дві шпори, фрагменти бронзової піхви мечі, тикуристованої сітчатим орнаментом, і бронзове кільце від її верхньої частини, уламки бронзового окуття пояса, пряжка і ка-

м'який бруск. Всі предмети поховані вогнем. На костях похованого слідів вогню непомітно (Свєнников, 1957, с. 63, рис. 21, I-9).

Звенигород - садиба Великача

У 1974 р. під час земляних робіт на території садиби М.Г.Великача відкрито поховання шеворської культури. Урна темно-жовтого кольору знаходилася на глибині 0,8 м від сучасної поверхні (рис. 16, 3). Кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища, лежали в урні. Над кістками лежав зігнутий в кільце залізний предмет невизначеного походження. Біля урни виявлено кілька фрагментів гончарної кераміки липицької культури.

У 1975 р. провели систематичні розкопки могильника, який розташований на південно-західному краї села, в 300 м південніше Загуменок. Він займає північну південно-західну склону пагорба над болотистою долиною. Основна частина могильника зайнята хитловими і господарськими будівлями. Вільно залишилася невелика площа розмірами 12 x 30 м, де і проводилися археологічні дослідження. На відкритій площі 300 м² виявлено 9 шеворських і 16 липицьких поховань. Нижче подаємо опис поховань шеворської культури.

Поховання 6. Глибина 0,8 м від сучасної поверхні. Ліпна посудина світло-брунатного кольору, заповнена кальцинованими кістками, очищеними від залишків вогнища. Над кістками лежали уламки кераміки від шести ліпних і двох гончарних посудин. Кераміка має сліди повторного перепалення.

Поховання 7. На глибині 0,7 м від сучасної поверхні виявлено напівзотлілу урну, віл якої зберігся бочок. Посудина ліпна, за складом тіста аналогічні посудинам поховання 6,7. На денці лежали кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища. Поблизу урни - залізна прямка, під урною - залізний ножик і шило.

Поховання 10. Глибина 0,8 м від сучасної поверхні. Від зотлілої урни збереглися дрібні фрагменти денця і бочітів, за складом тіста аналогічні посудинам поховань 6,7. На денці лежали кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища. Поблизу урни - залізна прямка, під урною - залізний ножик і шило.

Поховання 11. На глибині 0,8 м від сучасної поверхні лежали куточком очищені кальциновані кістки (розміри скручення 0,35 x 0,25 м). Поруч з кістками виявлено два уламки ліпної кераміки із спеціально ощершуваною поверхнею і залізну прямку.

Поховання 15 (глибина 0,6 м віл сучасної поверхні) здійснено у ліпній посудині, прикритій зверху кам'яною плиткою. Кальциновані кістки очищені.

Поховання 18. На глибині 0,5 м від сучасної поверхні виявлено залишки зотлілої урни темно-жовтого кольору. Серед уламків кераміки лежали кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища, а на них - кілька уламків гончарної кераміки, повторно перепалених у вогні.

Поховання 19. Віл зотлілої урни, виявленої на глибині 0,5 м від сучасної поверхні, збереглися фрагменти денця, за тістом і кольором поверхні аналогічні посудині з попереднього поховання. На денці лежали очищені від залишків вогнища кальциновані кістки, а поблизу них - фрагмент товстостінної гончарної посудини зі слідами повторного перепалення.

Поховання 22. Виявлено на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Ліпна посудина на темно-брунатного кольору була роздавлена і частково зотліла. На дні урни лежали кальциновані кістки, очищені від залишків вогнища. Поряд з ней знайдено уламок залізного ножика.

Поховання 24. Глибина 0,7 м від сучасної поверхні. У ліпній посудині темно-брунатного кольору лежали очищені кальциновані кістки, а на них - кілька уламків повторно перепаленої ліпної кераміки. Довкола урни і над нею трохи лежали дрібні уламки кераміки і кальциновані кістки.

с.Биньїга Сокальського району Львівської області

Під час будівництва дороги до Сокала випадково виявлено чорнолощену урну, прикрашенну подвійним меандровим орнаментом (Smiszko, 1932, с.117.

м.Червоноград (Кристинопіль) Львівської області

Під час будівництва дороги у 1873 р. на широкому узгір'ї на-траплено на кілька тілопальних поховань з погнутим зброям. Одне з них виявлене на глибині 1 м від сучасної поверхні. Перепалені кістки і зброя знаходилися в урні темно-сірого кольору з горобкуватою поверхнею (рис. 15, I, 18). Нижня частина по-судини прикрашена нерегулярними врізами лініями. У другому похованні перепалені кістки і залізні предмети знаходилися в чорнолощеній урні (рис. 15, I, 17). Крім то-го, знайдено ще одну посудину з чорнолощеною поверхнею і одним вушком. До них або і інших зруйнованих поховань відноситься залізний умбон, зігнутий вдвое дар-жак шита і дві залізні шпори (рис. 15, I, 19-21) (Smiszko, 1932, с. 17-18).

с.Добростані Яворівського району Львівської області

Під час будівництва водосховища знищено кілька поховань пше-ворської культури. Від одного з них збереглося кілька фрагментів урн з світло-жов-того кольору, з грубими домішками в тісті. Між черепками лежали калциновані кіст-ки. До другого поховання належать уламки дна і нижньої частини бочків посудин-урн такоого ж типу, як і попередні. До інших зруйнованих поховань відноситься дво-січний, тричі зігнутий меч, три умбони, чотири наконечники списів, два держаки шита, два уламки залізої шпори, чотирикутна залізна пряжка, скріплення до пояса і залізний ніж. Один з умбонів і три наконечники списів ритуально зігнуті (рис. I, I-I3) (Smiszko, 1932, с.6-7; Smiszko, 1949, табл. I, 9).

с.Твірка Мостиського району Львівської області

У 1837 р. під час оранки на полі виявлено розбиту урну, за-лізний умбон і наконечник списа (Smiszko, 1932, с. 26).

с.Перепельники Зборівського району Тернопільської області

При невідомих обставинах тут виявлено тілопальне поховання зі зброям. Від цього збереглися двосічний, двічі зігнутий меч, умбон і наконеч-ник списа (рис. I, 8-10) (Smiszko, 1932, с. 20-21).

с.Лучка Тернопільського району Тернопільської області

У 1925 р. поблизу будинку лісника Б.Януш дослідив випадково виявлене тут поховання. Калциновані кістки вміщені у невелику кінці посудину і накриті умбоном. Всередині урн, серед кісток, знаходилися рештки бронзової об-кладки піхов меча, поверхня якої прикрашена ажурним орнаментом. Нижній кінець об-кладки сплавлений у вогні. До верхньої частини прикріплена бронзова підвіска ме-ча. Тут же виявлено тричі зігнутий наконечник списа, дві шпори, залізну пряжку до пояса, два фрагменти округлої бронзової пряжки і дві фібули (рис. I, I, 7) (Janiak, 1908, с. 282; Smiszko, 1934, с. 20).

с.Олеїш Тлумачського району Івано-Франківської області

Неподалік села при невідомих обставинах виявлено тілопальне поховання з умбоном, двосічним мечем і наконечником списа (Smiszko, 1932, с.20).

с.Хотимир Тлумачського району Івано-Франківської області

У 1908 р. у каменоломні відкрито поховання зі збросом. До його складу входили урна, дві штори, два наконечники списа, ножині і пряжка до пояса (рис. I5, 23) /Smiszko, 1932, в. 4-5/.

Кам'янка-Бузька Коломийського району
Івано-Франківської області

У 1926 р. в кургані поблизу села відкрито урнове поховання. Урною служила гончарна посудина сірого кольору, прикрашена під віничком пластичним орнаментом. В урні знаходилися кальциновані кістки з двосічним мечем, умбоном, двома шторами, наконечником списа, фрагментом державка щита і західним ножком (рис. I5, II-16) /Smiszko, 1932, в. 15-16/.

Репужинці Городенківського району
Івано-Франківської області

У 1861 р. під час оранки поля, неподалік села, виявлено поховання зі збросом. До складу поховання входили наконечник списа, умбон, пряжка до пояса /Smiszko, 1930, в. 24/.

с.Петрилів Тлумачського району Івано-Франківської області

У 1878 р. під час оранки поля поблизу села виявлено поховання зі збросом. До його складу четыри рази зігнутий меч, наконечник списа і дві штори /Smiszko, 1930, в. 27/.

с.Капустяни Борщівського району Тернопільської області

У кургані біля села виявлено поховання в урні темно-жовтого кольору, з горохуватою поверхнею (рис. 36, 28). Урна була обвінчана мечем. До нього, а можливо і до інших зруйнованих поховань належать два умбони, два наконечники списів (рис. 36, 26-28) /Smiszko, 1932, в. 16-17/.

с.Слобідка-Пільча Коломийського району
Івано-Франківської області

У 1859 р. тут відкрито урнове поховання з кальцинованими кістками всередині. У похованні знайдено також зігнутий меч і фрагменти умбона /Smiszko, 1932, в. 25/.

с.Боршиківці Борщівського району Тернопільської області

У 1899 р. під час оранки поля на ниві Стрілка виявлено поховання, від якого збереглися умбон і наконечник списа /Smiszko, 1932, в. 3-4/.

с.Монастириха Гусятинського району Тернопільської області

У збірці Тернопільського краєзнавчого музею зберігається чорнолощена урна, прикрашена на плечиках мезандровим орнаментом. Урна знайдена в огорожах села при невідомих обставинах (рис. I6, 2).

м.Рудки Самбірського району Львівської області

У 1880 р. тут видалково відкрито поховання зі зброєю. Урною слугувала гончарна посудина темно-сірого кольору (рис. 15, 22). Серед кальцинованих кісток лежали вчетверо зігнутий меч, наконечник списа і фрагмент шини від уніона. Біля урни знаходилася невелика ліпша мисочка, викальна до червоного кольору (Smisako, 1932, с. 24-25).

с.Іване-Залоте Заліщицького району Тернопільської області

У 1918 р. тут видалково викладене урнове поховання. До складу похованального інвентаря входили наконечник списа, лернік літта, дві шпори, підвіска до піхов меча, улемки нога, кві підвіски і бронзова фібула піль"язної конструкції (рис. 17, 14-18) (Smisako, 1932, с. 14-15).

с.Озеряни Бучачского району Тернопільської області

При невідомих обставинах тут знайдено тілощальне поховання. До чого входили урни і зігнутий наконечник списа (Smisako, 1932, с. 15).

Із залишених поховань шевороської культури походять списи латенського типу, знайдений у Дрогичівці Заліщицького району Тернопільської області, умісні в високим шином із Комарна Городоцького району Львівської області, спис, орнаментований вищуклим ромбічним орнаментом із Маркової Монастирицького району Тернопільської області, три списи із Передільниці Старосамбірського району Львівської області (Smisako, 1932, с. 7, 17, 20, 22) три шпори із с.Печорна Заліщицького району Тернопільської області^{*}.

* Шпори зберігаються у фондах Тернопільського краєзнавчого музею.

С П И С О К Л И Т Е Р А Т У Р И

- Амброз А.К. Фібулн інга Європейської часті ССР. - САИ, 1966, №-30, с. I-113.
- Баран В.Д. Поселення перших століть нашої ери біля с.Черепин. - К.: Наук. думка, 1961, с. I-98.
- Баран В.Д. До питання про ліпну кераміку полів поховань черняхівського типу у межиріччі Дністра і Західного Бугу. - МДАІВ, 1961 а, вип. 3, с. 77-87.
- Баран В.Д. Пам'ятники черняховської культури бассейна Западного Буга. - МИА, 1964, № 116, с. 213-252.
- Баран В.Д. Деякі підсумки досліджень поселень черняхівського типу у верхів'ях Дністра і Західного Бугу. - В кн.: Слов'янно-руські старожитності. К., 1969, с. 35-45.
- Баран В.Д. Етнокультурні процеси у межиріччі Дніпра і Вісли в першій половині I тисячоліття н.е. - УІК, 1970, № 10, с. 46-49.
- Баран В.Д. Поселення черняхівського типу поблизу с.Дем'янів у Верхньому Подністров'ї. - Археологія, 1971, I, с. 104-113.
- Баран В.Д. Древнє слов'янство між Днестром и Прип'ятью: Автореф. дис. д-ра ист. наук. - М., 1972, с. 3-45.
- Баран В.Д. Ранні слов'яні між Днестром і Прип'яттю. - К.: Наук. думка, 1972, с. I-243.
- Баран В.Д. До питання про підґрунтя черняхівської культури. - В кн.: Дослідження з слов'янно-руської археології. К., 1976, с. 49-62.
- Баран В.Д. Черняхівська культура. - К.: Наук. думка, 1981, с. I-262.
- Більшиця В.І., Пачкова С.П. Зарубинецьке поселення у с.Лютеж. - МИА, 1969, № 160, с. 52-74.
- Бураков А.В. Козырское городище рубежа и первых веков нашей эры. - Киев : Наук. думка, 1976, с. I-158.
- Васильев Л.С. Проблемы китайской цивилизации. - М. : Наука, 1976, с. I-480.
- Волинчик В.К. Население Волыни первой половины I тысячелетия н.э. Автореф.дис. ... канд. ист. наук. - К., 1978, с. I-16.
- Вознесенская Г.А. Техника и технология кузнецкого производства шеворских племен Верхнего Поднестровья. - В кн.: Исследования методов естественных наук в археологии. К.: Наук. думка, 1981, с. 56-49.
- Зеест И.В. Керамическая тара Боспора. - МИА, 1960, № 88, с. I-180.
- Каспарова К.В. Могильник и поселение у дер. Отвєржичи. - МИА, 1969, № 160, с. 131-168.
- Каспарова К.В. Новые материалы могильника Отвєржичи и некоторые вопросы относительной хронологии зарубинецкой культуры Полесья. - Археол. сб., 1976, № 17, с. 35-66.
- Козак Д.Н. Некоторые проблемы изучения шеворской культуры. - В кн.: Новые исследования археологических памятников на Украине. Киев: Наук. думка, 1977, с. 97-110.
- Козак Д.Н. Могильник початку нашої ери у с.Звенигород на Львівщині. - Археологія, 1978, № 25, с. 96-107.
- Козак Д.Н., Орлов Р.С. Пам'ятка стародавньої міфології. - Народна творчість та етнографія, 1980, № 1, с. 104-105.
- Кропоткин В.В. Черняховская культура и Римская империя. - В кн.: I Międzynar. Kongr. archeologii słowiańskieej. Warszawa, 1965, s. 283-284.
- Кропоткин В.В. Шеворское погребение I в. н.э. из с.Звенигород (Львовская область). - КСИА АН ССР, 1974, № 140, с. 51-57.
- Крушельницька Л.І., Опірськ В.Г. Поселення східнопоморсько-мазовецької культури в верхів'ях Західного Бугу. - Археологія, 1975, № 18, с. 75-80.
- Кухаренко Ю.В. Чаплинский могильник. - МИА, 1959, № 70, с. 154-180.
- Кухаренко Ю.В. Зарубинецкая культура. - САИ, 1964, № 19, с. I-68.
- Липущик И.И. Городище Новостроицкое. - МИА, 1958, № 74, с. I-236.
- Максимов С.В. Зарубинецьке поселення поблизу с.Зарубинці. - Археологія, 1964, т. 17, с. 74-91.
- Максимов Е.В. Хронология древностей зарубинецкой культуры в Среднем Поднепровье. - МИА, 1969, № 160, с. 17-24.

- Максимов Е.В. Новые зарубинецкие памятники в Среднем Поднепровье. - МИА, 1969 а, № 160, с. 39-50.
- Максимов Е.В. Зарубинецкое поселение на Пилищенковой Горе. - Археология, 1971, 4, с. 41-56.
- Максимов Е.В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. - Киев: Наук. думка, 1972, с. 1-182.
- Мехно Г.В. Ягнятинская экспедиция. - АП УРСР, 1952, вып. 3, с. 154-167.
- Никитина Г.Ф. Население лесостепной полосы Восточной Европы в первой половине I тыс. н.э. Проблема происхождения черняховской культуры: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - М., 1965, с. 3-18.
- Никитина Г.Ф. Погребальный обряд культуры полей погребений Средней Европы в I тыс. до н.э. - I тыс. н.э. - В кн.: Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тыс. до н.э. - I тыс. н.э. М. : Наук. думка, 1974, с. 5-131.
- Пачкова С.П. К вопросу о памятниках позднелатенского времени на Среднем Днестре. - В кн.: Проблемы этногенеза славян. Киев : Наук. думка, 1978, с. 57-71.
- Петров В.П. Зарубинецкий могильник. - МИА, 1959, № 70, с. 32-60.
- Петров В.П. Масловский могильник на р. Товмак. - МИА, 1964, № 116, с. 118-167.
- Петров В.П. Черняховский могильник. - МИА, 1964а, № 116, с. 53-117.
- Приходник О.М. Ранньеслов "якське житло на Поділлі". - Археологія, 1971, 3, с. 37-48.
- Самойловский И.М. Корчеватовский могильник. - МИА, 1959, № 70, с. 61-92.
- Свешников И.К. Могильник липицкой культуры во Львовской области (раскопки у сел Звенигород и Болотное). - КСИМК, 1957, № 68, с. 63-74.
- Седов В.В. Формирование славянского населения Среднего Поднепровья. - СА, 1972, № 4, с. 116-130.
- Симонович Э.А. К вопросу о раннечерняховских поселениях культуры полей погребений. - СА, 1958, № 1, с. 243-252.
- Смирнова Г.И. Работы Западноукраинской экспедиции в 1954 г. - КСИМК, 1957, № 67, с. 101-108.
- Смирнова Г.И. Поселение у с. Незвиско в первых веках новой эры. - МИА, 1964, № 116, с. 196-222.
- Смішко М.Ю. Селище доби полів поховань у Вікниках-Великих. - Археологія, 1947, т. I, с. III-121.
- Смішко М.Ю. Дослідження пам'яток культури полів Поховань в західних областях УРСР у 1947 р. - АП УРСР, 1952, вып. 3, с. 337-376.
- Смішко М.Ю. Богатое погребение начала нашей эры во Львовской области. - СА, 1957, № 1, с. 238-243.
- Смішко М.Ю. Археологічні дослідження в західних областях УРСР за роки Радянської влади. - МДАНВ, 1959, вып. 2, с. 5-23.
- Третьяков В.П. Чаплинское городище. - МИА, 1959, № 70, с. 119-153.
- Фурманська А.І. Фібули з розкопок Славії. - Археологія, 1953, т. 8, с. 76-94.
- Хавлюк П.І. Пам'ятки зарубинецької культури на Поділлі. - Археологія, 1971, 4, с. 84-96.
- Хавлюк П.І. Зарубинецька культура Південного Поділля та Лівобережного Дністра. - Археологія, 1975, 18, с. 7-19.
- Циглик В.М. Население Верхнего Поднестровья первых столетий нашей эры. - К.: Наук. думка, 1976, с. 1-173.
- Шелов Д.Б. Танаис и Нижний Дон в первых веках нашей эры. - М. : Наука, 1972, с. 1-352.
- Шелов Д.Б. Узкогорные светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. - КСИА, АН СССР, 1978, вып. 156, с. 16-21.
- Шукин М.Б. К хронологии и стратиграфии поселения первых веков нашей эры у с. Незвиско. - Сообщ. Госсемитажа, 1972, вып. 66, с. 59-62.
- Шукин М.Б. О некоторых проблемах черняховской культуры и происхождения славян. - СА, 1974, № 4, с. 57-69.
- Шукин М.Б. О начальной дате черняховской культуры. - Рг. А., 1976, т.22, в. 304-315.
- Almgren O. Studien über Nordeuropäische Fittelformen. - Stockholm, 1897, s. 1-243.
- Antoniewicz W. Religia dawnich Słowian: Religie Świata. - Warszawa, 1957, s. 319-402.
- Dąbrowski K. Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stan. 1 w Piwnicach pow. Kalisz. - MS, 1958, t. 4, s. 7-91.
- Dąbrowscy K. i I. Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesolikach pow. Kalisz. - Wrocław: Warszawa, 1967, s. 1-22.
- Dąbrowscy K. i I. Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice pow. Kalisz. - MS, 1968, t. 11, s. 423-503.
- Diacowiciu C., Diaconiciu H. Ulpia Trajana. - Bucureşti, 1972, s. 1-96.
- Filip J. Keltové ve střední Evropě. - Praha, 1956, c. 3-552.
- Hadaczek K. Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska. - Teka konserwatorska. Lwów, 1909, t. 3, z. 2, s. 1-21.
- Hachmann R. Ostergermanische Funde der Spätlatenezeit in Mittel und Westdeutschland. - Archeologie-Geografica, 1957, t. 6, s. 1-128.
- Hachmann R. Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im nordlichen Mitteleuropa und Skandinavia. - Ber. Röm. Germ. Kommiss., 1961, t. 41, s. 1-276.
- Jahn M. Die Bewaffnung der Germanen in älterer Eisenzeit. - Würzburg, 1916, s. 1-204.

- Jahn M. Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung. - Lipsk, 1921, s. 1-191.
- Jakimowicz R. Sprawozdania z działalności P.U.K. na okres warszawski-północny. - WA, 1921, t. 6, s. 201-224.
- Jamka R. Cmentarzysko w Kopkach (pow. Niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce Zachodniej. - PA, 1936, t. 5, z. 1, s. 23-62.
- Jamka R. Pradzieje Krakowa. Kraków. Studia nad rozwojem miasta. - Kraków, 1957, s. 1-95.
- Jamka R. Ciażopalne cmentarzysko kultury przeworzkiej w Giosnach pow. Łódź. - PR.A., 1962, t. 3, s. 122-158.
- Janusz B. Zabytki prehistoryczne Galicji Wschodniej. - Lwów, 1918, s. 3-310.
- Kolnić T. Popielnicowe pochówki z młodszej doby rzymskiej a počiatku doby stanowienia narodów w Ołkove pri Priestanach. - SA, 1956, t. 4/2, s. 233-300.
- Kossak G. Frühe römische Fibeln aus dem Alpenvorland und ihre Bedeutung für die germanischen Kulturverhältnisse. Aus Bayerns Frühzeit. München, 1962, s. 125-137.
- Kostrzewski B. Cmentarzysko z okresu północnołacińskiego i rzymskiego w Domaradzicach pow. Rawicz. - PAP, 1954, t. 4, s. 153-272.
- Kostrzewski J. Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit. - Leipzig; Würzburg, 1919, s. 84-139.
- Kostrzewski J. Wyniki badań prehistorycznych w powiatach tarnogórskim, pszczyńskim, świętochłowickim i katowickim na Górnym Śląsku. - PP, 1935, N 1, s. 41-50.
- Kostrzewski J. Wielkopolska, w pradziejach. - Warszawa, 1958, s. 1-348.
- Koziowski L. Wenedowie w źródłach historycznych i w świetle kartografii prehistorycznej. - Lwów, 1937, s. 1-63.
- Koziowski L. Zarys pradziejów Polaków południowo-wschodniej. - Lwów, 1939, s. 1-89.
- Marciniak J. Cmentarzysko ciażopalne z okresu północnołacińskiego w Wilanowie koło Warszawy. - MS, 1957, t. 2, s. 7-174.
- Materiały archeologiczne, 1967, t. 8, s. 196-213.
- Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne, 1973, t. 2, s. 127-531.
- Materiały starożytne, 1963, t. 9, s. 143-253.
- Myles Delon, Chadwick Norak. Ze świata keltów. - Warszawa, 1975, s. 1-325.
- Parvan V. Getica. - Bucuresti, 1926, s. 1-850.
- Prahistoria ziem Polskich. Późny okres lateński i okres rzymski. 1981. t.V, s. 57-134.
- Raddatz K. Der Thorsberger Moorfund. - "Offa-Bücher", 1957, Bd. 13, s. 145-149.
- Raddatz K. Die Bewaffnung der Germanen in der Jüngeren römischen Kaiserzeit. - "Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen". - Philosophisch-historische Klasse, 1967, Bd. 1, s. 3-17.
- Sawicka J. Grób z okresu cesarstwa rzymskiego z Sobolewa (pow Garwoliński). - WA, 1923, t. 8, s. 23-32.
- Smiszk M. Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. - Lwów, 1932, s. 1-183.
- Smiszk M. Stan i perspektywy badań nad okresem cesarstwa rzymskiego w południowo-wschodniej Polsce. - WA, 1936, t. 14, s. 126-140.
- Tackenberg K. Die Wandalen in Niederschlesien. - Berlin, 1925, S. 1-118.
- Thomas S. Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. - Arbeits- und Forschungsberichte zu sächsischen Bodendenkmalpflege, 1960, Bd. 8, s. 54-215.
- Wiadomości archeologiczne, 1970, t. XXXY 4, s. 429-490.
- Zegadlenie okresu lateńskiego w Polsce. Warszawa-Kraków, 1968, s. 42-51.
- Zirra V. Stand der Forschung der keltischen spätlatenezeit in Rumänien. - AR, 1971, Bd. 23, s. 529-547.
- Żaki A. Północnołacińskie stanowisko w Żółipolu pow. Miechowskiego. - PA, 1948, t. 8, s. 67-72.
- Szmit Z. Groby z okresu lateńskiego i rzymskiego na cmentarzysku "Kazarówka" w Brochaczynie nad Bugiem. - WA, 1921, t. 6, s. 60-79.

С П И С О К С К О Р О Ч Е Н Ъ

- АН УРСР - Археологічні пам'ятки УРСР
АО - Археологические открытия
КСИА АН СССР - Краткие сообщения Института археологии АН СССР
КСИМК - Краткие сообщения Института истории материальной культуры
МДАПВ - Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині
МИА СССР - Материалы и исследования по археологии СССР
СА - Советская археология
САИ СССР - Свод археологических источников СССР
УІК - Український історичний журнал
AR - Archeologické Rozhledy
FAP - Fontes archeologica Poznanienses
MA - Materiały archeologiczne
MS - Materiały starożytnie
MSW - Materiały starożytnie i wczesnosredniowieczne
PZP - Prahistoria ziem Polskich.
PA - Przegląd archeologiczny
PR. A. - Prace archeologiczne
PP. - Prace prehistoryczne
SA - Slovenska archeologia
WA - Wiadomości archeologiczne
ZOLP - Zagadnienie okresu lateńskiego w Polsce.

З М И С Т

Вступ	3
Розділ I. Основні риси культури	6
Поховальний обряд	12
Керамічний комплекс	16
Прясли і інші глинані вироби	25
Вироби з металу та кості	26
Розділ II. Хронологія пам'яток	36
Розділ III. Особливості пам'яток шевороського	
типу Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя	
та їх співвідношення з сусідніми культурами	46
Шідсумки	67
Археологічні пам'ятки шевороської культури Верх-	
нього Подністров'я і Західного Побужжя	70
Поховальні пам'ятки	86
Список літератури	92
Список скорочень	95

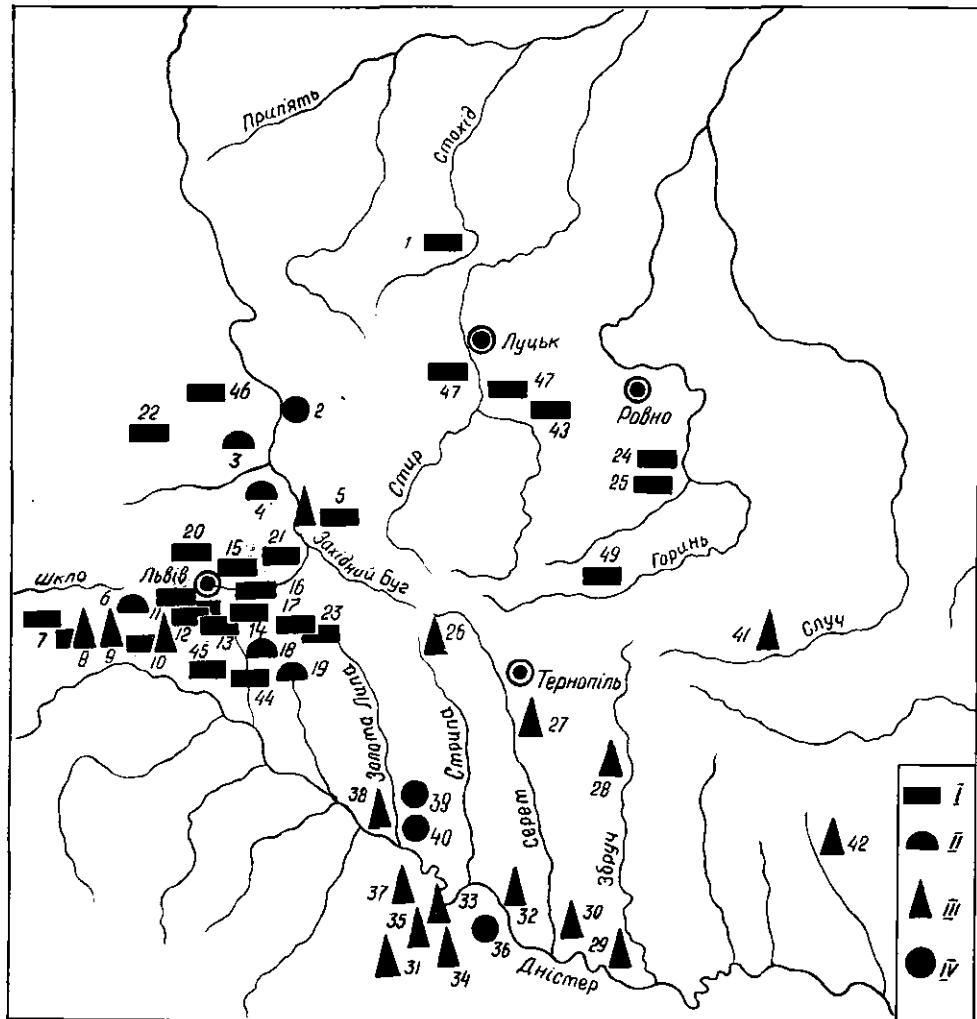

Рис. 1. Схема розташування пам'яток пшеворського типу у Верхньому Подністров'ї і Західній Волині:

I — поселення; II — могильники; III — окремі поховання; IV — окремі знахідки.
 1 — Підріжжа; 2 — Сокаль; 3 — Переводів; 4 — Червоноград; 5 — Бендюги; 6 — Добростани; 7 — Поповичі; 8 — Твіржа; 9 — Рудки; 10 — Комарно; 11 — Сокільники I; 12 — Сокільники II; 13 — Зубра; 14 — Пасіки-Зубрецькі; 15 — Підбірці; 16 — Підберізці; 17 — Чишки; 18 — Звенигород; 19 — Грінів; 20 — Кожичі; 21 — Борщовичі; 22 — Корчинка; 23 — Жирівка; 24 — Хорів; 25 — Велике-Дережинче; 26 — Переїльники; 27 — Лучка; 28 — Монастириха; 29 — Боришківці; 30 — Капустянці; 31 — Кам'янка-Велика; 32 — Іване-Золоте; 33 — Хотимир; 34 — Репужинці; 35 — Слободка-Пільва; 36 — Дрогічівка; 37 — Олешки; 38 — Петрилів; 39 — Маркова; 40 — Озерці; 41 — Громівка; 42 — Велика Тернавка; 43 — Боромель; 44 — Давидів; 45 — Черепин; 46 — Белз; 47 — Боратин; 48 — Більче; 49 — Вікничині.

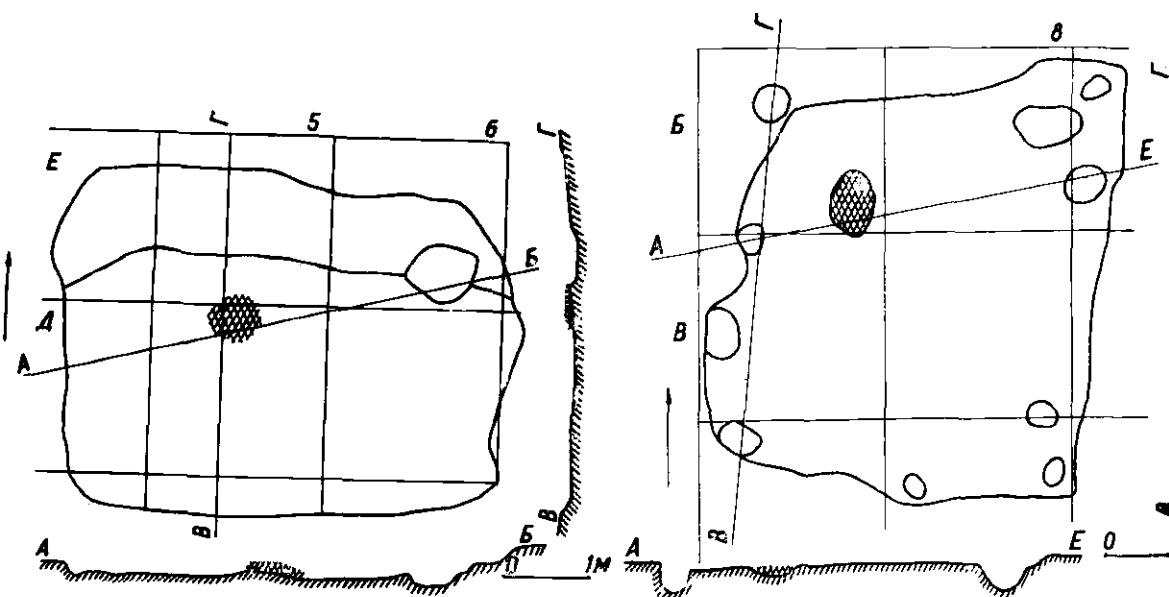

Рис. 2. Поселення поблизу с. Підберізці. План та розрізи житла 16.

Рис. 3. Поселення неподалік с. Зубра. План та розрізи житла 1.

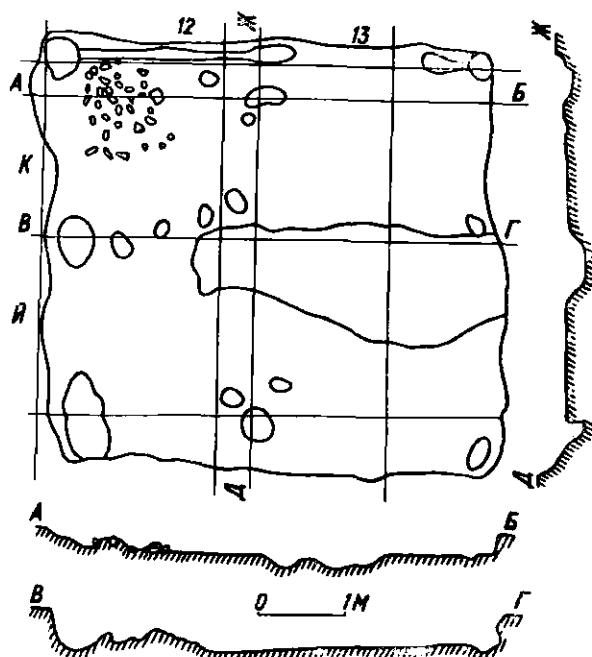

Рис. 4. Поселення поблизу с. Підберізці. План та розрізи житла 9.

Рис. 5. Поселення біля с. Підберізці. Житло 11.

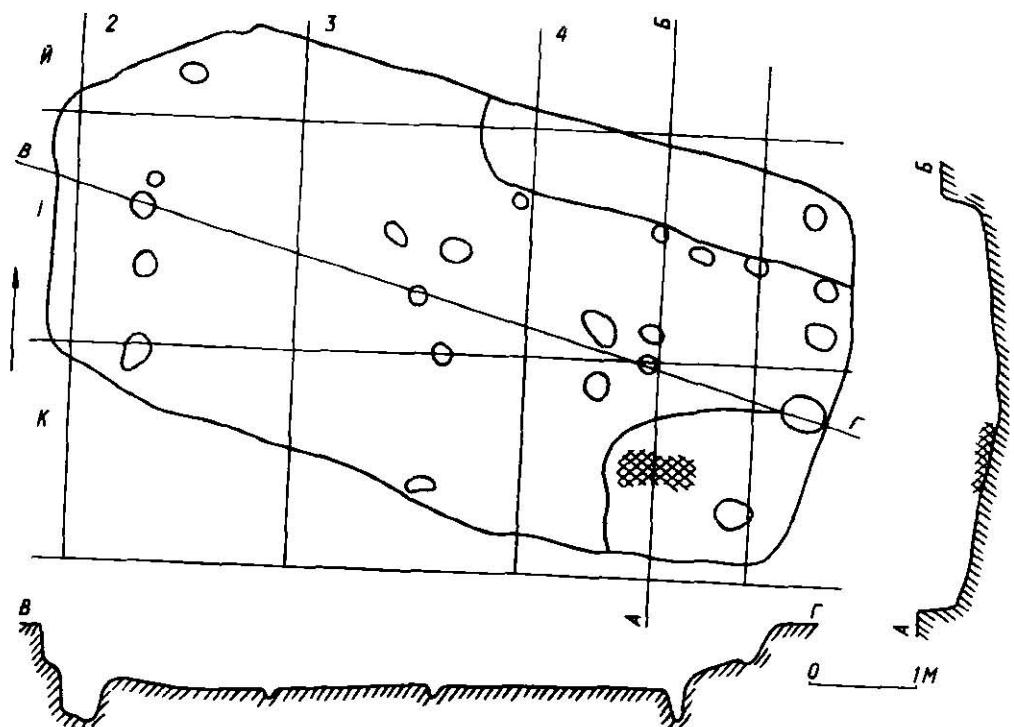

Рис. 6. Поселення поблизу с. Підберізці. План та розріз житла 7.

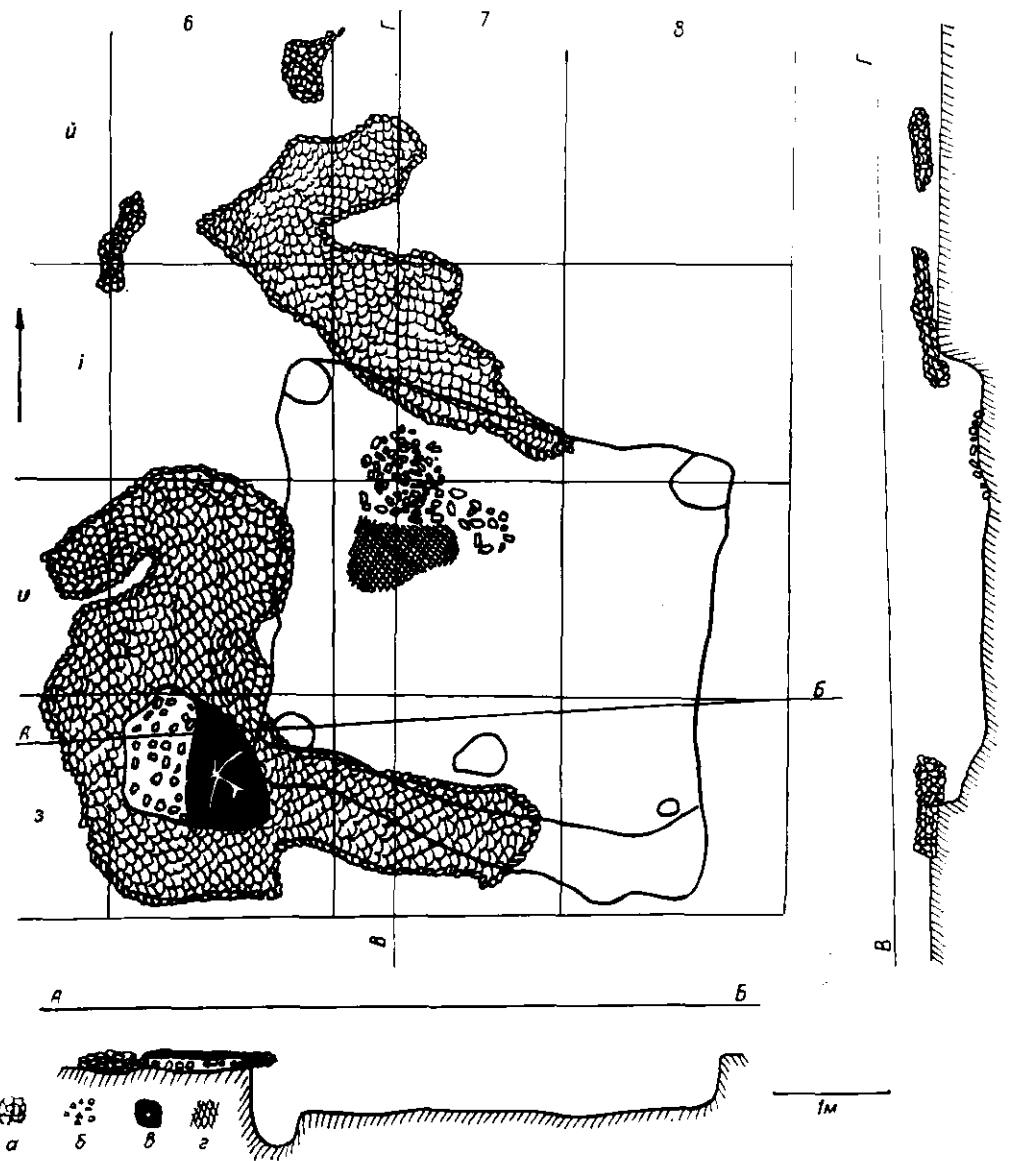

Рис. 7. Поселення поблизу с. Підберізці. План та розрізи жител 3, 10:
а — глиняна обмазка; б — камінь; в — глиняний черінь; г — вугілля і попіл.

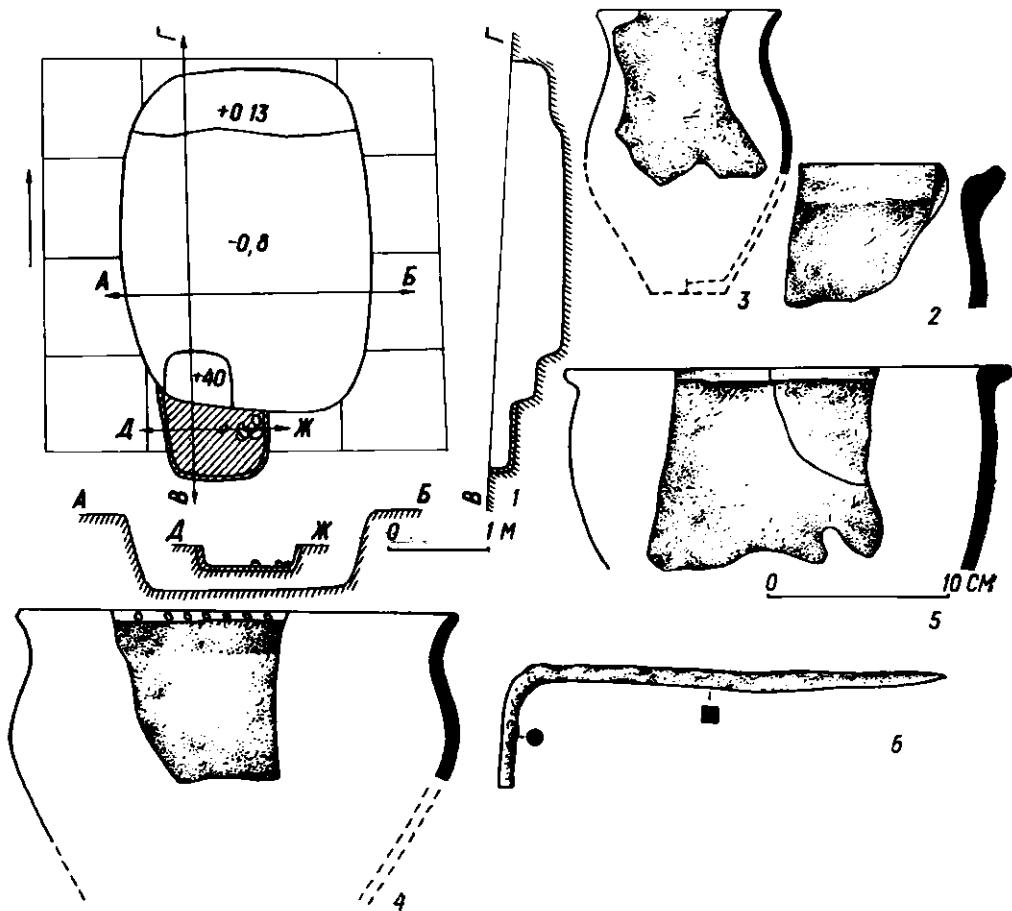

Рис. 8. Поселення неподалік с. Пасіки-Зубрецькі:
1 — план та розрізи житла 1; 2—6 — Інвентар з цього житла.

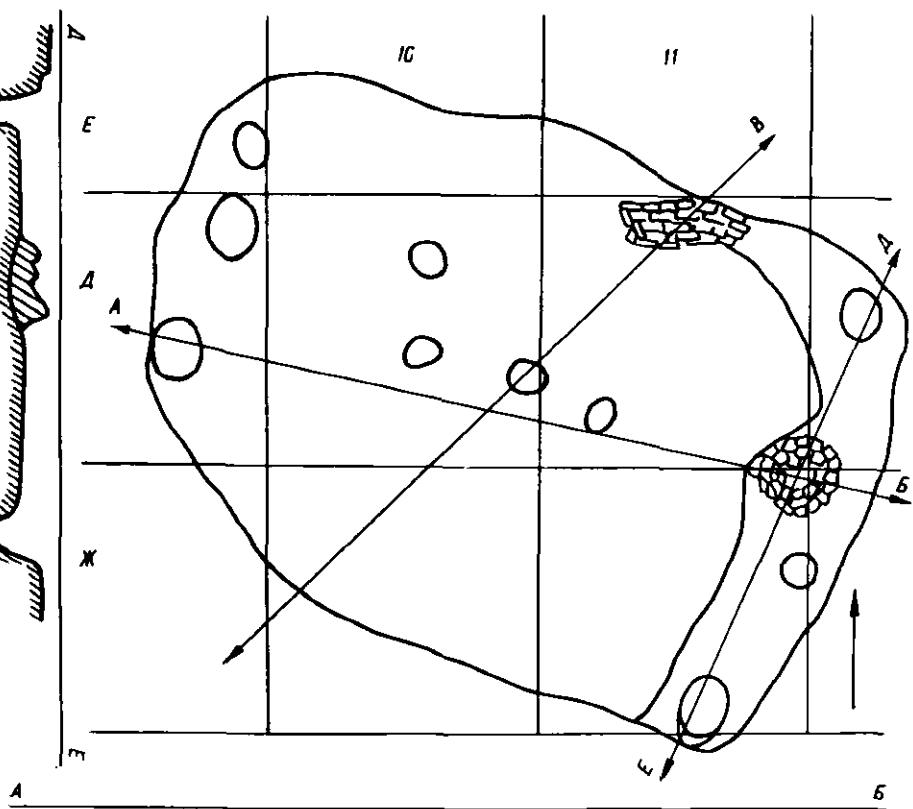

Рис. 9. Поселення поблизу с. Сокільники І. План та розріз житла 6.

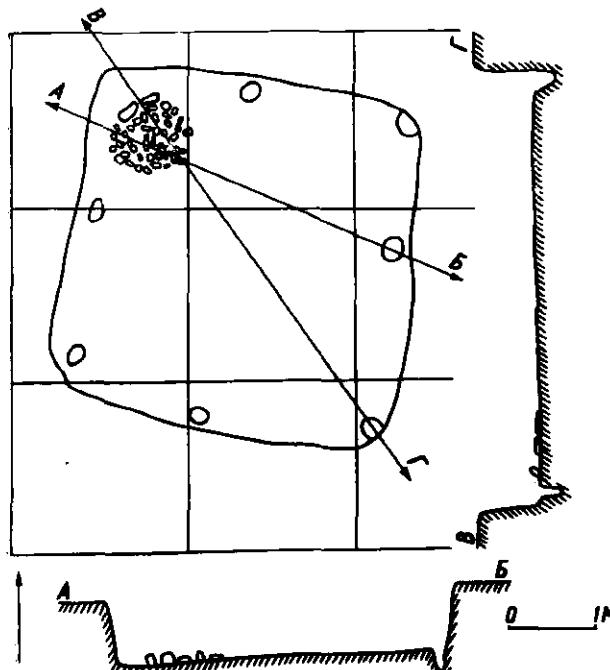

Рис. 10. Поселення біля с. Підберізці. План та розріз житла 3.

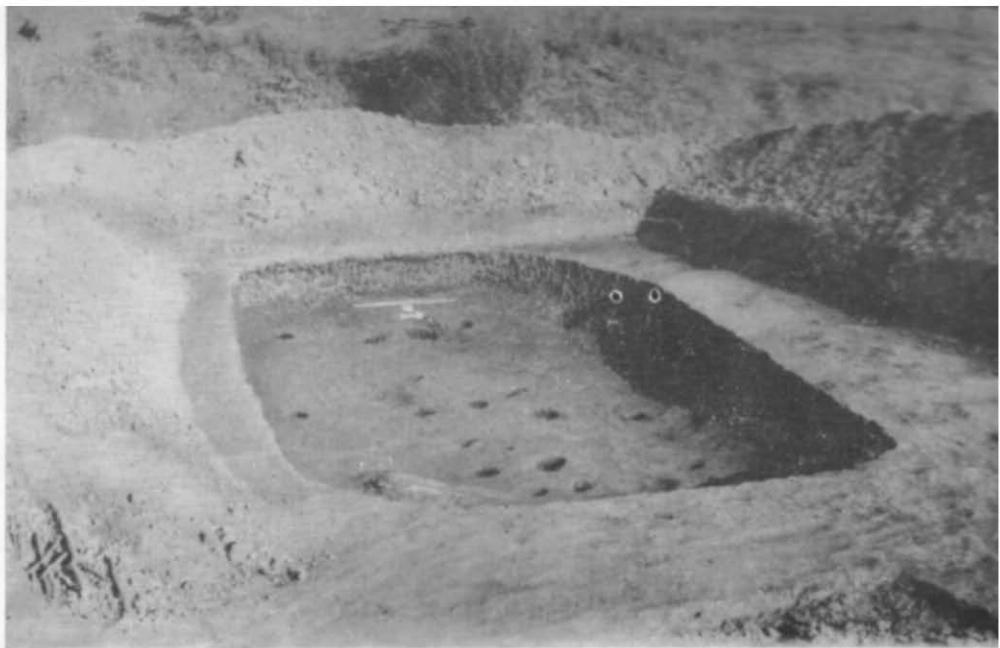

Рис. 11. Поселення поблизу с. Підберізці. Житло 7.

Рис. 12. Поселення поблизу с. Сокільники І. Житло 4.

Рис. 13. Поселення поблизу с. Сокільники І. Житло 7.

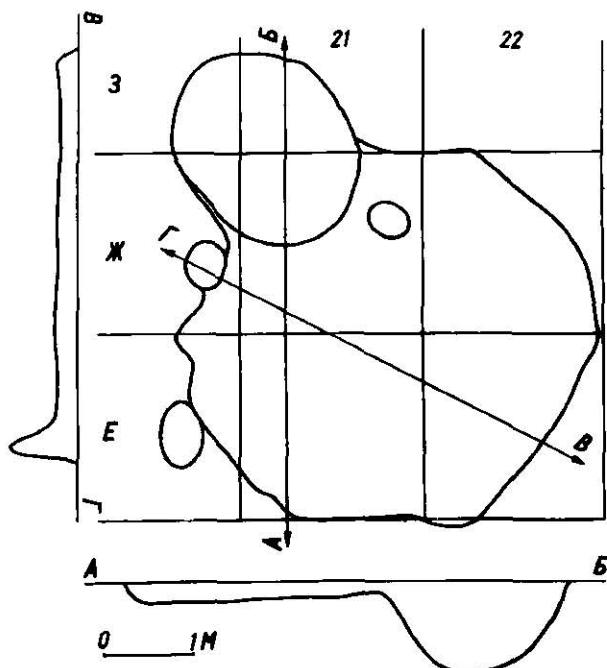

Рис. 14. Поселення неподалік с. Сокільники І. План та розріз споруди 4.

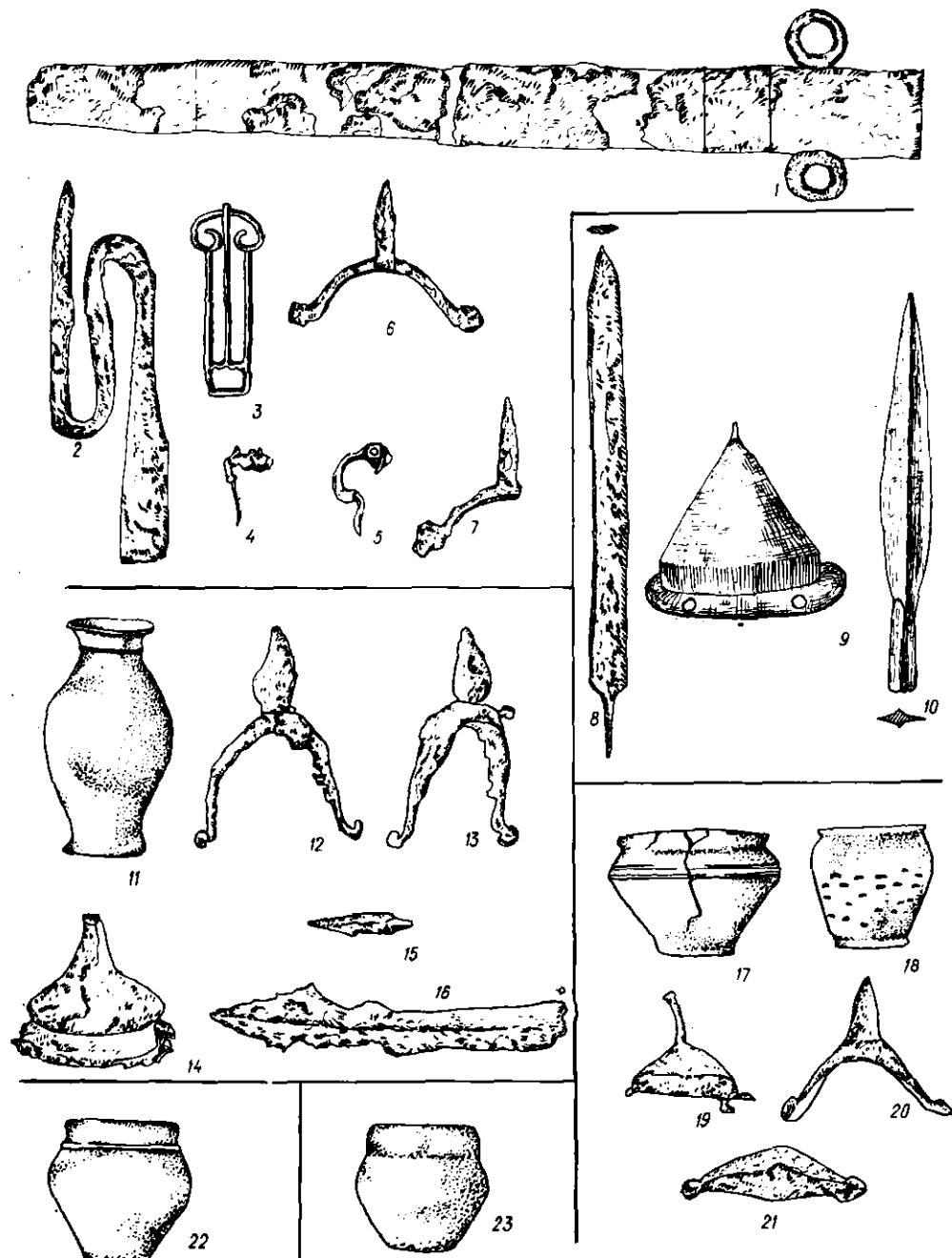

Рис. 15. Інвентар з поховання у Лучці (1—7), Перелінниках (8—10), Кам'янці Великій (11—16), Кристинополі (Червонограді) (17—21). Урни з поховань у Рудках (22) та Хотимиші (23).

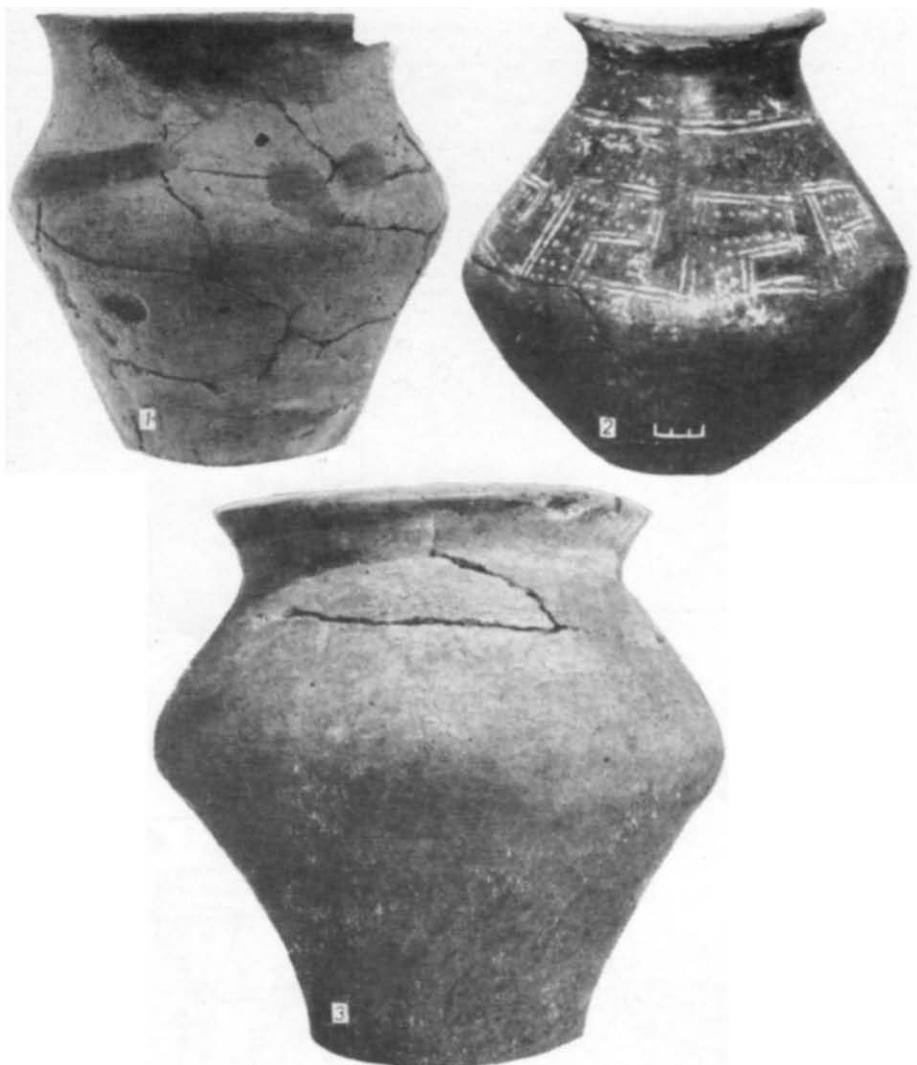

Рис. 16. Урни з могильника у Звенигороді-садибі Великача (1, 3) та урна з поховання у с. Монастириха (2).

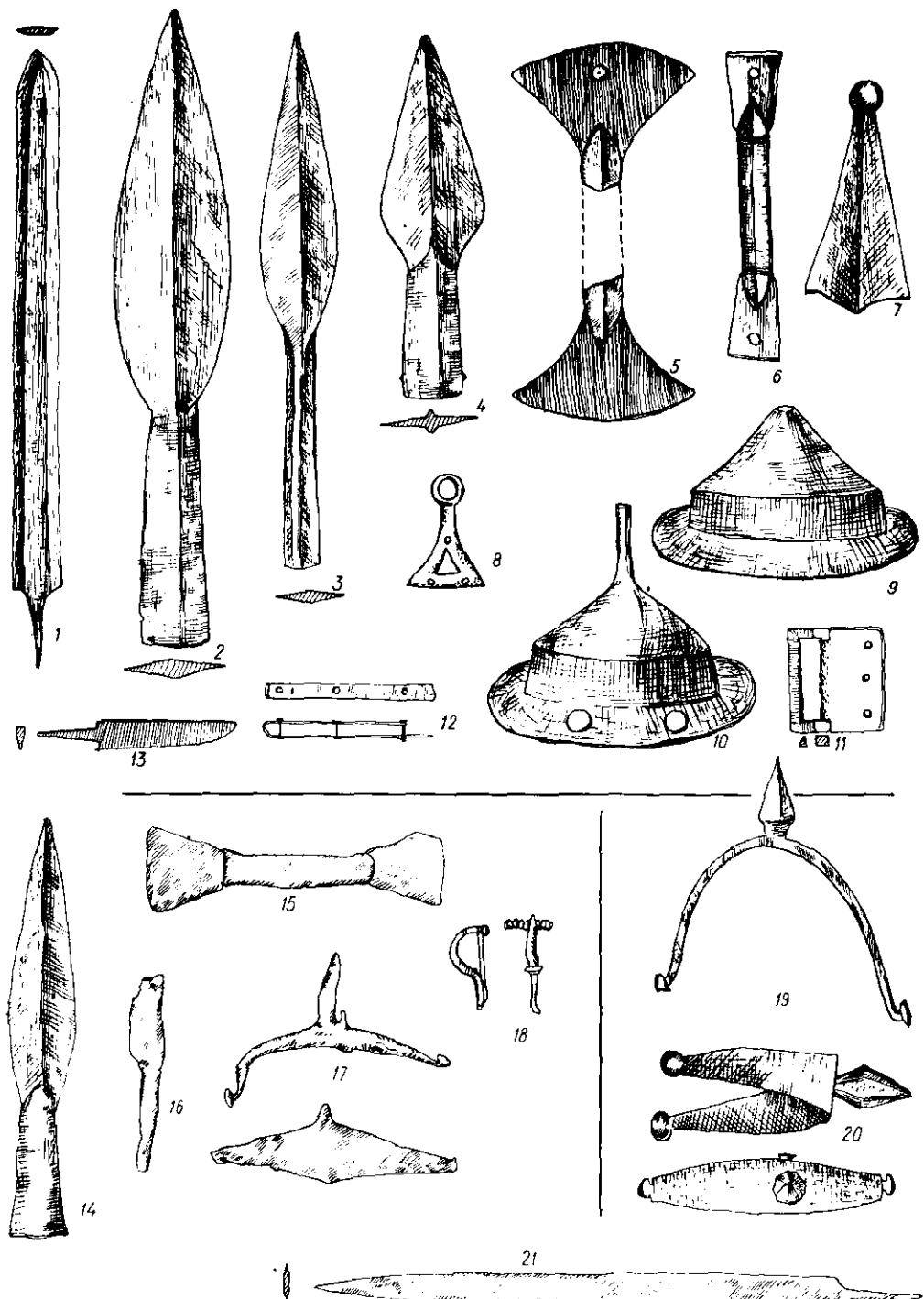

Рис. 17. Інвентар із зруйнованих поховань в Добростанах (1—13), Івані-Золотому (14—18), Петрилові (19—21).

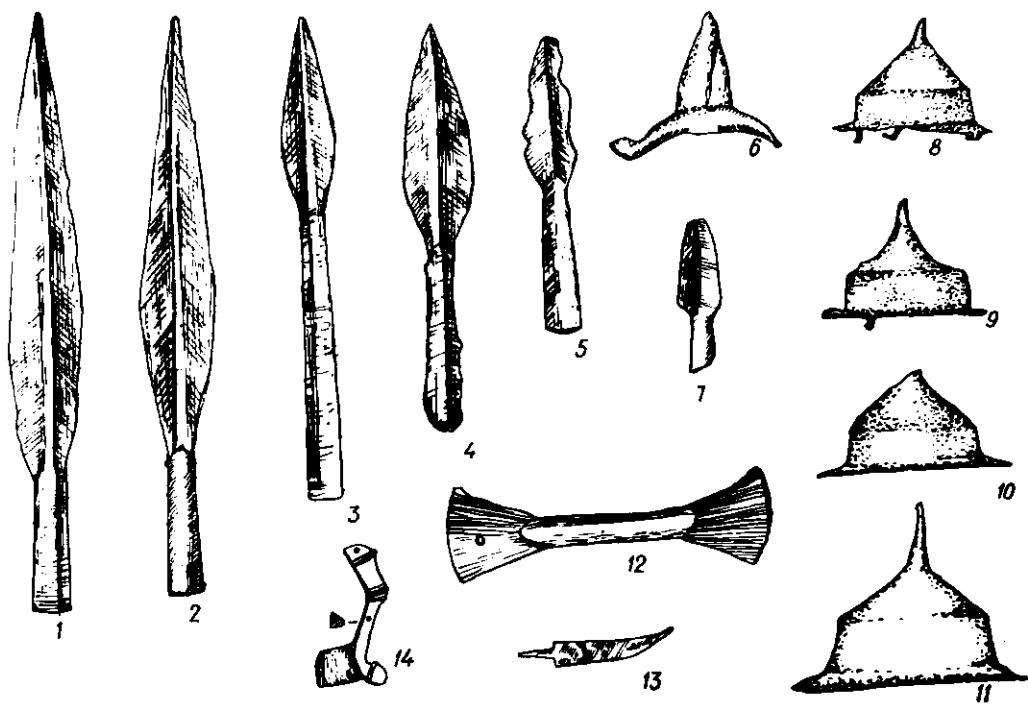

Рис. 18. Інвентар із зруйнованих поховань в Переїдові (1—13), фібула з околиць м. Сокала (14).

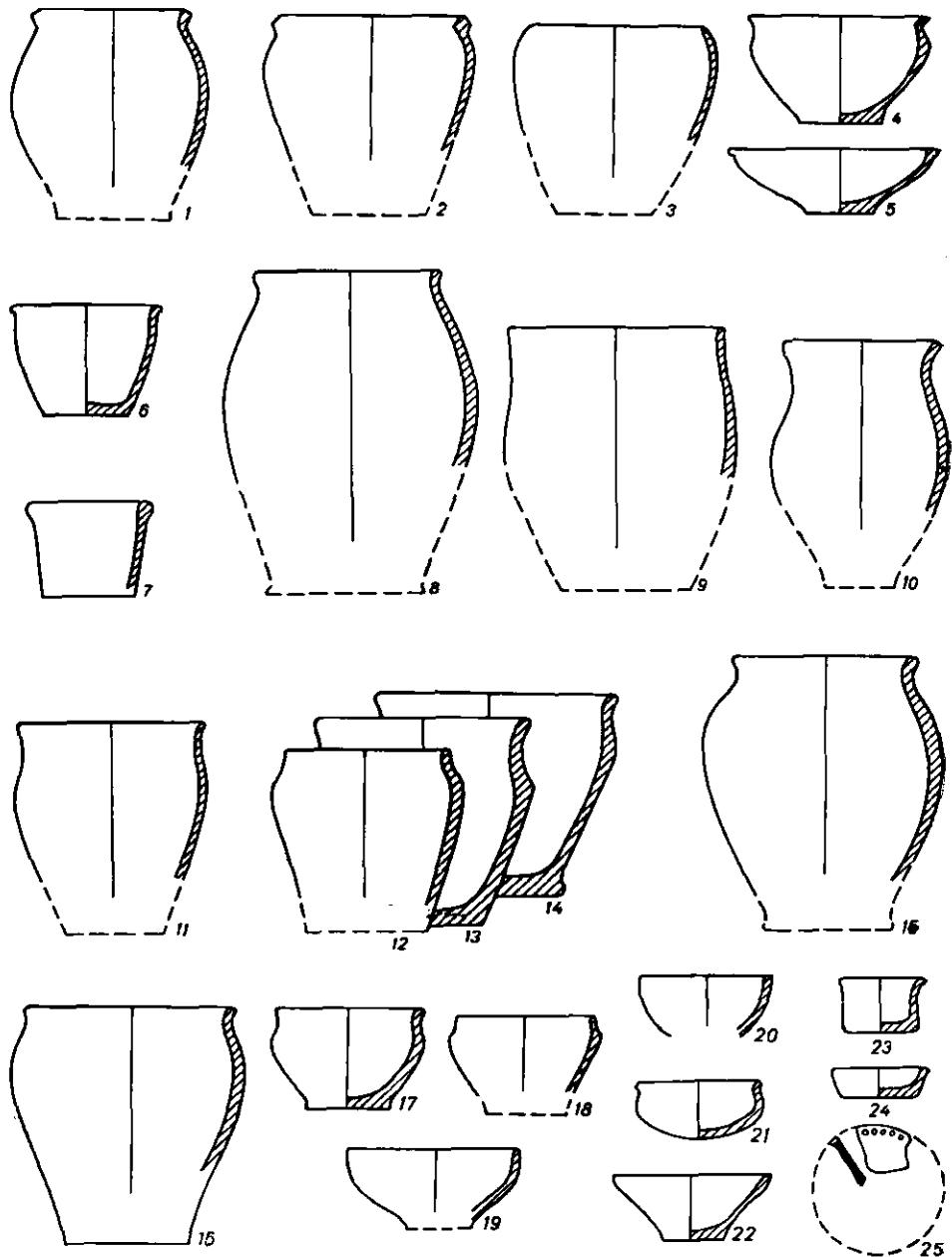

Рис. 19. Основні типи ліпної кераміки:
1-7 — посуд пізньолатинського часу, 8-25 — посуд римського часу.

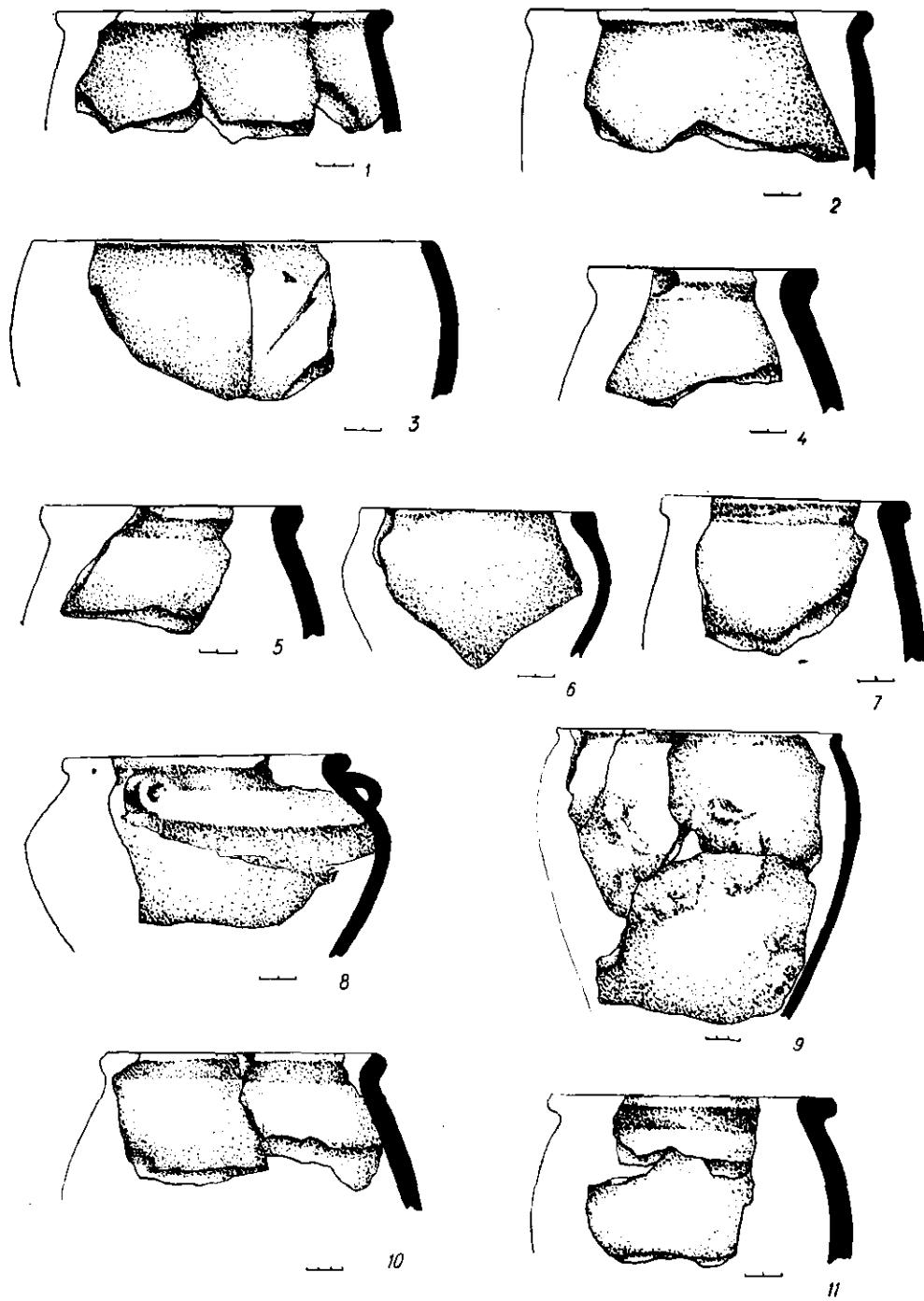

Рис. 20. Кераміка з житла 1 в Чишках (1—6), житла 1 у Підберізцях (7—11).

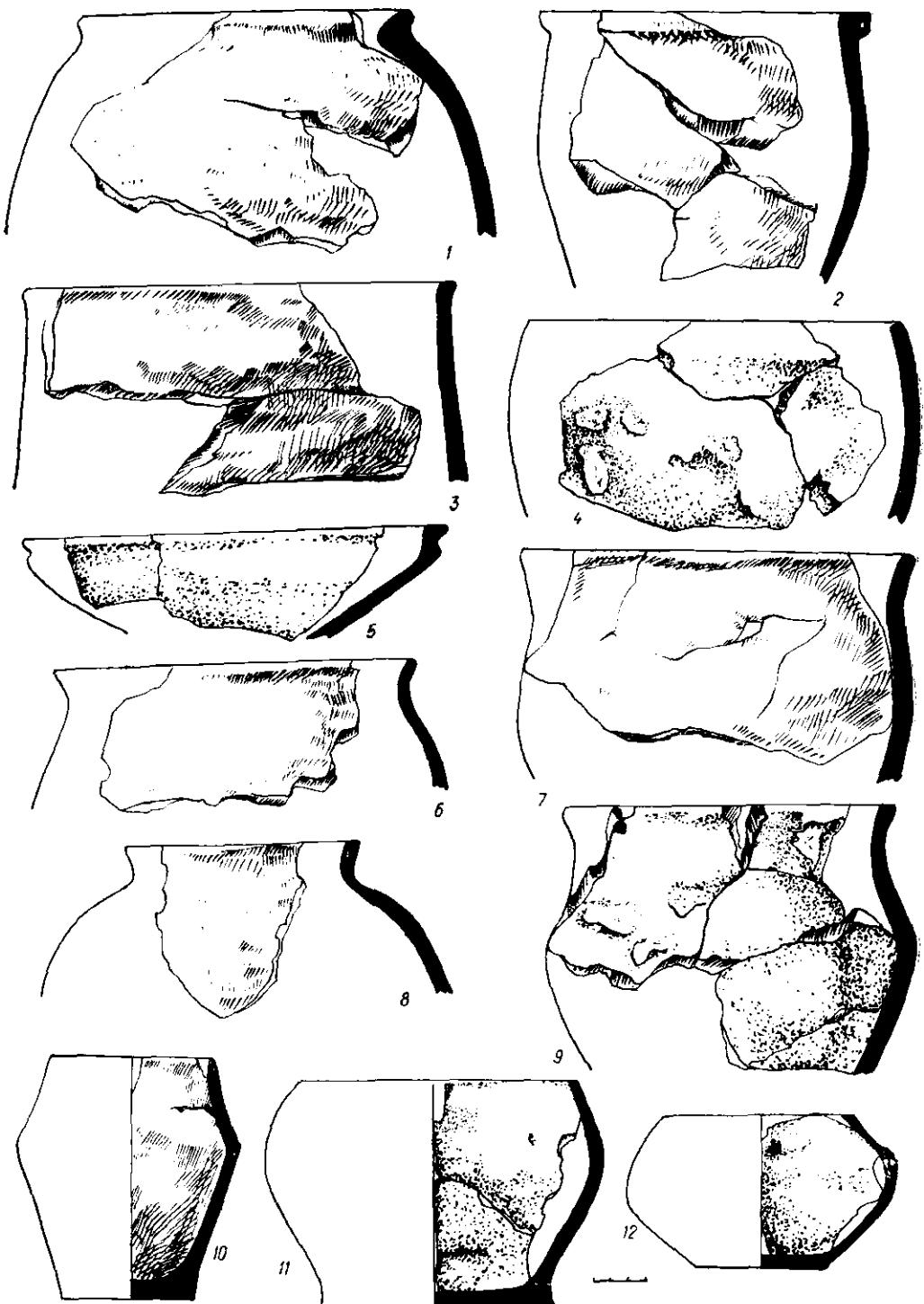

Рис. 21. Поселення поблизу с. Підберізці. Лінна кераміка з культурного шару (1—12).

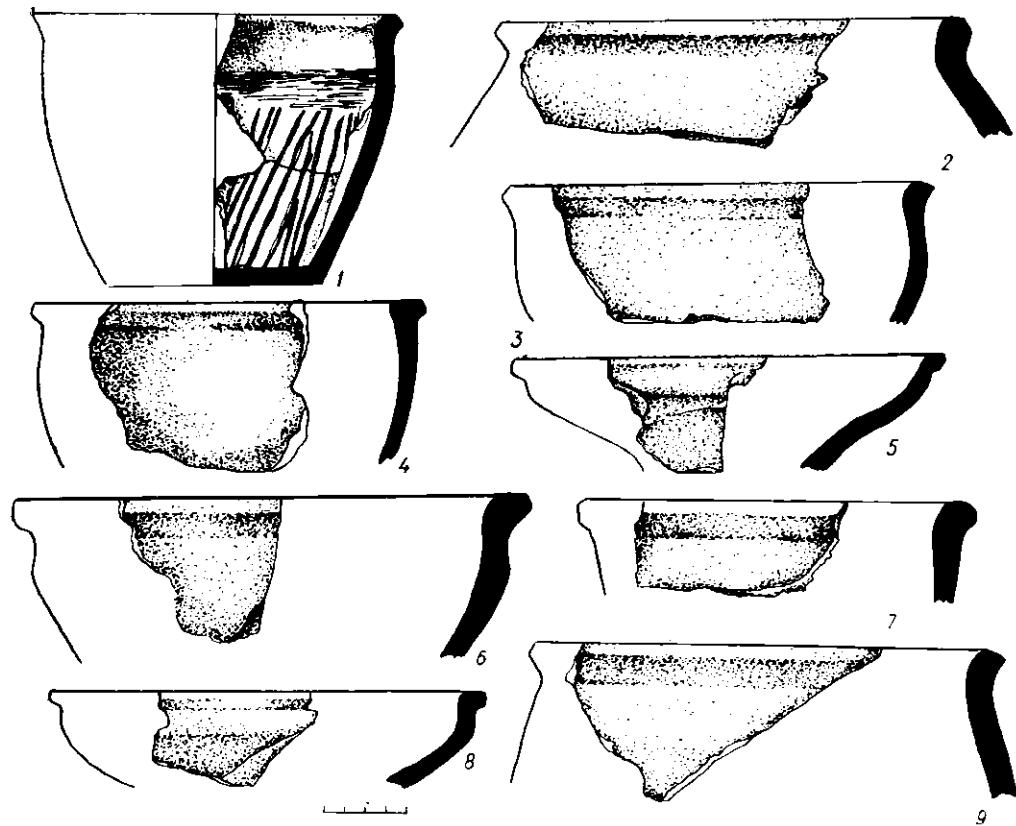

Рис. 22. Поселення неподалік с. Підберізці. Кераміка з житла 16 (1—9).

Характер обробки поверхні черепка	Хроно-логія	І ст. до н.е.					Перша половина ІІ ст.н.е			Друга половина ІІ - ІІІ ст.н.е.		
		1	16	11	6	10	18	5	22	7	9	
Nº житла												
Храповата												
Шорстка												
Підлощена												
Лощена												

M = 1:50

Рис. 23. Графік процентного співвідношення ліпної кераміки за способом обробки зовнішньої поверхні на поселенні поблизу Підберізців.

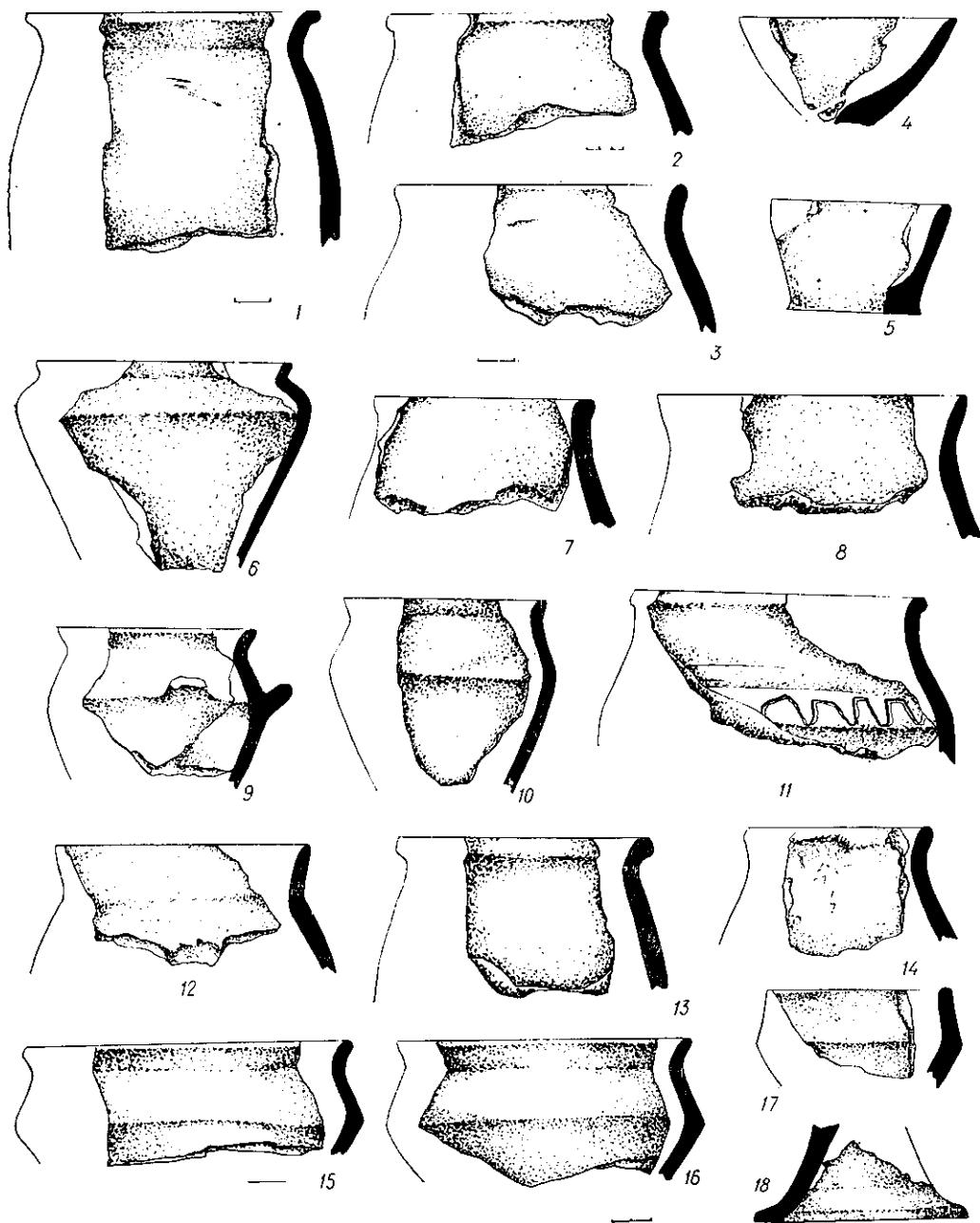

Рис. 24. Поселення поблизу с. Підберізці. Кераміка з житла 5 (1—17 — лілна; 18 — гончарна).

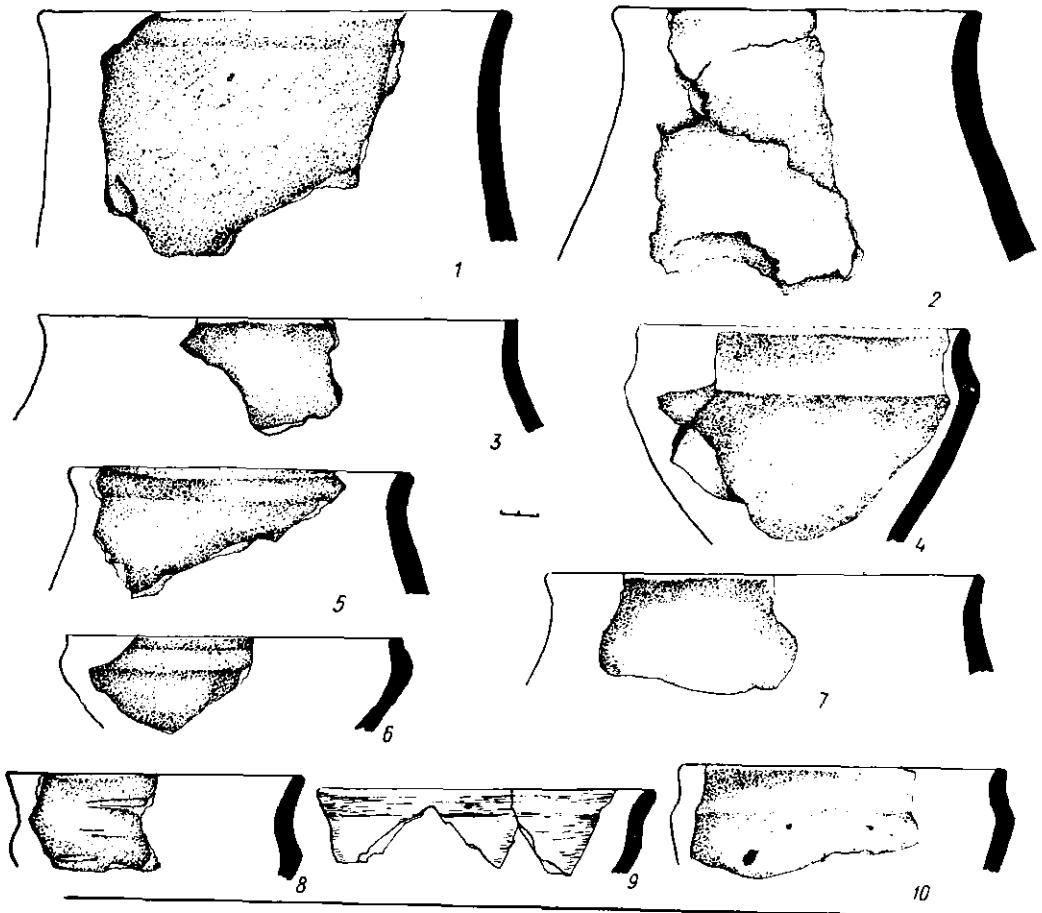

Рис. 25. Поселення неподалік с. Підберізі. Кераміка з жител 7 (1—10), 14 (11—14).

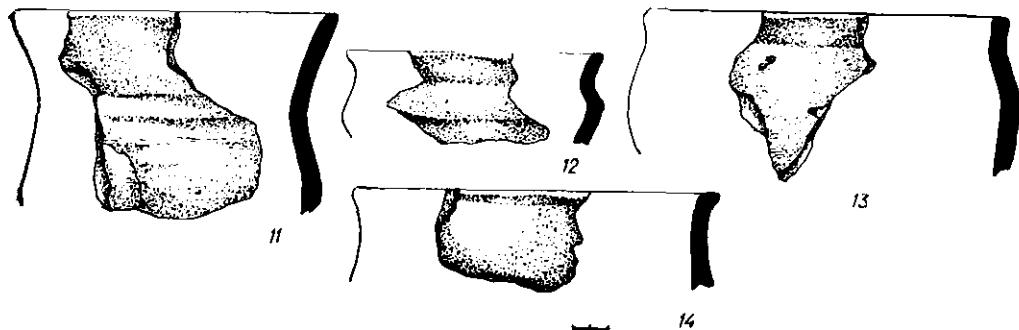
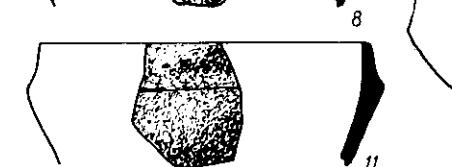
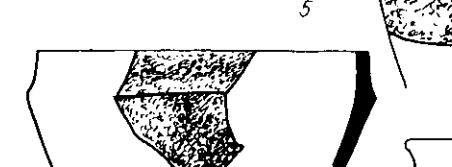
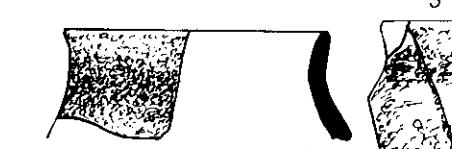
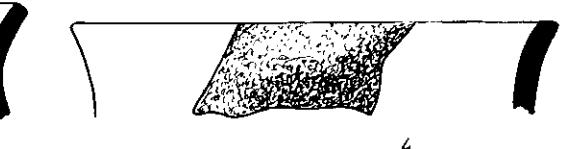
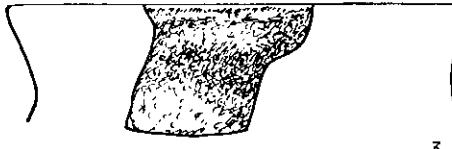
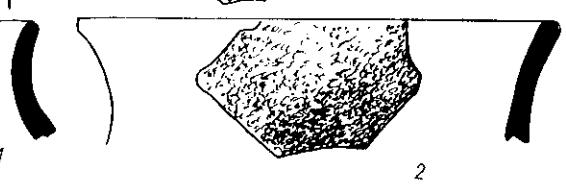
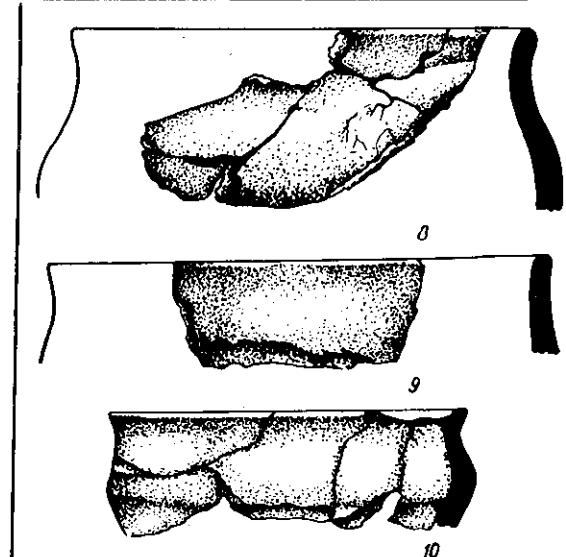
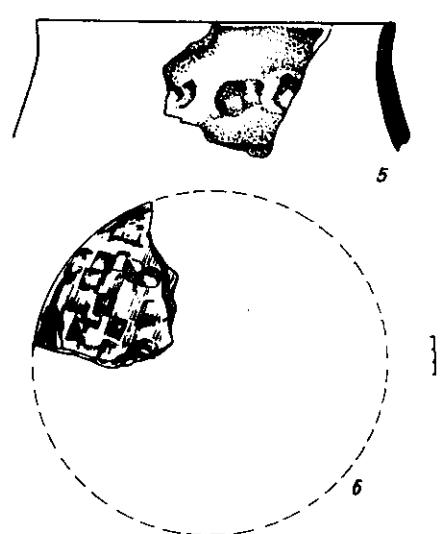
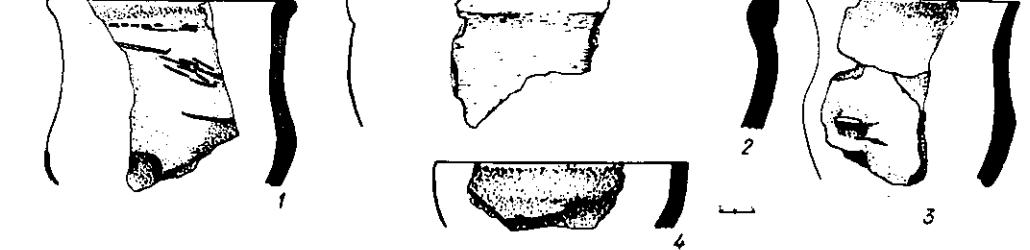

Рис. 26. Поселення поблизу с. Підберізі. Кераміка з жител 11 (1—4), 15 (5—7), 22 (8—11).

Рис. 27. Поселення неподалік с. Зубра. Кераміка з жител 1 (1—11).

— 5 CM —

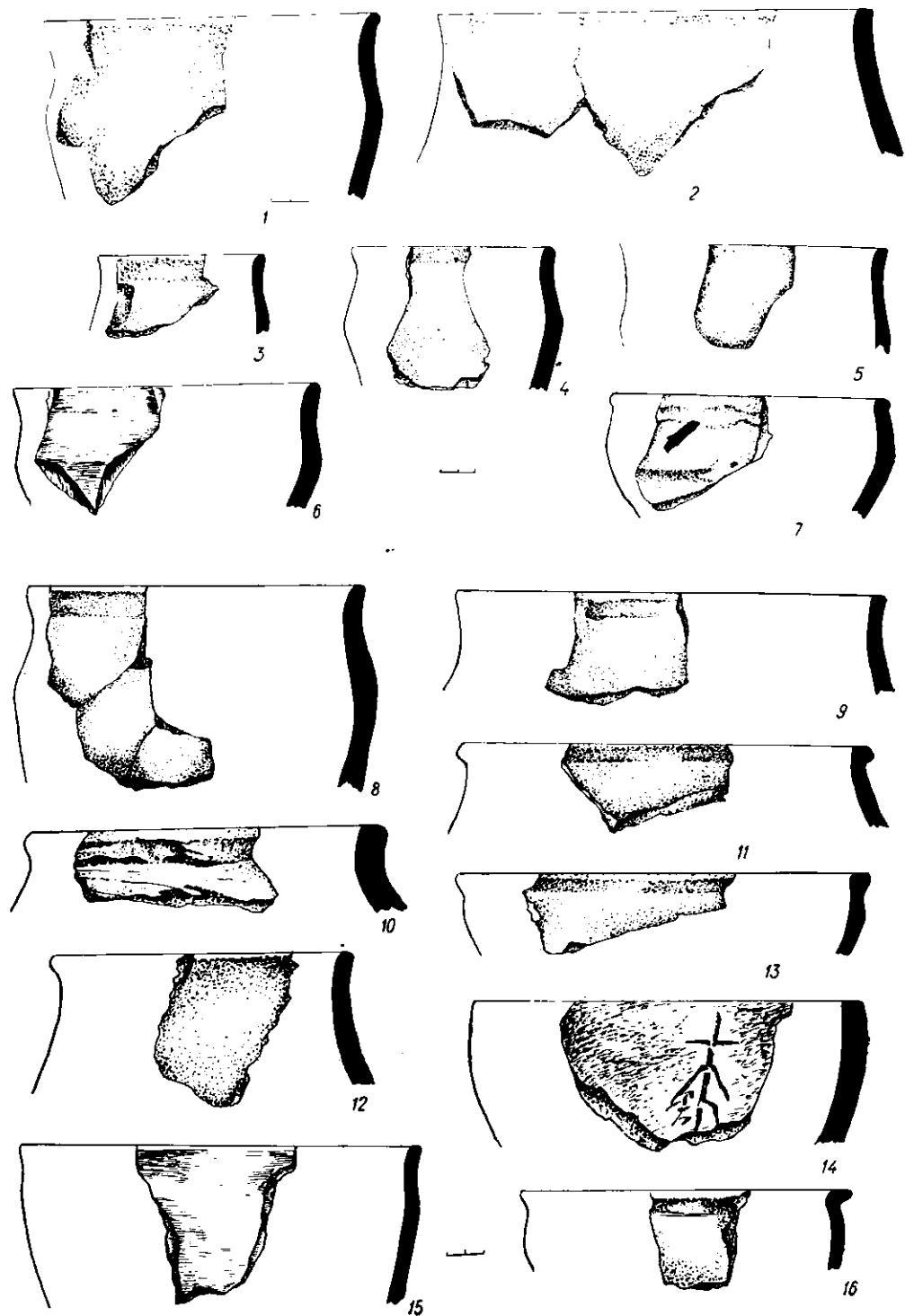

Рис. 28. Поселення поблизу с. Підберізці. Кераміка з жител 9 (1–7), 10 (8–16).

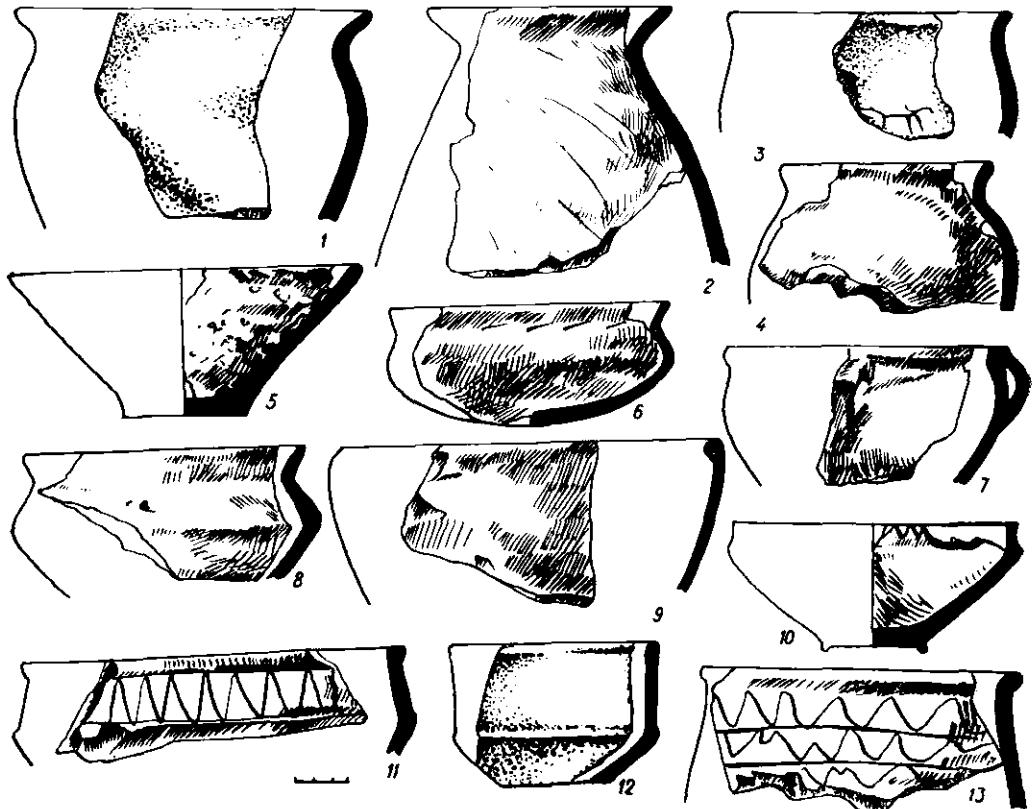

Рис. 29. Поселення поблизу с. Підберізці. Кераміка з культурного шару (1—7 ліпна; 8—13 — гончарна).

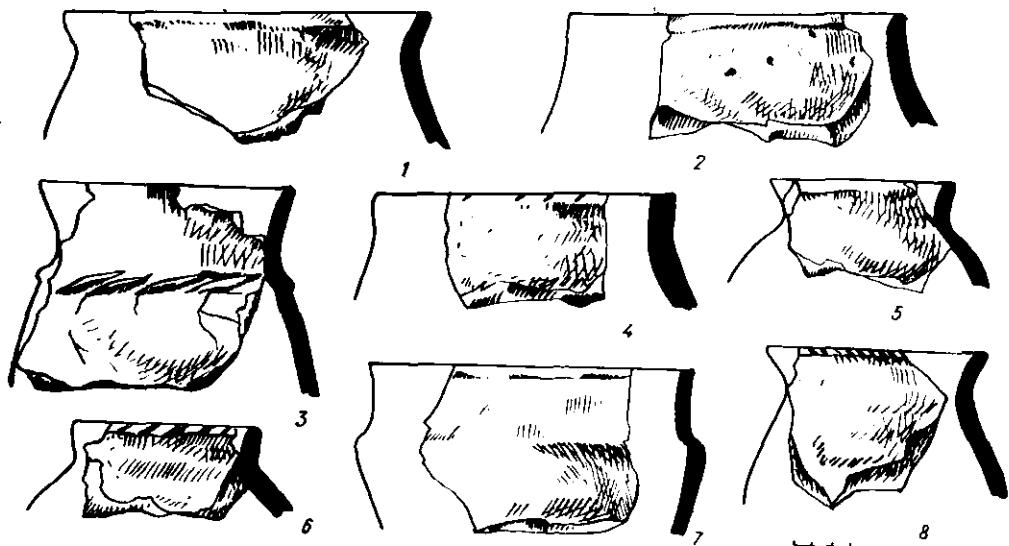

Рис. 30. Кераміка з поселення неподалік с. Звенигород (1—8).

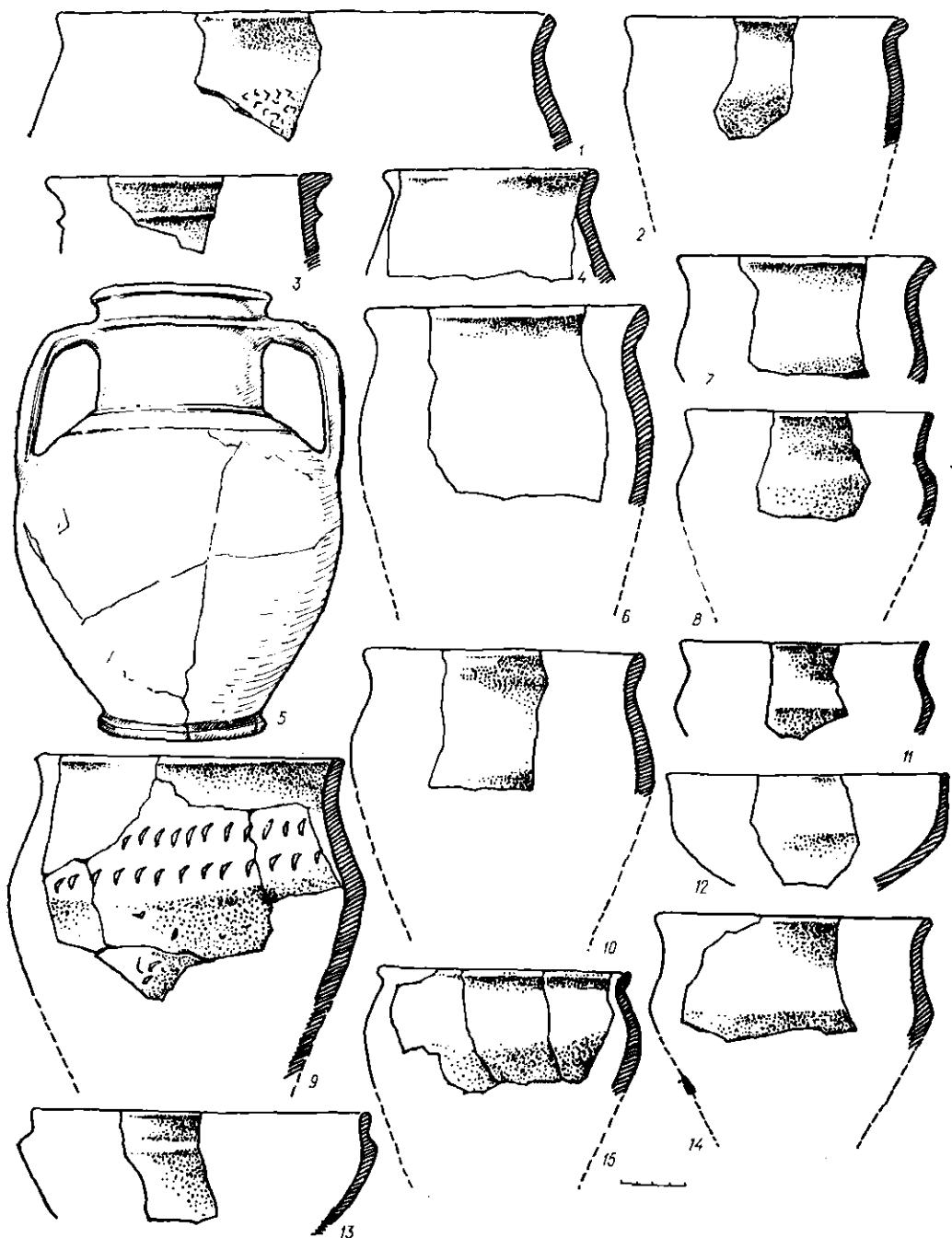

Рис. 31. Кераміка з поселення поблизу с. Сокільники 1;

1—4 — житло 6; 5 — яма 3; 6 — яма 4; 7 — яма 5; 8—15 — культурний шар; 3, 5 — гончарна; 1—2, 4, 6—15 — ліпна.

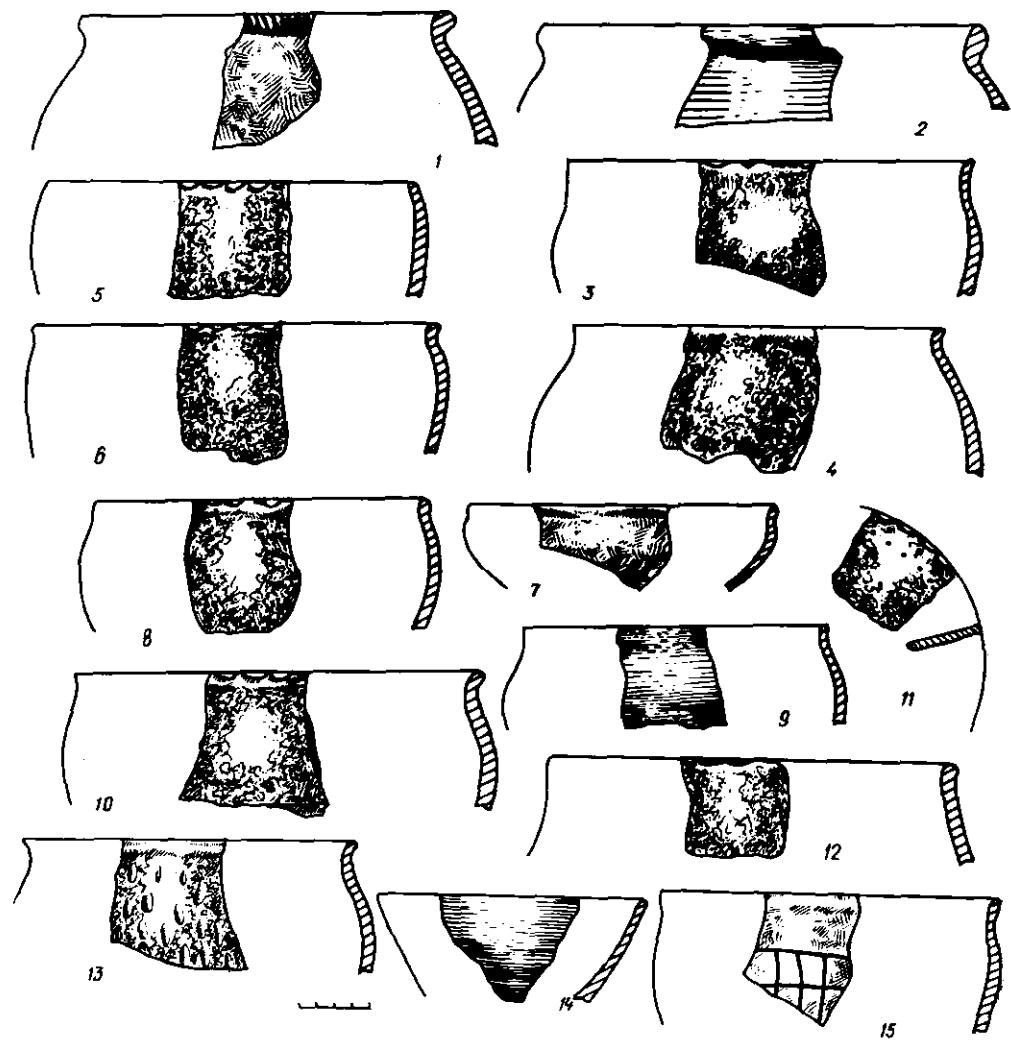

Рис. 32. Ліпна кераміка з поселення поблизу с. Підбірці (1—16).

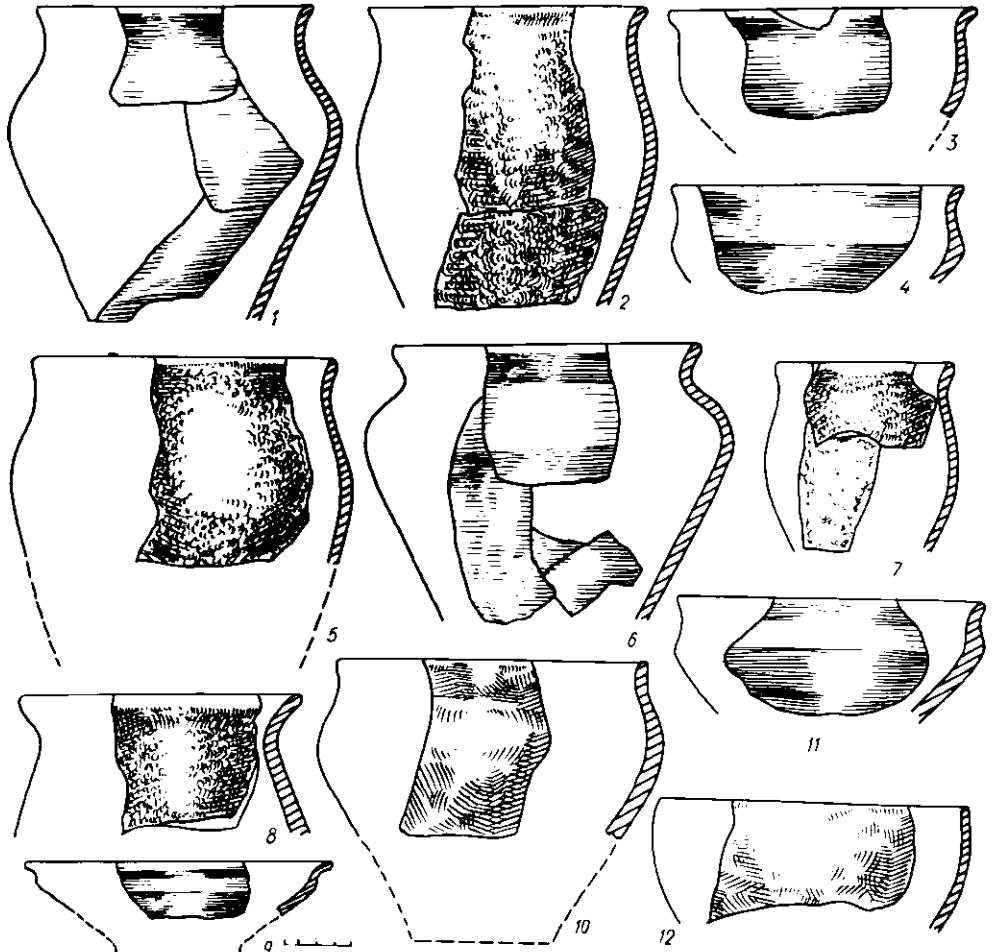

Рис. 33. Ліпна кераміка з поселення неподалік с. Хорів (1—12).

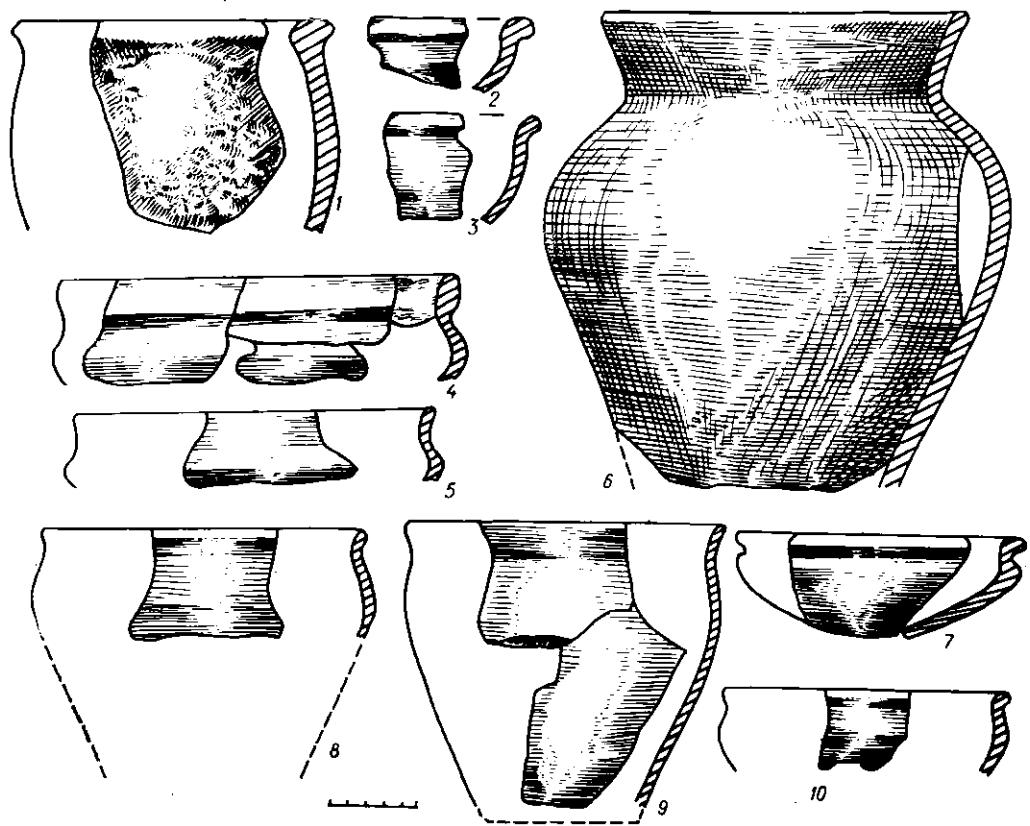

Рис. 35. Посуд з поселень поблизу сіл Підберізці (1—4) і Зубри (5).

◀ Рис. 34. Кераміка з поселень поблизу сіл Черепин (1—7), Хорів (8—10).

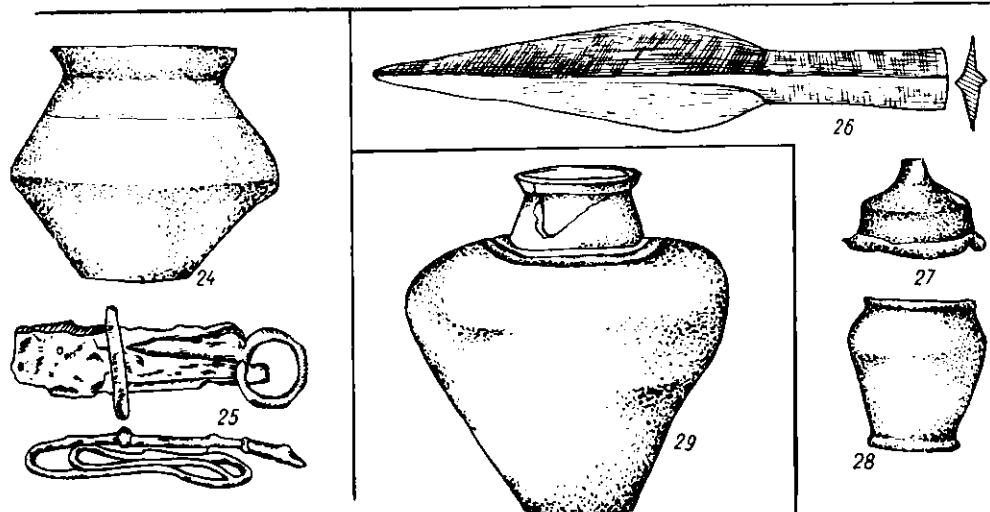
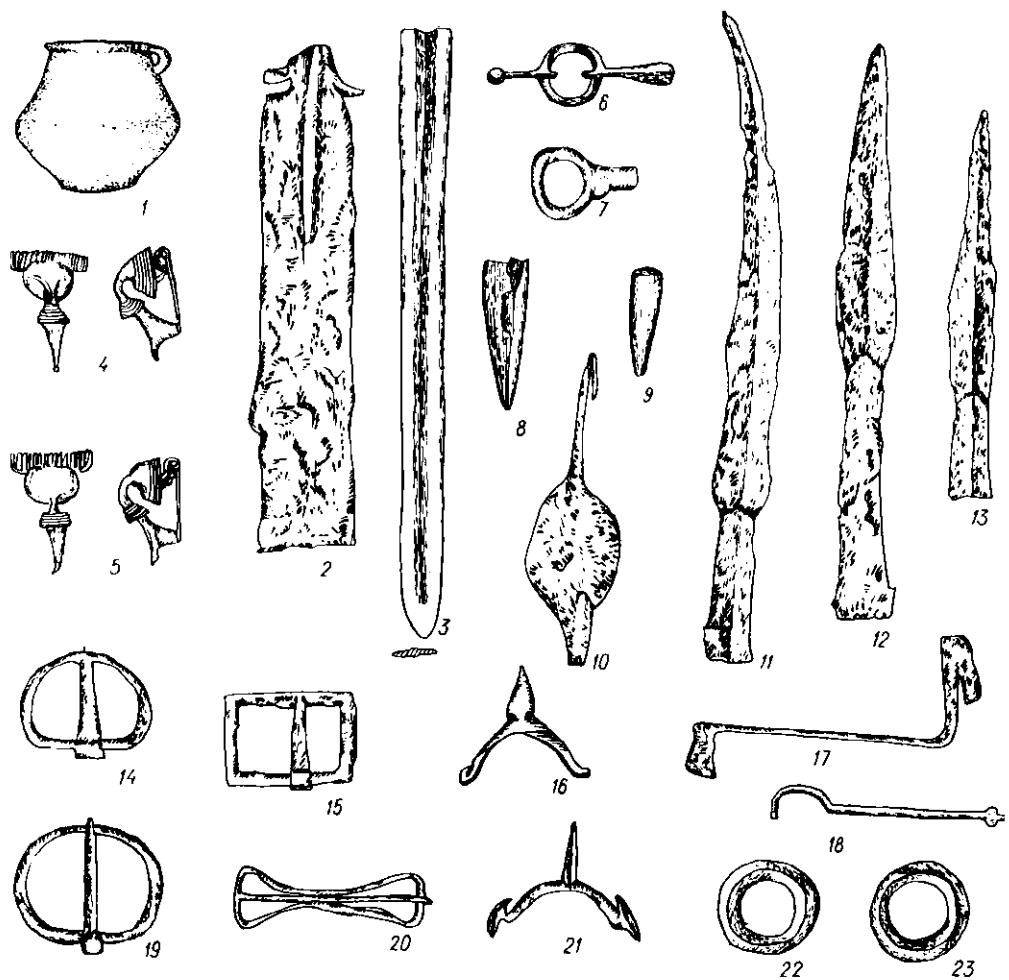

Рис. 36. Інвентар із зруйнованих поховань могильника в Гриневі (1—23), поховання 8 з могильника у Звенигороді — Гоєва гора (24—25), поховання в Капустянцях (26—28), Бендюзі (29).

Рис. 37. Могильник у с. Гринів. Інвентар з поховань 4 (1, 2), 5 (3), 3 (4—8).

Рис. 38. Могильник у с. Гринів. Інвентар з поховання 3 (1—10).

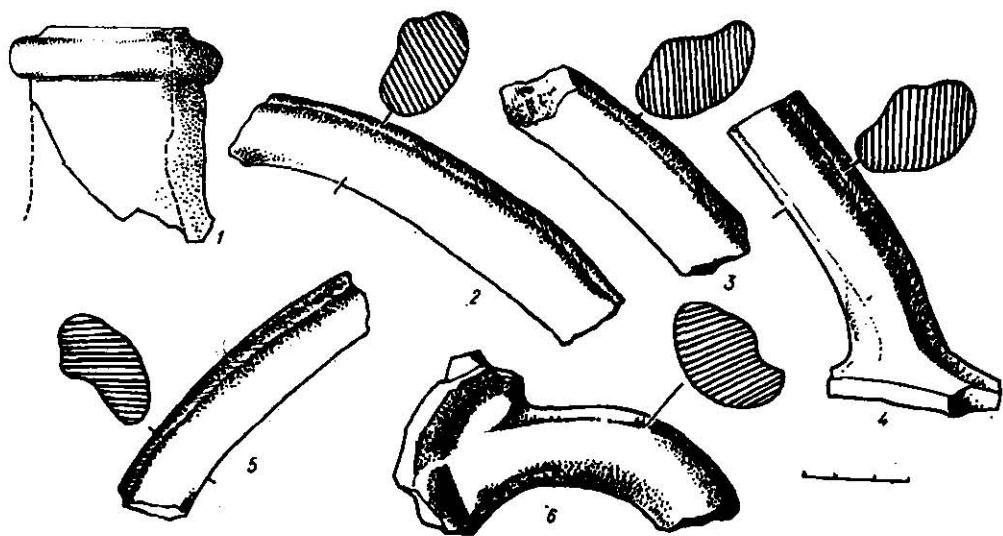

Рис. 39. Фрагменти амфор з поселень поблизу сіл Підберізці (1—3) та Сокільники I (4—6).

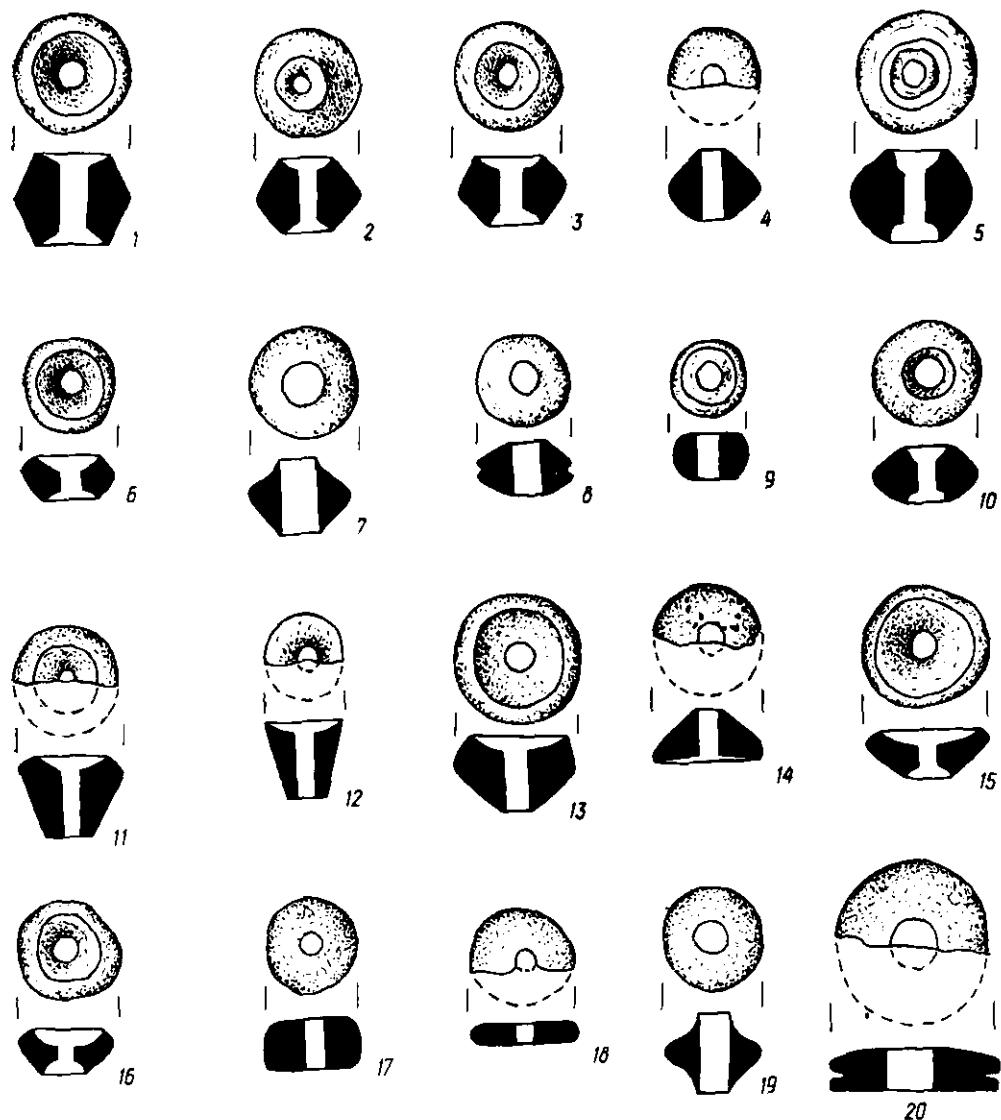

Рис. 40. Глиняні пряслиці з поселення неподалік с. Підберезії (1—20).

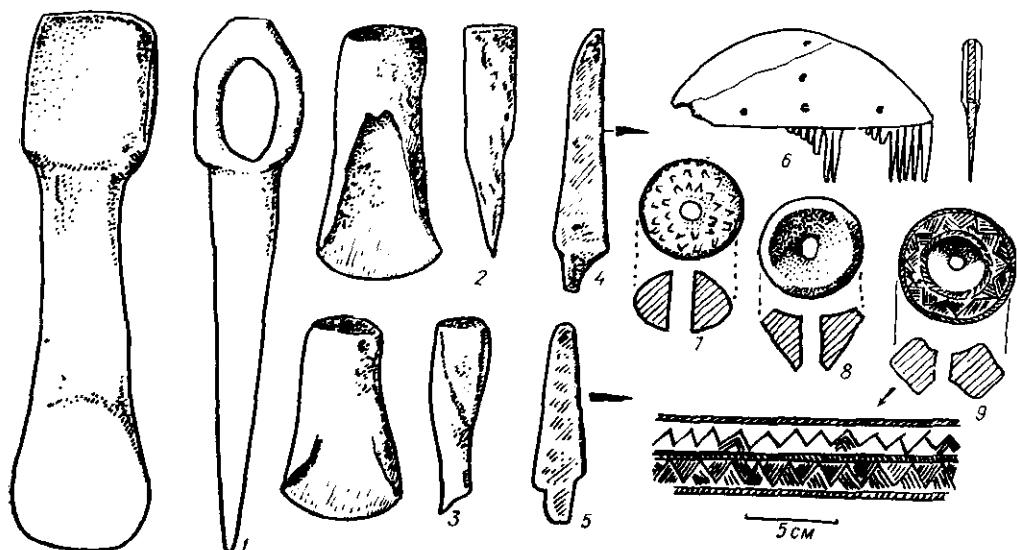

Рис. 41. Поселення поблизу с. Сокільники I. Вироби з металу (1—5), кості (6), ганви (7—9).

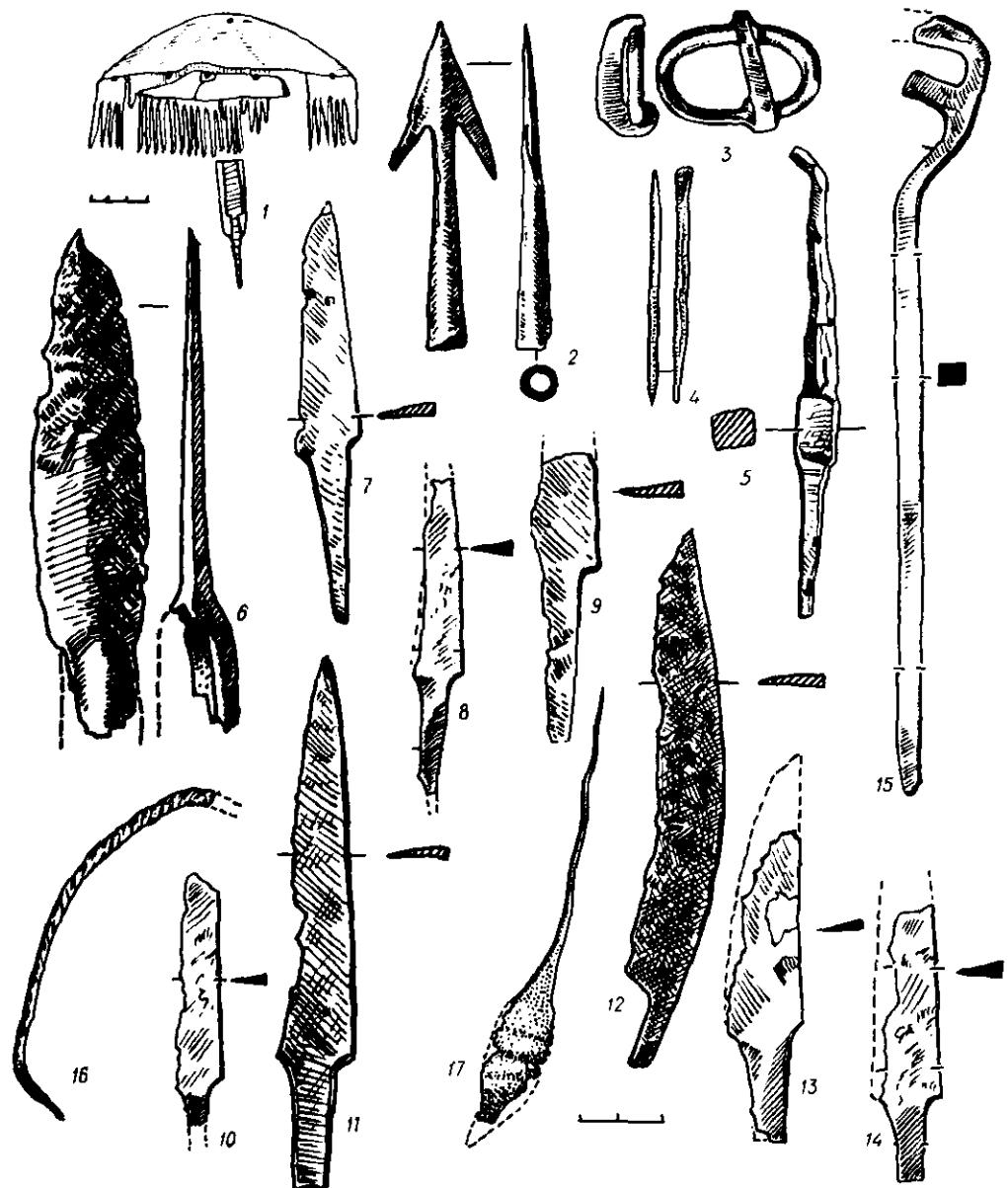

Рис. 42. Поселення поблизу с. Підберізці. Вироби з кості (1), металу (2—17).

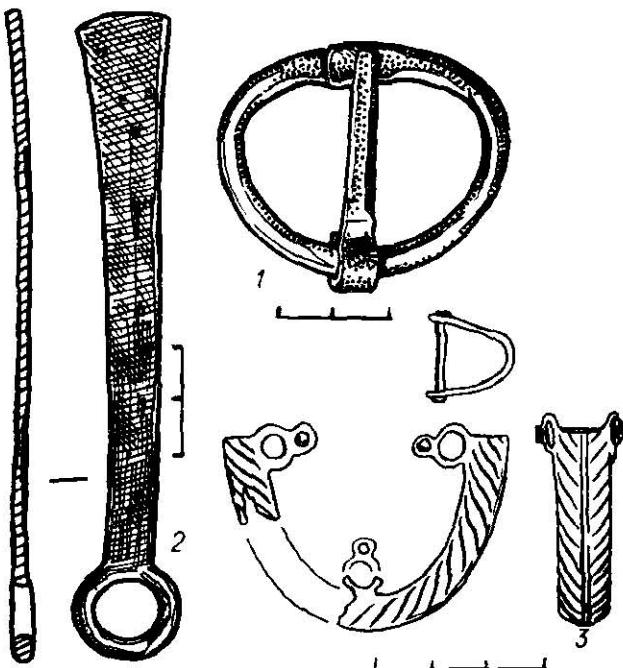

Рис. 44. Могильник у с. Гринів. Інвентар поховань 2 (1, 2), 3 (3).

Рис. 43. Обкладка піхов меча з поховання 3 в с. Гриневі ►

Хроно- логія	Пшеворська культура на захід від Вісли	Пшеворська культура на схід від Вісли	Липицька культура	Зарудинець- ка культура	Чернайзька культура
IV ст.		↑			↑
III ст.					
II ст.					
I ст. н.е.					
І ст. до н.е.					

Рис. 46. Схема синхронізації культур першої половини I тисячоліття н. е. Південно-Східної Європи.

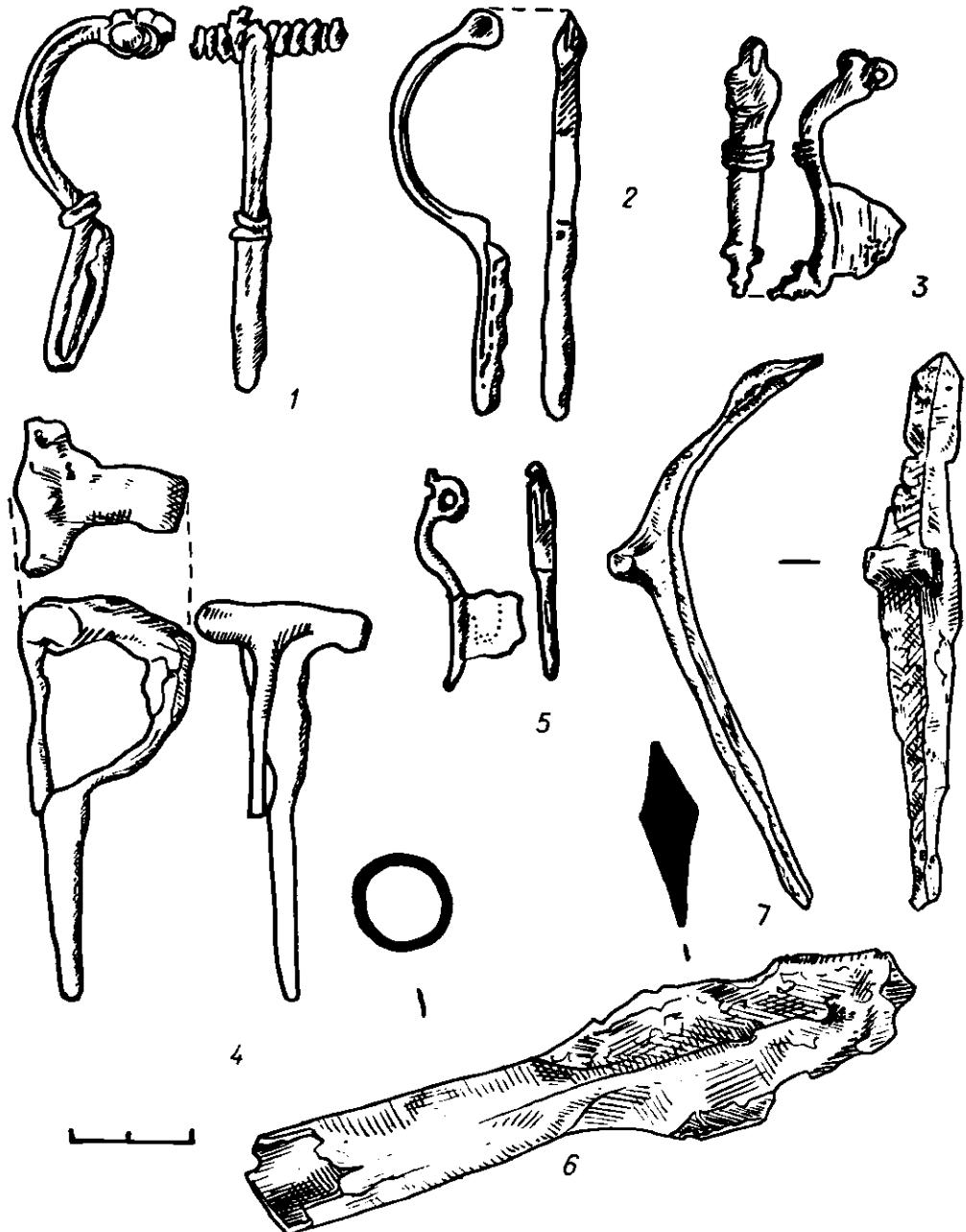

Рис. 45. Фібули, наконечник списа та шпора з поселень Підберізії (1—3), Сокільники I (4, 5, 7); Зубра (6).

Поховання	Характер поховання	Характер урни	Покриття урни	Розташування на інвентаря	Розподіл суприймуючих інвентаря по похованнях									
					Липницькі	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські
1	Червоних земельних поховань	Конусна	Політичне	Відкрите	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
3			Посудинне											
4			Фрагментарне											
5			Без покриття											
6				Урни	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
7				Ліпнинські	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
8														
9														
10														
12														
13														
14														
15														
16														
17														
18														
19														
20														
21														
22														
23														
24														
25														
<i>Культурно-національне походження</i>														
14	Липницькі	14	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські
9	Ішеворські	9	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські	Ліпнинські	Ішеворські

Рис. 47. Схема співвідношення елементів похованального обряду в липницьких і ішеворських похованнях на могильнику в Звенигороді-садиба Вєнкака.

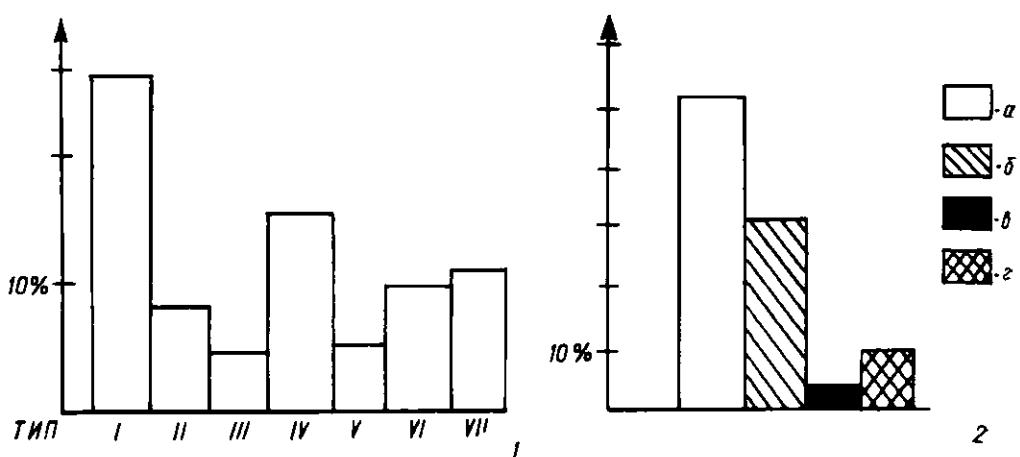

Рис. 48. Графік процентного співвідношення основних типів горщиць римського часу (1), графік процентного співвідношення ліпнинських горщиць за культурною належністю (2):

α, β, γ – горщиці ішеворської та зарубинецької, липницької культур; ε – горщиці однічні і переходні типи.

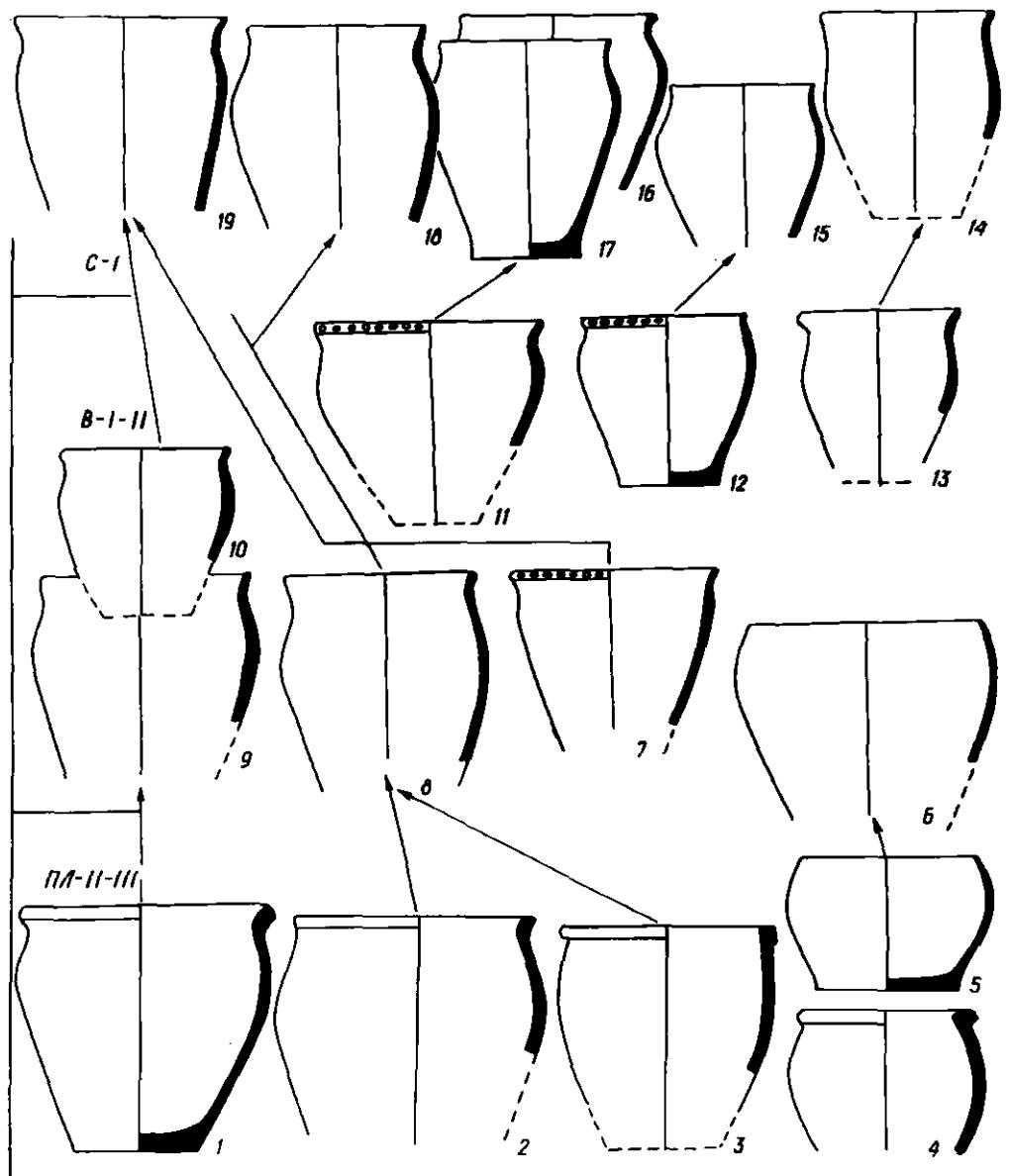

Рис. 49. Схема розвитку основних форм горщиців:

1—1, 7, 11, 12, 16 — Паски-Зубре茨ькі; 2—3, 5, 8—10, 13 — Підберізці; 18, 19 — Сокільники; 14, 15, 17 — Давидів.

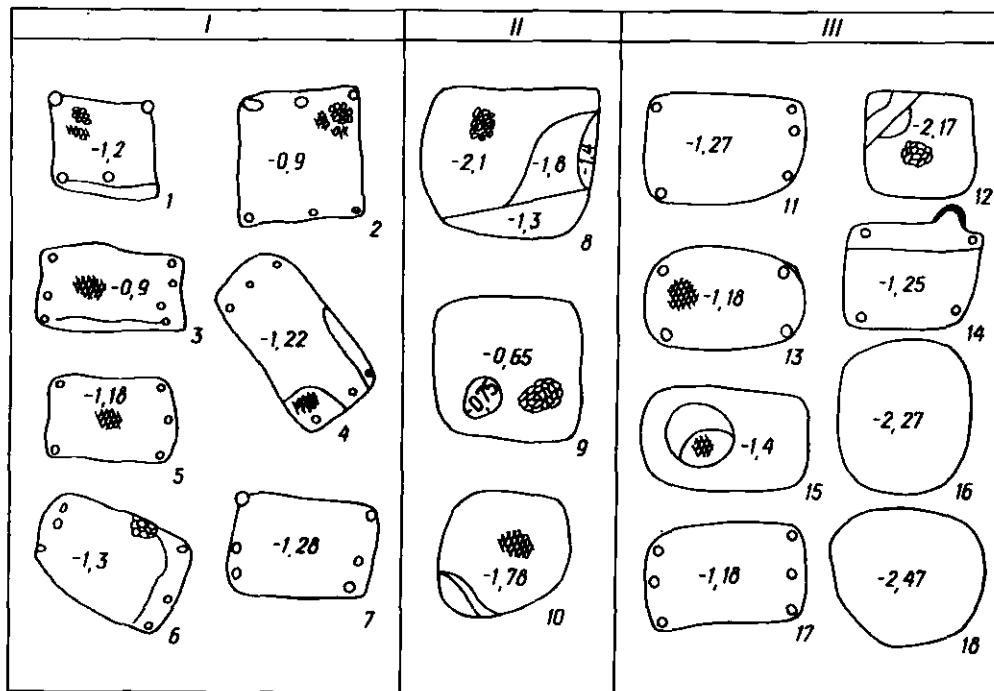

Рис. 50. Схема форм заглиблених жител на Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі
 I — житла писаторської культури; II — житла липницької культури; III — житла черняхівської культури.
 1—4 — Підберізці; 5, 6 — Сокільники I; 7 — Верхня Липниця; 8, 9 — Ремезівці; 11, 13, 14, 17 — Демянів; 12,
 15, 16 — Ріпнів II.

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСКОЇ СРР
Інститут археології

Денис Никодимович Козак

**ПШЕВОРСКАЯ КУЛЬТУРА В ВЕРХНЕМ ПОДНЕСТРОВЬЕ
И ЗАПАДНОМ ПОБУЖЬЕ**

(На українському языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

Друкується за постановою вченої ради Інституту археології АН УРСР

Редактор В. П. Лагодзька
Художній редактор І. П. Савицька
Технічний редактор Л. М. Муравцева
Коректори Л. М. Яцута, Л. Ю. Каменських

Інформ. бланк № 5043.

Нідп. до друку 18.06.84. БФ 25648. Формат 70×108/16. Папір офс. № 1. Ммов. друк. арк. 11,55
Ум. фарбо-відб. 11,90. Обл. вид. арк. 13,31. Тираж 1000 пр. Зам. 4-250. Ціна 1 крб. 70 к.

Видавництво «Наукова думка», 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.
Київська книжкова друкарня наукової книги, 252001 Київ 4, вул. Репіна, 1.